

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser.

668

Title:

Guna Kollappa
Diddhi

668

668

गुणप्रकाशदीप्तिः

Guna: Prakāśha Dīp̥tiḥ		Title
:	:	Author
:	:	Editor
:	:	Year, Vols.
:	:	Publisher
668 :	:	Remarks

Vageesha

२८

एवमिदं सयोगे किं वाधकमिति वाच्यं। सर्वत्रैव तदुपलब्धं मानाभावस्यैव वाधकत्वात् तत्तत्तु द्वयोर्दशसंयोगात्तरे
उपलब्धं तदुपलब्धं सयोगः स्वउपलब्धत्वेन शाखादिकर्मणो शाखादिवत्तदुपलब्धसंयोगश्चेत्येकः कालस्तत्रैव उपलब्धः
तिव्याप्तिः तस्य तादृशत्वात् जन्मसंयोगसामान्यस्यैव स्वजननरूपमिति वाच्यं। उत्तरवर्तिनो मात्रस्यैव योऽप्युपलब्धः
त्वात्। अथ प्रयोज्यत्वेनोत्तरवर्तिनो मात्रस्यैव योऽप्युपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः
खाकर्मणो गुली शाखाविभागो हस्तोत्पत्तिश्चेत्येकः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः
यो नो गुली शाखासंयोगमात्रश्चेत्येकः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः
कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः
ते हस्तशाखासंयोगस्य प्रतिबंधकस्य सत्वात्। ततो गुल्युत्तरदेशसंयोगादुत्तरदेशसंयोगस्तत्रैव उपलब्धः
रदेशसंयोगोऽतिव्याप्यते। तज्जन्यसंयोगमात्रस्यैव तज्जन्यविभागोत्तरवर्तिनो मात्रस्यैव योऽप्युपलब्धः
तामसाधारणमधीनत्वमेव प्रयोज्यत्वं। असाधारणस्यैव तज्जन्यविभागोत्तरवर्तिनो मात्रस्यैव योऽप्युपलब्धः
चित्तवृत्तेन। संयोगमात्रसंयोगप्रतिपूर्वसंयोगस्याप्रतिबंधकत्वात्। तदुत्तरदेशविभागोत्तरदेशसंयोगस्तत्रैव
सोत्तरदेशसंयोगोऽतिव्याप्यतिविरहोत्तरदेशसंयोगस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः
पूर्वसंयोगस्य प्रतिबंधकत्वं तदुत्तरदेशसंयोगस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः
क्रान्त्योक्त्या पूर्वकालीनस्यैव संयोगस्य द्विपाजन्यसंयोगप्रतिबंधकत्वात्। तदुत्तरदेशसंयोगस्तत्रैव उपलब्धः
जन्यसंयोगानुक्रमविभागजनकत्वमेव नास्तीति पचाश्रुतेऽपि नातिप्रसंगसंभावनापीत्याहु रिति सक्षेपः॥१॥

राम
२९

ननु खोत्तरभासुत्तरदेशनिष्ठसंयोगजनके कर्मण्यप्याप्तिः। तज्जन्यसंयोगस्यैव तज्जन्यविभागोत्तरदेशसंयोगस्तत्रैव उपलब्धः
वा जन्मस्वजन्यसंयोगादिति वाच्यं। एवं यो गुली शाखासंयोगः शाखादिकर्मणो शाखादिवत्तदुपलब्धसंयोगश्चेत्येकः कालस्तत्रैव उपलब्धः
खाकर्मणो गुली शाखाविभागो हस्तोत्पत्तिश्चेत्येकः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः
यो नो गुली शाखासंयोगमात्रश्चेत्येकः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः
कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः
ते हस्तशाखासंयोगस्य प्रतिबंधकस्य सत्वात्। ततो गुल्युत्तरदेशसंयोगादुत्तरदेशसंयोगस्तत्रैव उपलब्धः
रदेशसंयोगोऽतिव्याप्यते। तज्जन्यसंयोगमात्रस्यैव तज्जन्यविभागोत्तरवर्तिनो मात्रस्यैव योऽप्युपलब्धः
तामसाधारणमधीनत्वमेव प्रयोज्यत्वं। असाधारणस्यैव तज्जन्यविभागोत्तरवर्तिनो मात्रस्यैव योऽप्युपलब्धः
चित्तवृत्तेन। संयोगमात्रसंयोगप्रतिपूर्वसंयोगस्याप्रतिबंधकत्वात्। तदुत्तरदेशविभागोत्तरदेशसंयोगस्तत्रैव
सोत्तरदेशसंयोगोऽतिव्याप्यतिविरहोत्तरदेशसंयोगस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः
पूर्वसंयोगस्य प्रतिबंधकत्वं तदुत्तरदेशसंयोगस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः कालस्तत्रैव उपलब्धः
क्रान्त्योक्त्या पूर्वकालीनस्यैव संयोगस्य द्विपाजन्यसंयोगप्रतिबंधकत्वात्। तदुत्तरदेशसंयोगस्तत्रैव उपलब्धः
जन्यसंयोगानुक्रमविभागजनकत्वमेव नास्तीति पचाश्रुतेऽपि नातिप्रसंगसंभावनापीत्याहु रिति सक्षेपः॥१॥

३०
 कपालाकाशादिसंयोगात्तद्व्याक्राशादिसंयोगस्तत्राक्राशादिनाकपालसंयोगादुदाहरणपर्यायस्वजन्यविभागाधीनस्यद्वयदि
 संयोगजननेनोपि व्यकपालादिसंयोगस्यैवैवराणित्यर्थः। क्वचित्क्वचित्। क्रमोधीनसंयोगस्यलक्ष्यार्थः। तथाचस्वयंक्राशा
 विभावाज्जन्मत्वेवशेषणंनैवद्वयवारणमितिभावः। यथापदस्यस्वजन्यविभागाधीनसंयोगजननेपिनोदीत्यापे
 क्षानियमः पूर्वोक्तानि आश्रितस्थलेष्वेवोत्तरदेशे व्यभिचारात्तथापि प्रक्राशाकृत्तन्पेक्षमेवक्राशालीनसंयोगस्यैवक्रमेज
 न्यसंयोगात्प्रतिबंधकतयातत्राप्युत्तरसंयोगस्यनोत्तरदेशाज्जन्मविभागाधीनत्वमित्यभिप्रायेणेदं। ४। मूलस्यमवि
 रुद्धकार्यक्राशित्वाविकल्पप्रक्राशो जयति। अविरोधमिति। विरुद्धकार्यमिन्नमित्यर्थः। विरुद्धत्वंस्वजन्यत्वशक्तौ
 आद्यैरकजातीयेतीति। आद्यविकल्पमजिज्ञेयैकजातीयेष्वधुक्तमित्यर्थः। एवंवरकजातीयकार्यक्राशित्वेनेत्यस्य
 विरुद्धकार्यन्यकार्यजनकत्वेनेत्यर्थमितिभावः। इयंक्रमेणोरपिसत्तयाकृतेणसमानजातीयत्वाद्यभिचारेनसं
 गच्छेत्तदुक्तोविकल्पयो जयति। एकजातीयत्वमिति। साध्याकृतमेकजातीयत्वमित्यर्थः। अत्रोतदेकजातिमत्वमिति
 सत्तान्यरूपवृत्तिजातिमत्वरूपवृत्तिजातिमत्त्वमात्रेणेत्यर्थः। तादृशत्वात्पत्तेरिति। क्रमोवृत्तिजातिमत्त्वोपपत्ते
 रित्यर्थः। प्रथमाभिप्रायेतदभावसंभवादिस्मिन्मार्ग्यासंगतेराहृतीयमिति। द्वयपतिप्रकाशोत्तरादुपप
 त्ति। येनरूपमाशंक्याहृशमिति। क्रमसाधारणीतिपाठः। संस्कारविगस्यद्वयक्रमेणसाधारणीतिपाठस्तुप्रामाण्य
 कः। जनकतासामान्यस्यस्वध्वंसादिक्रमोपपत्तेः। संस्कारपथेतादृशवाचनस्यसदमेविरुद्धतापत्तेः। तादृ
 शमिति। अनुगतकार्येतावच्छेदकावच्छिन्नमित्यर्थः। जातिरूपमितिवाच्यक्रानाकदितिवाच्यः। ननुगुणजन्या

राम.
 ३०
 स्प

निसर्गलक्षणमित्येवक्रमाज्जन्मसत्त्वेनानुगम्यतत्कारणतावच्छेदकतयागुणत्वजातिः। कृत्यनीया। यद्वा। संयोगविभागोभयस
 मवाप्यसमवायिकारणत्वमन्यसत्तावृत्तिकारणत्वेनसर्वगुणानिष्ठकारणत्वंपुनरन्यतरवच्छेदकत्वेनगुणत्वजातिः
 साधनीयादस्यतथाहकार्येतावच्छेदकनापीति। तज्जनकत्वात्तमितिअवच्छेदकत्वेनेत्युक्तेनेनान्वयः। अनंतंनेतिवृत्तपटा
 न्यतरत्वेनवृत्तपटावनुगम्यवृत्तसमवायिकारणत्वात्समवायिकारणत्वान्यतरत्वेनेतदुभयसमवायिकारणत्वेअनुग
 म्यवाकपालतंतत्वादिसाधारणजातिसिद्धेरपिदुवारत्वादितिभावः। प्रमाणसत्त्वेनंतजातिसिद्धिरपिनदोषायेत्युक्ता
 हमानाभावाच्चेति। ननुरूपरसादिनिकृद्व्यजन्यतायाअवच्छेदकत्वेनगुणत्वजातिसिद्धिः। रूपतरसत्त्वादस्तदवच्छे
 दकत्वेनंतकार्यकारणभावापत्तेः। नचगुणत्वस्यनित्यकृत्तितयाकृत्तदवच्छेदकत्वेतस्यानित्यमात्रवृत्तितामुपग
 मेचरूपत्वादितानां कर्ममितिवाच्यं। नित्यकृत्तित्वेपिकर्मतावच्छेदकत्वेवाधकाभावात्तज्जन्मगुणत्वस्यकार्यतावच्छेद
 कत्वेपिकर्मतावच्छेदकवृत्तकृतयागुणत्वसिद्धेरप्युक्तत्वाच्च। नचजन्यसमवेतत्वंसमवेतत्वंवातदवच्छेदकमितिवा
 च्यं। समवायित्वविशिष्टसमवायावच्छेदकागुणत्वस्यलघुत्वमितिचेन्न। तावत्तादृशक्रमेणसाधारणस्यजन्यसत्त्व
 स्यसत्त्वस्यवातदवच्छेदकत्वात्। गुणत्वमपेक्ष्यतावत्तावत्तज्जन्मसाधारणसत्त्वजातेरेवतदवच्छेदकतयासिद्धेरुचित
 त्वात्। चंसजनकतावच्छेदकतयासत्ताजातेरावृत्तत्वाच्चोतिभावः। शक्तिग्राहकप्रमाणेनैवजातिसिद्धिः किंवाश
 क्रिमहात्तदमवच्छेदकतयातत्कृत्यनंआपेक्षादनामितिबोधकतायाइतिष्यते। अनुपपत्तेरित्यनेनान्वितं। तत्र
 तत्तद्वैविध्यविशिष्टार्थेति। शक्तितत्त्वसाधारणतरूपशक्तिः सिद्धातितत्तद्वैविध्यविशिष्टशक्तिः सिद्धतीत्यर्थः। तावत्तादृश

३५

लोदरपि करणगुणाधीनत्वमेवं हि पक्षो देरपीति भावः । आह पक्षे तु गुरुत्ववत्तत्त्वे तु वेगजवेगसंयोगजसंयोगविभागजविभागादी
 नोपरिमतः । असंभवेपि करणगुणाविनाशसंभवेपि । इत्यांतरकर्मिणी नयोरिति । कादणगुणाभावे संयोगविभागजयोः संयोगवि
 भागजो संभवो यदिदमुक्तं । यद्यपि स्वकर्मिणीनयोरपि संयोगविभागयोः संभवात् इत्याह देति चार्थः । न च करणगुणाभावस्त्वस्मि
 न कर्मवदुत्तममिति वाच्यः । करणगुणाभावेपि व्यांतरकर्मिणीनयोरपि देवकर्मसंभवात् स्यादपि इत्याह तस्मात्तु धावनस्यावश्यक
 ता इत्याह तस्मात्तु के इत्यत आह इत्यस्वरसादाह । इत्येवमनेन चेत्यस्मिन्नेव पक्षे इति भावः । करणगुणाभावेपि सुगुणत्वस्याप्यपि
 दितत्वात् । निगुणत्वं तस्य समानाधिकरणविशेषणत्वात् नुपपत्तेरहं निगुण इति । अथि करणं अथि करणविशेषणं । तथा च न चानि
 गुणानि च द्रव्यमात्रमस्ति स्थिते च त्वेनां भेदो तत्संयोगस्य इत्याह सत्त्वाधिकरणत्वाच्चैति मूलार्थ इति भावः । गुणाचनुष्ट
 यमिति । बाहिर्नगुणमित्याह । मूलस्थगुणपदचनुष्टयमिति । तथा च न हि नगुणानि । संख्यापरिममाणं वस्तु इत्यमश्रय
 ते । करणगुणाभावे । करणस्य संख्यापरिमणाय भावे । तस्यापि । कार्यद्रव्यस्य । निगुणत्वसंगतः । निःसंख्यापरिमा
 णकत्वसंगतः । न च त्रेषां प्रतिद्वित्यत आह न चानिगुणानि । संख्यापरिमणोदयोः किंचित्त्वमात्रमस्तीति मूलो
 र्थ इति भावः । इति न त्रेतिगुणोदयो इति समानाधिकरणमेव । यद्यप्याद्यगुणपद द्वयगुणसामान्यपरत्वेनाप्युपपाद
 यितुं शक्यते गुणसामान्याभावे संख्यापरिमणपरिमाणभावात् परंपरया करणगुणानि च गुणसामान्याभावस्त्वपि का
 र्येन संख्यापरिमणभावे यो ज्ञेय इति नगुणपदचनुष्टयमित्युक्तं । तथा च करणानि च संख्यापरिमणभावे
 स्येव कार्येन संख्यापरिमणभावे साक्षात् । त्वयो ज्ञेयत्वादाद्यगुणपद द्वयमपि संख्यापरिमणपरमुचितमित्यभिजा
 यः । अत्रगुणपदचनुष्टयस्यापि स कोच एव स्वरसः । यत्रात्रादयः तस्यैव मूलत्वाच्चैति तत्ताभाष्यसमदर्भविरुद्धत्वा
 त्वप्यमूलत्वाच्चैति । संस्कारत्वान्वेति । संस्कारत्वान्वायाद्यगुणत्वान्वायाजातिस्तद्व्याप्यते ह दन्त्या समवेतमिना जायते

राम.
३५

याप्यतावच्छेदकगुणवृत्तिर्जातिस्तद्वेति यो ज्ञातः संयोगत्वात् तत्कर्तृणामस्य हत्वादि कर्मादाय संयोगे आणख तद्रूपत्वत्वेमा
 दायपरिमणोच्चातिव्याप्तिवारणाया व्याप्यतां त्वम जातिविशेषणं । गुणत्वव्याप्यत्वे च गुणत्वन्यूनवेति त्वे गुणनिष्ठान्योन्याभाव
 प्रतियोगितावच्छेदकत्वमिति भावः । अन्यथा रूपत्वादिरपि गुणत्वव्याप्यस्य गुणत्वस्यैव व्याप्यत्वात् संभवापत्तेः । रूपत्वा
 दिरपि गुणत्वन्यूनवेति रूपरसास्मितरसत्वादिव्याप्यत्वात् संभववारणाप्रजातिपदं । स्वमिन्नत्वेन जातिविशेषणीया ।
 तेन रूपत्वादिरपि गुणत्वन्यूनवृत्तिरूपत्वादिव्याप्यत्वेपि नासंभवः । वेगत्वस्थितिस्थापकत्वयोः गुणत्वव्याप्यसंस्का
 रत्वव्याप्यतया वेगस्थितिस्थापकयोस्तादृशतासंभवादेव । वेगत्वस्थितिस्थापकत्वयोः गुणत्वव्याप्यजातिविशेष
 णं । इत्येव वेगत्वस्थितिस्थापकत्वमादायैव तत्रैतत्त्वसमन्वयः । शब्दत्वज्ञानत्वादेः सत्तागुणत्वसंयोगत्वादेः श्रव
 णायमूर्तिव्याप्यतावच्छेदकत्वेति । कर्मत्वपृथिवीत्वदि कर्मादायतिव्याप्तिवारणाया गुणो वृत्तीति गुणसमवेतार्थकं तेन क
 र्मत्वपृथिवीत्वादिरपि कालिकसंवेदने गुणवृत्तिरेवेति तद्वाच्यता इव स्थितिः । समवायेन तद्वत्तात्त्विकप्रजातिपदं । अन्यैक
 मोदिरपि कालिकविशेषणतया तादृशरूपत्वादिमत्वा दव्याप्यतात्वे च मवेपीति भावः । यकात्रोक्तलक्षणस्यामू
 र्तितावृत्तिरेवेन नाप्यसंदर्भविरुद्धत्वात्त्वप्यमूलत्वाच्चैति संस्कारत्वान्वेति । संस्कारत्वान्वायाद्यगुणत्वव्याप्यजातिस्तद
 व्याप्यमूर्तिताभावव्याप्यतावच्छेदिका जातिस्तद्वेति इत्यर्थः । परममहत्त्वपरमदीर्घत्वत्वमादायतिव्याप्तिवारणा
 या व्याप्यतां । भावनात्वस्य गुणत्वव्याप्यसंस्कारत्वव्याप्यतया भावनायामव्याप्तिवारणाप्रसंस्कारत्वान्वेति
 गुणत्वव्याप्यजातिविशेषणं । रूपत्वरसत्वादेः सत्तागुणत्वसंयोगत्वादेः श्रवणायमूर्तिभावव्याप्यतावच्छेद
 कत्वेति । मूर्त्यभावव्याप्यतासमवायेन जात्या । तेन तादात्म्यसंवेदने मूर्तिताभावव्याप्यतां तानि नातिव्याप्तिरिति
 भावः । तावदाह मूर्त्यभावोक्तिः । परममहत्त्वत्वादिकारणाप्रपरिमणो वृत्तीति । परममहत्त्वत्वान्वेति निश्चितमहत्त्वमहत्

था

३७

तावचेदकर

प ३६

संख्या १

नाधिकरणेपि दर्शने न स्वाश्रय प्रति योगिका न्योन्याभावव्यापक प्रति योग्यसमानाधिकरणत्वेनाभावप्रति योगित्वं न व नास्तीत्यत्रि व्याधिः
इस त्तेति सूचितं । न चेद्दिवाधवद्वि न स्वाश्रय प्रति योगिका न्योन्याभावव्यापकत्वावच्छिन्न प्रति योगिता न्योन्याभाव एव
विचरन्ती पदति वाच्ये । तस्यासति द्वि व्यापक व्याप्य पत्तेः । स्वाश्रयत्वावच्छिन्न प्रति योगिता न्योन्याभावस्य स्वीनाधिकरण एव
हादिति भावः । अद्यपि स्वाश्रय प्रति योगिका न्योन्याभावव्यापक प्रति योग्यसमानाधिकरणभाव प्रति योगिने नैपि वा तद्वै न त्वं लक्षणपि
तथा वक्ष्यमाण्यदपि पदादने स्वाश्रय प्रति योगिका न्योन्याभावस्य पदे वला नैव प्रतमातद्यापक प्रति योग्यसमानाधिकरणभाव प्रति योगिने
एवावस्थित्या क्रममति व्याधिप्रसक्तिः । गगनादेः स्वाश्रयवस्थित्या तमादाप्यवस्थित्य त्रभवत् । न च स्वपदमेव द प्रति योगि पदमपि नुय
उत्तरेणालं गन नीयते चावस्थिगगनादिक्रमादायैव वस्थि द्वि ति वाच्यं । स्वपदस्यान्यत्व प्रति योगि पद ताया अनुपपत्तीति चिन्ता
वक्ष्यमाणत्वात् । गगनाद्यभावस्यापि समवपेक्ष प्रति योग्यसंयुक्तं । अस्ति व्या प्रति योग्यसमानाधिकरणत्वभावो वि । तथापि
प्रति योग्यवत्ति पदादने स्वपदमनापत्यापत्रलक्षणं संगम नीयतत्परमेव वक्तव्यं । एवं प्रति योग्यसमानाधिकरणमपि समवायसं
वेधेन स्व प्रति योगिमत्वे कक्षा लाव षेदे न वर्तते पद्यत्तदप्यत्वमेव वक्तव्यं । अथास्वाश्रयान्योन्याभाव व्यापक प्रति योग्यसमानाधिकर
णत्वं ताभाव प्रति योगिने प्रसिद्धा । संभवपत्तेः तस्या चावस्थिगगनादिक्रमादायैव पत्तेः बुलक्षणं संगमस्तथावस्थिगग
नादिक्रमादायैव रूपदा वप्यति व्याप्तिरिति पि निवृत्तौ निगविः । एवमेवोत्तरवापीति । वक्ष्यमाणैकाश्रितत्वं लक्षणेप्य तं ताभावमन्यो
न्याभावो प्रति योग्यसमानाधिकरण प्रति योग्यवत्ति त्वाभ्यां विवेकाणीया विसर्पः । न च वासंभवः । द्वि त्वाद् द्वै वत्वावच्छिन्नाभावस्य
द्वयमावसंभवेत्वाद्यवच्छिन्नभावस्य च द्वयत्वावच्छिन्न प्रति योगिका न्योन्याभावत्वात् । स्वाश्रय प्रति योगिका प्रसिद्धिद न्योन्या
भाव व्यापकत्वादित्य तत्राह द्वि त्वाच्येन । अतं ताभाव प्रति योगित्वेति । प्रति योग्यसमानाधिकरणत्वं ताभाव प्रति योगि त्वेति । ना
संभव इति । संयोगादेः संयोगत्वाद्यवच्छिन्नभावस्य प्रति योग्यसमानाधिकरणभावोपि नुयमावसंभवेत्वाद्यवच्छिन्नभावमादा

४२

नच तादृशोऽपि पाकनिष्पन्नो जक ताक तमेव पाकजलसु च्यतां। श्रयो जक त्वं च जमक ज नकादि आवतान्मपासिदिशहिले सीति नि
 यत पूर्ववर्ति त्वमिति वाच्यं। गौरवापत्तेरिति भावः। ननु पाकज न तावच्छेदकैव जातिरित्यनेन सर्वत्र जातिविशेष एव पाक ज न्यतावच्छे
 दक इति तत्त्वमवयवरूपादिज न्यतावच्छेदकं चेति किमिति। जिज्ञासापामाह अवयवविस्मय त्वद्वि किमिति। समवेतवृत्तिरूपत्वादिकमि
 त्यर्थः। एतच्च वै शेषिकेन वै। न्यायननेपाकजावयवविस्मयमिति चारत्तमोरवाहू। नीलादीपपीतापु सादृशसंग्रहादाह जातिविशेषो
 वेति। नीलत्वपीतत्व व्याप्यपाक जनीलादि आवतजातिविशेषो वेत्यर्थः। एतच्च भयमते। अवयवरूपादीति। जनकतावच्छेदकं पु
 अवयवविस्मय त्वस्य ज न्यतावच्छेदकत्वपक्षे स्वाश्रयसमवेतत्वसंबन्धेन रूपत्वं जातिविशेषणस्य ज न्यतावच्छेदकत्वपक्षे स्वा
 श्रयसमवेतत्वसंबन्धेन नीलत्वपीतत्वादिकमिति भावः। षट्पदार्थी वादरापेक्षि। गुणभिन्नेषु षट्पदार्थेषु अतिव्याप्ति
 वादरापेक्षे। अभावमादापषट् लं। स्पष्टोत्तरमाणां रमनस्मिति नयेन एतत्त्वज्ञानस्य स्पष्टी व्याप्तिस्तत्र सत्यं तदलो
 भावद्विषयतः स्वातंत्र्येण विशेषणस्य लक्षणमाह भावनाभिन्नेति। भावनाभिन्ने सद्यः स्तु न्येव व्यापकतावच्छेदकं धर्मसमवा
 च्यतदन्वये सति इति गेह ज न। सख्यादिसामान्यगुणेऽतिव्याप्तिवारणाय सत्यतः। रूपत्वाव व्याप्तिवारणाय जनेकत्वे व्याप्यवच्छे
 दको नैधर्म विशेषणं। रूपदे रन्धिरूपसंयोगा न्यतरत्वं स्पष्टोत्तरं तद्विरुद्धाधर्मवत्त्वादव्याप्तिवारणाय सत्यमवपीति। गुह्य
 त्वेनेमित्तकद्वयत्वे चतिव्याप्तिवारणाय गुह्यत्वे सति विशेष्यत्वं। पूर्ववत्त्वज्ञानपदार्थी वादरापेक्षायामप्युक्तमिति भावः। भावनाभिन्ने
 त्वस्य प्रयोजनं स्वयमेवाह भावनेति। अन्यथा तत्स्वरूपत्वस्यापि जनेकत्व व्यापकतावच्छेदकताया तत्समव्यतिरेकता भावनायाः
 संग्रहे न स्यात्। नित्यतोपादाने च भावनाभिन्ने त्वरूपविशेषणाभावदेव विशेष्यभावात् तत्समव्यतिरेकता इति भावः। जनेकत्व
 विशेषणं प्रयोजनमाह परत्वापरत्वमिति। ज न्यपदपरत्वेन तद्विषयस्य व्यापकताया तत्त्वज्ञाने कवेति। तथा च कदाचिद्वयद

राम ४२

स्पर्शकति

त्वत्वापरत्वमोर्देशिकपरत्वत्वापरत्वमोर्देशिकत्वसामान्यव्यापकतानवच्छेदकत्वेपि जनेकत्व व्यापकतावच्छेदकत्वा तद्विषयस्य
 तिभावः। इदमुपलक्षणं। संस्कारत्वसंस्कारोक्तत्व व्यापकतावच्छेदकत्वा वेगस्थितिस्थापकयोः व्युत्पत्तये सति इत्यर्थः। नच ज
 न्यव्यापकतावच्छेदके लोकास्तुकिमे कल्पदेनेति वाच्यं। परत्वत्वापरत्वोदरपेक्षेन न्यव्यापकतानवच्छेदकत्वा रतिव्याप्तिनादव
 स्यात्। असंभववादापेक्षेति। स्पष्टोत्तरं तौ सत्कतेषु रूपादेरपि जनेकत्व व्यापकतावच्छेदकस तागुणत्वयोः समवायित्वापि
 संभवेऽप्यदिति भावः। रूपदिक् विहयस्य शेषपेतानुधावनस्य फलमाह स्पष्टोपापनहापचेति। यद्यपि स्पष्टोत्तरं तौ सत्कतेषु
 भावनाभिन्ने त्वविशेषणभावकतेविशिष्टाभावस्य सत्त्वं न भावनायासेव तत्त्वज्ञानमना न्नासंभवा व कुमुदिवः किं तु रूपा
 दाव गतिरेव व कुमुदिता तस्यापि स्पष्टोत्तरं तौ सत्कते भावनाभिन्ने जनेकत्व व्यापकतावच्छेदकधर्मसमवायित्वस्य सत्त्वं
 दलाये। तच्च तादृश धर्मसमवायित्ववच्छिन्नप्रतियोगिता क्रमेदेवाच्यः वसतिप्रतियोगिता क्रमेदमावस्यसंख्यादावतिप्रस
 केत्वात्। तादृश धर्मसमवायित्ववच्छिन्नप्रतियोगिता क्रमेदेव तादृश सामान्यमेदाप्रसिद्धा असं
 भवः। भावनाभिन्ने त्वविशिष्टधर्मसमवायित्वमपेक्ष्य भावनाभिन्ने त्वविशिष्टतादृश धर्मसमवायित्वस्य गुह्य
 तया अभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वादिति सिद्धिं कतेति भावः। अत्र नु स्थिरीयदावतिप्रतियोगिता क्रमेण व्यापकताया
 ह असंभवेति। स्पष्टोत्तरं तौ सत्कतेषु रूपादेरपि जनेकत्व व्यापकतावच्छेदकधर्मसमवायित्वस्य सत्त्वं न भावनायासेव तत्त्वज्ञानमना न्नासंभवा
 अवतिप्रतियोगिताया तादृश स्पष्टोत्तरं तौ सत्कते भावनाभिन्ने जनेकत्व व्यापकतावच्छेदकधर्मसमवायित्वस्य सत्त्वं न भावनायासेव तत्त्वज्ञानमना न्नासंभवा
 तिप्रतियोगिताया तादृश स्पष्टोत्तरं तौ सत्कते भावनाभिन्ने जनेकत्व व्यापकतावच्छेदकधर्मसमवायित्वस्य सत्त्वं न भावनायासेव तत्त्वज्ञानमना न्नासंभवा
 तैरुत्तरत्वात् तद्वत्त्वमिति विशेषणवैधर्म्या ल्लक्षणसंभव इत्यर्थः। स्पष्टोत्तरं तौ सत्कतेषु रूपादेरपि जनेकत्व व्यापकतावच्छेदकधर्मसमवायित्वस्य सत्त्वं न भावनायासेव तत्त्वज्ञानमना न्नासंभवा

राम.
४५

[illegible]

४६

संवेपेनोवष्टेक संभूतोतपतोपि । सतादिकं वनतथाप्रोगजार्थमाद्यन्यसतादिचासुषत्वावाधनं प्रोते सततिनिष्ठचक्षुःसंपुक्तसमवेव
 स्मनायत्वेन हेतुतया सत्तादेस्तादृशावष्टेकत्वात् । न च संनिक्षिप्य न तत्तादृशं तर्भावेन हेतुत्वमपि तु चक्षुःसंपुक्तसमवेतस
 मवाप्येतेनैव व्यसमवेत चासुषत्वेन सामान्यतो हेतु हेतुमद्भावतिवाच्यं । लोकि कलस्स विषयताविशेषान्भुजगत्तमे सामा
 न्यतो हेतु हेतुमद्भावस्यासंभवात् । युरल्लवतिदकमादापुनरुत्तोरसत्वादिद्वमादापरसत्तौ चातिव्यक्तिवारणापत्त्यात्पुनर्जातिविशेष
 णा । युरल्लवत्तसत्तादेरपिमनःसंपुक्तबटादिसमवेतसमवापशाक्तितात् अतिव्यक्तिवारणापत्त्यात्पुनर्जातिविशेष
 (पुक्तसमवेतसमवापस्याविशेषणं । यद्यप्येवमपि समवापस्यैकत्वेन धर्मत्वादिसमवापस्याज्ञानलादिसमवापादिनतथाप
 सीरावतिव्याप्तिदुर्बारातथापिमनःसमवेतसमवापनिष्ठमनःसंपुक्तसमवेतसमवापत्वावाधनं कश्चिदज्ञानकारणतायाः
 आधेयतासंवेपेनावष्टेकत्वं शास्त्रतात्पर्यं । जातिपदं च समवापसंबंधेन तादृशार्थमवलम्बनाप्य । न ब्रह्म न कारणं चक्षुःसं
 पुक्तसमवापमन्यज्ञानकारणमनःसंपुक्तसमवापशाक्तित्वमित्येवाक्त किं समवापचक्षुष्यद्वयनार्थमवलम्बनयावेतिवाच्यं ।
 निर्विकल्पकेश्वरादुक्त्यादावव्याप्तापत्तेरिति भावः । एतदपि परममहत्त्वजातिसत्त्वे परममहत्त्वे अतिव्यक्तिवारणापत्त्यात्पुनर्जातिविशेष
 क्षणांतरमाह संख्येति । यप्येकवृत्तीत्यपि बोध्यं । प्रकाशं व्याचष्टे मूलमिति अत्राप्याह व्यकर्मादावतिव्यक्तिविशेष
 वः । अणुत्वत्वादीति । अदिना पुनर्द्वयत्वात् जीव न योनिवत्त्वपरार्थत्वादिनां परिग्रहः । प्रकाशेनित्यस्य विसृष्टिमाणादेर
 पितृपुत्रादिभिर्वायेतत्राव्याप्तिवारणापत्त्यात्पुनर्जातिविशेषणं तत्त्वत्वात्पुनर्जातिविशेषणं मुक्तं वदुः । स गतं यथाप्राकृजानां कारणगुणज
 त्वत्वाभावादसंगा
 त्वत्वात्तथा नित्यरूपादीनामपि तदभावादीनां संगराद्यत्वेनैवोचितत्वादि संतो निरुत्पादीनामप्यतत्त्वं त्वपरतयैव भाष्यं वाच्यं
 भाष्यइति पाकविनेति स्वाधिकारणपाकानाव काले जाते मित्यर्थः । तथा च पाकरणाभावात्पाके अपाके सति जातमपा कजा मिति

राम.

४६

समासः । सप्तम्यं ता ज्ञाने उडिति उपस्य इति भावः । स्तिरुत्तानामिति विगस्यपाक जलुनितुत्वपोः अनावात वनविशेषणत्वमिति भावः ।
 जन्मनि विशेषणमिति । जन्मनि यावत्तं क्रमिसुर्थः । पाक जजातीया नां पाकाधीन जन्मनेपि सभवेन तस्यैव व्यावर्तनीयत्वादिनि
 भावः । उपरंजकं तु तदप्येषामिति । जन्मनीत्युच्यते । तदप्येषां परिमारेणोक्त्यादीनां जन्मनि उपरंजकं विशिष्टप्रतीति
 प्रकरमात्रं न तु व्यावर्तकं व्यावर्तयति इति सूच्यते । नित्यवर्गेषु दासइति नित्यवर्गानां तस्य त्वसुदासइत्यर्थः । तेषां जन्मा
 प्रसिद्धिरिति भावः । नन्वेवंक्रमेज न्येव गस्यपिसंगहेति तद्वद्वैततत्त्वादेव गस्यपमिति । क्रमाजनेति । शक्त्या वेगत्वरूपसमाय
 धर्मेण विशेषपरिसुर्थः । उपरंजकं वेति । तत्क्षणया जन्मस्थिति स्थापकपरमपीत्यर्थः । अन्यथा तस्या तस्यैव कारणगु
 ण पूर्वकत्वस्य तत्रापि सत्तादिव्याप्यापत्तेरिति भावः । शक्तितत्त्वज्ञानेभ्यपरत्वप्रवाजेन पुनरप्युक्तिरुपविरोध इत्युक्तं ।
 जहत्स्वार्थलक्षणयोभयपरत्वमाह क्रमाजनेति । सर्वत्रेवेति । अन्यथा परमाणुवृत्तिस्थिति स्थापकस्यापिलक्ष्यता
 तत्र नित्यत्वेन कारणगुणपूर्वकत्वाभावादव्याप्यापत्तेरिति भावः । तस्य व्याख्या प्रकरणगुणपूर्वका इति व्याचष्टे । कारण
 एवमिति स्वाश्रयस्येति । अन्यथा स्वकारणगुणपूर्वकत्वस्य तत्क्षणत्वे संभवापत्तेरिति भावः । कारणत्वां शस्यव्यपत्ता
 तदुपेक्ष्याह स्वाश्रयसमवायीति । स्वपदं तत्क्षणत्वमिति मतपरं । ननु अवयवावयवी चेत्तेरुक्तत्वाभ्यां जनिते द्वौ कारण
 कारणसंयोगादिज न्यसंयोगादौ चतिव्याप्तिरित्युक्तं आह स्वाश्रयसमवेतेति । तथा च स्वाश्रयसमवेताद्वयत्वे
 तात्तत्त्वाश्रयसमवापि गुणज न्यत्वं तत्क्षणपर्यवसितं नित्यवर्गानां रूपादिध्वं सानां च कारणप्रविशेषपदं । स्वाश्रय
 समवेतज न्यत्वं च स्वाश्रयसमवेतज न्यपपत्तौ नित्यत्वं । अन्यथा स्वपदस्य तत्क्षणपरत्वे स्वाश्रयसमवेताज न्यत्वे स

४८

कोपकर्मोरेवपतेनोत्कर्षापवर्षयजोत्कर्षमुचितमितिवाच्यं। तथासत्यपकृष्टयुक्तवत्तांबहुनामवयविनासंबलनद
शापोउत्कर्षपतनानुपपत्तेरपकृष्टपतनापत्तेश्च। असंबलनपन्नापोऽत्येकगुरुत्वात्तादृशोत्कर्षपतनाभावनापक
ष्टपतनोत्पादेनचतवमलेकागुरुत्वात्निष्ठात्कर्षस्यबलुमत्रा कालात्। नचसमाहारगुरुत्वस्यलेपतनस्यनोत्कर्षत्व
मपित्वपकृष्टत्वमेवयथोक्तपरंपरासंबंधेनप्रचुरतरपतनसमवहितत्वेनबंधनमेवचोत्कर्षत्वव्यवहारइतिवाच्यं।
तथासतिसर्वत्रपाननिष्ठात्कर्षत्वापकृष्टत्वव्यवहारस्यप्रचुरप्रचुरपतनेनैवसंभवात्पतननिष्ठात्कर्षापकृषयो
रेवास्ति द्यापत्तेः। प्रकृतेपिकाष्ठमस्मपतनयोरुत्कर्षापकृष्टत्वव्यवहारस्यतेनैवसुवचत्वात्उद्देशपात्रिदेवेति
भावः। नचैकत्वस्यापिसंख्यात्वेनैकत्वसजातीयत्वादितिआदिस्तदवस्थिततआहसाजात्यमिति। ननुस्तेहपार्थिव
चवयववदवलेचिद्व्याप्तिः। गुरुत्वव्याप्यताया तत्सजातीयप्रसिद्धिरित्यत्रआहस्तेहेचेति। तादृशेणगुणत्वव्याप्यव्या
प्याः। पार्थिवदीप्ति। आदिनातेजसावयवपरिग्रहः। जातिभेदादिति। परमाणुत्ववत्सत्त्वाधारणत्वेनैकत्वपकृष्टरूपजाति
भेदादित्यर्थः। तादृशानि विभक्तिविपरिणामेनानुपपत्तेः। ननुगुणत्वव्याप्यतायासाजात्यविवक्षणेसंयोगज
संयोगविभागजविभागधारणापकृष्यमात्रप्रदमभ्याकीपतेतयोर्गुणत्वव्याप्यव्याप्यतायापः सजातीयस्तज्जन्यता
भावात्कारणाकारणसंयोगकर्षकपिसंयोगसाधारणाः कारणकारणविभागद्वयोर्कारणविभागसाधारणा
श्चगुणत्वव्याप्यव्याप्यतातेरभावादतआहसंयोगजैति। तयोः संयोगजन्यतावच्छेदकविभागजन्यतावच्छेदक
भ्यामेवगुणत्वव्याप्यव्याप्यताविभक्तिसजातीयत्वादितिभावः। इदमुपलक्षणे। कारणकारणविभागादिजन्य

राज
४८
व्याप्य

स्मर

कार्यकार्यमिवातरेवव्याप्त्येतिव्याप्तिर्विध्या। आयिकेति। रूपादयः प्रायेणसजातीयगुणपूर्वकारवेतितदुपादानामित्यर्थः। नत्विति।
लक्षणादितिरोषः। अणुत्वादीति। द्वाणुकनिष्ठाणुत्वस्यपरमाणुत्वेनजननातस्यचगुणत्वव्याप्यव्याप्यतायादणुत्वस
जातीयत्वादिभावादिदितेनावः। आदिनासंख्यामात्रजन्यगुरुत्वसंख्यामात्रजन्यवसरणमहत्वस्यपरिग्रहः। नचसंख्या
यागुरुत्वजनकत्वेनानाभावइतिवाच्यं। गुरुत्वेनिष्ठात्कर्षापकृषयोर्जातिरूपतामुपगतनयेगुरुत्वंप्रत्यपि सख्यायोहे
(तु तस्यावश्यकत्वादप्यथान्यनाधिकसंख्याकसमानगुरुत्वाश्रयावयवारव्यप्योरवयविनोर्गुरुत्वतारतम्यानुपपत्तेः।
कार्यकारणभावस्तुपरिमाणवदेवेतिभावः। नचैवंपूर्वोक्तविषयवयवविद्धिवादावतिव्याप्तिः कथमुद्गरीपेत्ततआहमा
त्रपेद्वि। अकारणगुणेति। स्वाश्रयकारणगुणाजन्यत्वेसतिस्वाश्रयसमवायेगुणजन्यत्वस्येत्यर्थः। अन्यथाकारणा
कारणपदस्यस्वकारणोकारणपदत्वेअसंभवापत्तेः। अवयवावयवविद्धिवादिव्याप्तितादवस्थापत्तेश्च। नित्यवर्गिरूपा
दिनात्रोच्यतेव्याप्तिवारणापविरोधपदत्वं। नचस्वाश्रयाकारणसमवेताजन्यत्वेसतिस्वाश्रयसमवायेसमवेतजन्य
त्वमित्येवास्तुकिंगुणपदानुगुणमितिवाच्यं। समवेतत्वमपेक्ष्यगुणत्वस्यलुत्वात्। वस्तुतस्तस्वाश्रयाकारणीयाज
न्यत्वेसतिस्वाश्रयसमवायेजन्यत्वमेवतक्षणां। समवेतत्वसंबंधेनस्वाश्रयाकारणीयत्वदिलभायचगुणपदमि
त्येवतत्वं। नोक्तेति। तस्यस्वाश्रयाकारणस्यावयवविनोर्गुणत्वेनैकत्वेनजननादितिभावः। ननुअकारोप्यत्वादित्यसंगतं
परिमाणदावप्युपाकृतत्वस्यावयवविद्धित्वेनाप्योग्यत्वाभावादित्यतआहप्रकारोप्योग्यत्वादिति। विरोधेणलोप्य

४९

मेव कुतस्तदाहपरिमाणं दाविति। अथ चेदकृत्वा योगादिति आबर्त्तकत्वा संभवदित्यर्थः। आबर्त्तकमेव च विशेषणमिति भावः।
कारणद्वयस्य परस्परसंयोगविभागाभ्यां कार्यसंयोगविभागे चारजनेनात्यं काशसंगते राहकारणद्वयमिति। अनन्वया
दिति पंचमर्थजन्यत्वस्यानन्वयादित्यर्थः। ~~अनन्वयत्वेन~~ यथाश्रुतमेवोपपादयति। कारणद्वयमिति। ननु कारणद्वयसंयोगा
भ्यां कारणद्वयविभागाभ्यामपि न कार्यसंयोगविभागाविति स दोषस्तदवस्थ इत्यत आह वक्ष्यते हेति। पठ काशविभागमि
ति। एकपदाकाशसंयोगमित्यर्थः। एतेन भाष्योक्तप्रकारेण व्याख्यातः कारणद्वयविभागजन्यत्वेन व्याख्यातः। तच्चुद्धया
काशविभागाभ्यामपि लाब्धवादे कस्यपि पदाकाशविभागस्य जनेनादिति भावः। योग्यतायाश्च जन्यतो च ते तद्वद्वत्त्वादा
वति व्याप्तेऽप्युत्तरग्रन्थासंगतिः। संख्यात्वरूपत्वादे जेन्यतावच्छेदकत्वाभावादतो व्याच्छेदप्रकारेण योग्यत्वेति चेत्।
साजातस्यावच्छेदकत्वाभावाद्वा व्याच्छेदतदवच्छेदकत्वमिति। तत्सजातीयत्वमिति। कारणगुणजन्यसजातीयत्वमित्य
र्थः। गुणत्वसाक्षाद्वाप्येति। कारणगुणजन्यवृत्तिगुणत्वसाक्षाद्वाप्यजातिमत्त्वं न वक्तव्यमित्यर्थः। यथाश्रुते दृष्टे
माहृतजन्यतेति। कारणगुणजन्यतेत्यर्थः। तदवच्छेदकत्वं। कारणगुणपूर्वकयोग्यतावच्छेदकत्वं। तथा त्वासेन वेने। का
रणगुणजन्यतावच्छेदकत्वासेन वेन। उत्तरेति। अपाकजलस्य व्यर्थतापत्तेर्हि त्वादावति व्याप्तेऽप्युत्तरग्रन्थासंगते
रित्यर्थः। भेदेनेति। अन्यथा गुणत्वस्यापि गुणत्वव्याप्यतया तद्व्याप्यरूपत्वमिदमादापपाकजादावति व्याप्तितादवस्थ्या
दिति भावः। गुणत्वपरंपरं व्याप्येति। गुणत्वं व्याप्यरूपत्वमप्येत्यर्थः। तथा च पाकजोऽतिव्याप्तिरिति भावः। यथा

रान.
४९

नूतेति। यथा मूलं ज्ञातीयपदं स्वरूपकथनमात्रं तथा त्रयसि ज्ञातीयगुणपदं स्वरूपकथनमात्रं ननु विवाहितमवयवाव
विवाहितमित्यस्य तद्वत्त्वं न वक्तव्यं ततया प्रयोजनाभावादिति भावः। किंतु स्वाश्रयसमवायौ यासमवायिकारणवृत्तौ क
विविवाहितमित्यस्य तद्वत्त्वं न वक्तव्यं ततया प्रयोजनाभावादिति भावः। किंतु स्वाश्रयसमवायौ यासमवायिकारणवृत्तौ क
तंपदमादाय दव्यमात्रेति व्याप्तिरेव समवायिकारणपदस्य कारणो कार्यसंयोगाकारणमात्रपरतया दध्यादावप्ये
यव वदति रसविशेषे स्ताह काशस्य जेन तदा मापि इयमात्रेति व्याप्तिः। गुणत्वसाक्षाद्वाप्यपदस्य गुणत्वमनवच्छेदक
त्वात्। तथापि एकतेनु कपटं दध्यादौ रसविशेषादेः कारणत्वं चानभ्युपगम्येदमभिहितं। अस्तु तैय कारणपूर्वकत्वं तदा वक्ष्य
त्यर्थः। पाकजादिति। आदिपदेन निवृत्तिपरत्वादेः परिग्रहः। (चुद्धया दाविति। तत्त्वाश्रयस्य निवृत्तिः। कारणवृत्तिरिति
भावः। ननु यानि कारणानि रूपितकार्यत्वाभावात्स्वाश्रयस्त्वेव कारणेन वक्तव्यमित्यस्वरसादाह अतिशयसकृत्वा
चेति। आत्ममनोयोगपूर्वकत्वादेवेति। आदिपदादौ योकाशसंयोगपूर्वकत्वं शक्यं चेत् तदादिपरिग्रहः। अतएव तापकृष्टेति क
तादृशयतनस्यानित्यवृत्तित्वसंपादनाय जन्मरूपतपतनविशेषणं। अतिशयसकृत्वाति। तथा च तज्जात्याश्रये पतने
ति व्याप्तिरिति भावः। गुणत्वस्य कृष्टमिति। न च तथापि तादृशयकृष्टपतनजनकतावच्छेदकूपरमाणगुरुत्वमात्रवृ
त्त्यपकृष्टमादाय परमाणुगुरुत्वेति व्याप्तिरिति वाच्यं। परमाणुगुरुत्वमात्रवृत्त्यतएव तापकृष्टस्य गुरुत्वात्तरासमवहि
तत्वरूपतया जातिताभावात् अथ विनिर्मुक्तगुरुत्वस्यावयवैविध्यगुरुत्वसमवहितत्वात् न मेन गुरुत्वात्तरासम
वहितत्वाभावादेव तादृशयकृष्टपतनाभावसंभवात्। न च तावत्वाज्जातिरूपत्वमेव तस्येति वाच्यं। तथा सति बहु

गुशि-ली

५१

५३

५५

जात्यस्य कार्यमेव छेदकतायाः सुवचनात् अस्तु वापे हावुद्वित्वं मानसत्वाद्यमेव द्वित्वाद्यवच्छिन्नजनकतावच्छेद
 कंसर्वत्रमानसापे हावुद्वित्वमेव द्वित्वाद्युत्पत्तेः कृताविलंबस्यादोषत्वात् न च वा सुपत्वादिमादायविनिगमना
 विरह इति वाच्यं अधः कृत्वा देरपे हावुद्वित्वोपि द्वित्वाद्युत्पत्त्या वा सुपत्वादिमादायविनिगमना
 मादायविनिगमनाविरहः न च कल्पनापत्तत्तत् स्मृतिव्यक्तिप्रतिपत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः कारणात् कल्पने गौरवमेव वाच्यं कश्चित्वाच्यं
 तवापि कल्पनापत्तत्तत् मानसव्यक्तिप्रतिपत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः द्विशिष्यहेतुत्वावश्यकत्वेन तुल्यत्वात् न च यत्र मानसापे हावु
 द्वित्ववच्यममुभयवादि सिद्धातत्र वक्तुं रायाद्यत्वापापत्रिः संस्कारस्यापेक्षितत्वेन ततोप कृता एव स्मृतिसेमवादि विवो मोतवा
 पियत्र परामर्षाद्यातिकाचा सुपत्ते हावुद्वित्वत्र कृतादयापनापात अमुनित्याद्युत्पत्त्यनंतरमेव मानसज्ञानसेमवादिति चे
 त्रपत्रोपे हात्मकापे हावुद्वित्वोद्वित्वाद्युत्पत्तिस्तत्र संस्कारव्यक्तिकल्पना गौरवमेव विनिगमकत्वात् वा सुपाद्यपे हावुद्वित्व ५१
 ले मानसव्यक्तिप्रतिपत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः कल्पनापापस्मृतिप्रतिपत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः संस्कारादि व्यक्तिकल्पनासमानत्वात् न च अपे हावुद्वित्वं
 वा सुपत्वादिमाप्ये नानेवास्ते न सत्त्वाद्यमेव द्वित्वं मपयापि द्वित्वादि जननात् तवच्छेदकापे हावुद्वित्वा नो द्वित्वादि न
 नकातावच्छेदकापे हावुद्वित्वैः संसंकोकपी द्वित्वाद्युत्पत्तिकाले निपतंति वा घुत्पत्तिवारणा यते यो मेदस्याव प्रय कत्वादिति वा
 व्यतिताद्यधिकसाम्या जनकताव छेदकापे हावुद्वित्वा नो द्वित्वादि न संसंकोकजनकतावच्छेदकापे हावुद्वित्वेमाप्यत्वात् न च ५२
 वद्वित्वाधिकारणसंख्योत्पत्तिकाले निपतंति वा दि न संसंकोकप्रसंग इति वा व्यसकलनव्यसमतेत्वे नेह त्वात् प्राचीनम्

५१

५२

ते च न संख्योत्पत्तिधिकसंख्यामामयाः प्रतिबंधकत्वादेव तदा नोतुत्पत्त्यादात द्वित्वात् प्राचीनसंख्योत्पत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः संस्कारादि व्यक्तिकल्पनासमानत्वात् न च अपे हावुद्वित्वं
 व्यसकलनव्यसमतेत्वे नेह त्वात् प्राचीनम्
 त्वान्तर्गतो अधिकसंख्योत्पत्तिकाले न संख्योत्पत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः द्वित्वाद्युत्पत्तिवारणा यते यो मेदस्याव प्रय कत्वादिति वा व्यसकलनव्यसमतेत्वे नेह त्वात् प्राचीनम्
 न्येवतु प्रतिबंधकत्वकल्पनामपे सत्त्वाद्यवातरतिमेव परत्वात् द्विष्टयकत्वादिजनकत्वच्छेदकापे हावुद्वित्वमादायविनिगमना
 लेवनापे हावुद्वित्वोद्वित्वाद्युत्पत्तिस्तत्र संस्कारव्यक्तिकल्पना गौरवमेव विनिगमकत्वात् वा सुपाद्यपे हावुद्वित्वं ५१
 पनतिमानमेकापे हावुद्वित्वोपे हावुद्वित्वोवा संभवे विपत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः कल्पनापापस्मृतिप्रतिपत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः संस्कारादि व्यक्तिकल्पनासमानत्वात् न च अपे हावुद्वित्वं
 त्रद्वित्वाद्युत्पत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः कल्पनापापस्मृतिप्रतिपत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः संस्कारादि व्यक्तिकल्पनासमानत्वात् न च अपे हावुद्वित्वं
 बुद्धितत्त्वतदा नो परमाणा बुद्धित्वाद्युत्पत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः कल्पनापापस्मृतिप्रतिपत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः संस्कारादि व्यक्तिकल्पनासमानत्वात् न च अपे हावुद्वित्वं
 स्मिन्नेव प्रसंगोत्पत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः कल्पनापापस्मृतिप्रतिपत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः संस्कारादि व्यक्तिकल्पनासमानत्वात् न च अपे हावुद्वित्वं
 धिकारणमात्रं प्रत्यासत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः कल्पनापापस्मृतिप्रतिपत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः संस्कारादि व्यक्तिकल्पनासमानत्वात् न च अपे हावुद्वित्वं
 हावुद्वित्विरिति द्वैशिकसाम्याधिकारण्येपत्यासत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः कल्पनापापस्मृतिप्रतिपत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः संस्कारादि व्यक्तिकल्पनासमानत्वात् न च अपे हावुद्वित्वं
 यमात्रं वद्वित्वोत्पत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः कल्पनापापस्मृतिप्रतिपत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः संस्कारादि व्यक्तिकल्पनासमानत्वात् न च अपे हावुद्वित्वं
 हेतुत्वमिति चेत्तर्हि अनुतादार्थ्यकारणाभावात् तावेन जातिरुक्तव्यक्तैः कल्पनापापस्मृतिप्रतिपत्तिरुक्तोक्तव्यक्तैः संस्कारादि व्यक्तिकल्पनासमानत्वात् न च अपे हावुद्वित्वं

५३
५५

५१

५२

शु. शि. २

५३

असंगजज्ञानेरेलुलाशीतत्वयायतयासा काद्यायत्वाभावादितिभावः कल्पद्वयवगुणत्वयाद्यप्युपयोजनमाहववेतिजातिवि
 शेषेतिअपकर्षत्वेत्यर्थः नस्यबाधुरेर्ध्वगुणमादायकीरुपांगुहा द्वित्वमितिभावः ननुतत्तातिविशेषोपिपुण्यव्याप्यवेत्यतः
 गुणविभाजकेतिनजातिविशेषेतिनतथातस्य गुणविभाजकपिपुण्यत्वव्याप्यगुणत्वव्याप्यत्वात्तत्तातिविशेषोपिपुण्यव्याप्यवेत्यतः
 वभिबासदतिभावः पुण्यत्वसा काद्यायेत्युक्तोदित्वादायव्याप्यत्वेतिनतथातस्य गुणविभाजकपिपुण्यत्वव्याप्यगुणत्वव्याप्यत्वात्तत्तातिविशेषोपिपुण्यव्याप्यवेत्यतः
 पाधीत्युक्तो नचेरमपिद्विबाध्याव्याप्यत्वेतिनतथातस्य गुणविभाजकपिपुण्यत्वव्याप्यगुणत्वव्याप्यत्वात्तत्तातिविशेषोपिपुण्यव्याप्यवेत्यतः
 द्वायत्वाभावादित्यतः आस्तत्वेतिविभाजकोपाधिसा काद्यायेत्युक्तोदित्वादायव्याप्यत्वेतिनतथातस्य गुणविभाजकपिपुण्यत्वव्याप्यगुणत्वव्याप्यत्वात्तत्तातिविशेषोपिपुण्यव्याप्यवेत्यतः
 लोक्तव्याख्यायामनुसूपदत्तेरपदमेतरेयथीन त्वाते अभावाद्यभावेरुपादपदतिविजातीयेतित्रियाद्यादिद्वयविजाती
 यारभका अपत्यर्थः सेयोगादयस्मिन् आदिनाविभागपरिग्रहः तस्यापिपुण्यविजातीयस्यपुण्यजनकत्वमितिभावः सजातीयमि
 तितथायातिव्याप्तिरितिभावः पाकत्वमिति नत्वादिपाकजदपादिनिमित्तकारणात्वादित्यर्थः तथाचविजातीयजनकत्वेतिमनो
 यजनकत्वमुल्लस्यश्रीनास्तीत्यपिस्वादिनित्यत्वेनसवाहर्भावात्तत्त्वेः दुसूपदतिविभावाः रूपादिकमितिस्वगंधस्यश्री
 द्वादिपरिग्रहः सुखादीनादिनादुरवधुसंयोगपरिग्रहः वलमस्मिन्मध्यस्थितोदमविशेषः प्रकटमहत्त्वशाजीभारगावापुष्टिचर
 पदोपवयः आदिनाजीवनायेपुपरिग्रहः अभिघातकमितिग्रहः जनकविभागापाणादिकमपिचोपेननपतिविजाती
 यमिति तथावसत्तदेलाभावादेतच्चोपिपुण्यविशेषमितिभावः सानादासादिपदरमुखादेः पुहादेः अपरिग्रहः एकाश्रितमितिग्रहः

५३

राज

संयोगान्नेसुक्तावपिघातसंप्रहारगांसंप्रवर्तितथायेकत्वादित्वाविजातीपदित्वादिजननभास्यर्थेनवशजतर्कविभागादिजननाज्ञाति
 वारणा यमुगरेयेकाश्रितत्वस्यप्रवेशः दुस्त्वोक्तोदित्वादिपदात्परमहत्त्वदीर्घत्वयोः परिग्रहः रूपादिवितिआदिनोः सावपविरसादिपत्य
 हः अवाप्तिरितिनेषोविजातीयजनकत्वेपिसजातीयजनकत्वोभावादितिभावः अजनितेतिअजनिता कोविजकृतासंयोगोयेन
 तेजोपयवेततद्विपुत्रात्तुल्यस्यश्रितनेत्यर्थः अजनितापाकत्वस्योपपत्तिविशेषात्तुनसंगच्छतेउत्सास्यश्रितपाकजदपादि
 जनकत्वोपिपाकजनकत्वमाभावात्स्यद्वापाकपाकपाकजदपादितथाचाजनितापाकोः तनितेपाकजदपादियेनतेजोवयवगतो
 सत्येवतत्रेत्यर्थः विजातीयजनकत्वसंपादनार्थमजनितापाकेतु केमजातीयजनकत्वपादनायकमेतु के आदिनाविजातीयजनकत्व
 योगादिमितिपरिग्रहः त्विदित्त्वेपदेसमाप्तिबाहुतेयत्परस्यश्रितोत्सास्यश्रितवारणायाहेत्येकस्मिन्मितिविशेषोपिपुण्यव्याप्यवेत्यतः
 श्रितस्यश्रितवारणायाहेत्येकस्मिन्मितिविशेषोपिपुण्यव्याप्यवेत्यतः श्रितस्यश्रितवारणायाहेत्येकस्मिन्मितिविशेषोपिपुण्यव्याप्यवेत्यतः
 लोदिसंग्रहायस्वावेदनेपुण्यत्वसा काद्यायेत्युक्तोदित्वादायव्याप्यत्वेतिनतथातस्य गुणविभाजकपिपुण्यत्वव्याप्यगुणत्वव्याप्यत्वात्तत्तातिविशेषोपिपुण्यव्याप्यवेत्यतः
 जात्याश्रितजनकत्वादायव्याप्यत्वेतिनतथातस्य गुणविभाजकपिपुण्यत्वव्याप्यगुणत्वव्याप्यत्वात्तत्तातिविशेषोपिपुण्यव्याप्यवेत्यतः
 काश्रितस्येतिरुपादेस्तादृशजात्याश्रयानादिजनकत्वादित्यातिवेतोभावादितिनेत्येकाश्रितविशेषोपिपुण्यव्याप्यवेत्यतः
 यातसंग्रहायातिरिक्तसर्कसकलपरिग्रहः अमनसर्वस्वयमेवव ह्यतेसा काद्यायेत्युक्तोदित्वादायव्याप्यत्वेतिनतथातस्य गुणविभाजकपिपुण्यत्वव्याप्यगुणत्वव्याप्यत्वात्तत्तातिविशेषोपिपुण्यव्याप्यवेत्यतः
 संभववारणा यमुण्यव्याप्यवेतिविनवदीति आदिपदास्तीतिजननभास्यर्थेनवशजतर्कविभागादिजननाज्ञाति

यावद

५६

पु. शि. टी.

५५

रिति वाच्यं तदेव प्रवेशो प्रयोगो न विरहात्तायापि ज्ञानस्य रूपा न प्रत्येकमेव प्रवेशो गौरवादात्मनवेतत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकृते दृष्टव्यं प्रवेशो
 शनीयस्तथाचतुर्तिभेदोपि प्रविष्ट इति भावः। युक्त्या हीति आदितादृशत्वावगात्र स्थिति स्यात्पक्षपरिग्रहः न तु युक्त्या हीति स्वनिष्ठगुणत्व
 आप्यजातिशून्यस्य परसमवायिकारणोत्तरं दृष्टिभयत्वेन तस्मिन् दृष्टिनिर्वाहसत आह कलत इति युक्त्या हीति व्याप्तिवारणं रूपं फलानि
 वीहापेक्षार्थः इत्येव युक्त्या हीति ज्ञानेनादेशजातिशून्यपतनाद्यसमवायिकारणवृत्तिरिति व्याप्तिरिति भावः स्वनिष्ठस्य न गुणत्वव्याप्य
 जातेर्विशेषणोऽपेक्षारूपत्वादेर्गुणत्वव्याप्यगन्धत्वादिति जातिशून्यपक्षपरिग्रहसमवायिकारणावयवे दृष्टव्येति दृष्टव्यं फलत्व
 तादेरिति केचित्संतमेकोऽयं स्वनिष्ठगुणत्वव्याप्यतामिश्रमेव प्रत्यक्षं सत्त्वं तु तादृशजातिसामान्याभावः स्वनिष्ठस्य वैयर्थ्यप्रसंग
 र गुणत्वव्याप्यजातिशून्यगुणमिश्रमेव तदसमवायिकारणत्वस्य रूपादेर्वाधितत्वे नास्तेषां भावता। किंतु स्वनिष्ठगुणत्वव्याप्यता
 तिप्रतियोगिकोऽभावः तथा चेकत्वादावव्याप्तिः एकत्वादेः स्वनिष्ठगुणत्वव्याप्यस्यैकत्वत्वादिति जातिशून्यत्वादावसमवायिकार
 णोक्त्यादिदृष्टि तादृशः स्वनिष्ठगुणत्वव्याप्यस्य गुणत्वसाहाय्यापरवत्त्वमिति केचिदाहुरिति समुदायार्थे एकत्वो
 देरित्यादिना एकत्वं तु रूपादिपरिग्रहः द्वितीयादापादिना तु दृष्टव्यत्वं चिन्तादिपरिग्रहे द्वितीयादादिस्वनिष्ठगुणत्वव्या
 प्यजातिप्रतियोगिकोऽभावस्तदावयवप्रतियोग्यसमानाधिकरणात्वेनाभावो विशेषणीयः अन्यथा वैशिष्ट्यमस्य स्वनिष्ठस्य
 वच्छिन्नाभावमादावसंभवापत्तेः तथाच प्रतियोग्यसमानाधिकरणात्वेनाभावोऽपेक्षो गौरवं स्वनिष्ठपदव्याप्यपदयोर्वै

५५

राम

देहिदिने नाम रत्नं न ही ज तु म सु प ५

मायजातिशून्यस्याप्रत्यक्षत्वे सामान्याभावस्य व्याप्तिरनेकत्वादावव्याप्तिः अस्वेनाभावतया च स्वनिष्ठपदव्याप्यपदयोर्वैयर्थ्यमित्या
 हरित्यर्थः इदमपि न सम्यक् अस्वेनाभावतया वैयर्थ्यमो वेति निश्चयः न कलादितीपुगुणत्वव्याप्यपदवैयर्थ्यं व्याप्तिरनेकत्वा
 स्वनिष्ठेति त्वतिष्ठमायजातिशून्यस्य परसमवायिकारणोत्तरं दृष्टव्यं तस्यैव युक्त्या हीति व्याप्तिवारणादावस्यैव जातिविशेषणो
 असमवायिकारणवृत्तिरिति भावः तावमेव इति स्वनिष्ठव्याप्यजातिशून्यस्येति स्वनिष्ठव्याप्यजातिशून्यत्वेनादेशजातिसामान्या
 न्याभावोऽपेक्षः अन्यथैकत्वादेः रूपादेर्वदयाने व्याप्यजातिशून्यसमवायिकारणोत्तरं दृष्टव्यं सामान्यादेर्मेव व्याप्यजातिशून्यत
 यातदसमवायिकारणप्रसिद्धे रतः स्वनिष्ठेति त्वजातिशून्यसमवायिकारणोत्तरं दृष्टव्यं प्रसिद्धिः असमवायिकारणा
 मात्रस्यैव स्वनिष्ठसत्ता रूपजातिमदसमवायिकारणत्वादतोऽप्येति जातिपदे समवायेन शून्यता लाभाय अन्यथाऽस्तेम
 वापत्तेः स्वनिष्ठव्याप्यजातिशून्यकारणात् तत्पुत्राचयमेव रूपादेरपि स्वनिष्ठव्याप्यजातिशून्यत्वेन तादाहिकार
 णवृत्तिरिति तादृशः समवायिपरत्वापरत्वे तु स्वादाविति व्याप्तिवारणाय समवायिकारणावृत्तिरिति जातिविशेषणो रतादेः
 पि ध्वं सता नाहिकारणत्वादसमवायिजातिपदे समवायेन तद्वत्ता लाभाय अन्यथा काले जातिव्याप्यता गुणत्वमेति गु
 णत्वशून्यस्य परसमवायिकारणोत्तरं दृष्टव्यं तस्यैव युक्त्या हीति व्याप्तिवारणादावस्यैव जातिविशेषणो
 रवत्ता तदुसता या अपि प्रमेयत्वादि व्याप्यत्वादाय लक्षणाव्याप्यपदेन कथमेतायाकारणमत आह आद्य इति जाति
 नानाधिकरणाभावेति जातिपदे समवायेन तद्वत्ता लाभाय अन्यथा काले जातिव्याप्यता गुणत्वमेति गु

म

५५

[illegible]

गाम्यमितया च विशेषयुगात्पदे शदेव व्यक्तिपरतापक्षेणेतयो रतिव्याप्तिरिति प्रकाशनिशयः पूर्वोक्तास्वरसेनैव पुद्गि शब्दो
व्याप्तिश्चेति प्रकाशोऽवतारणीय इति भावः । यथा प्रतिज्ञात्वात्पक्षेणेतयो रतिव्याप्तिरिति प्रकाशनिशयः पूर्वोक्तास्वरसेनैव पुद्गि शब्दो
युगात्पदे शदेव व्यक्तिपरतापक्षेणेतयो रतिव्याप्तिरिति प्रकाशनिशयः पूर्वोक्तास्वरसेनैव पुद्गि शब्दो
व्याप्तिश्चेति प्रकाशोऽवतारणीय इति भावः । यथा प्रतिज्ञात्वात्पक्षेणेतयो रतिव्याप्तिरिति प्रकाशनिशयः पूर्वोक्तास्वरसेनैव पुद्गि शब्दो
युगात्पदे शदेव व्यक्तिपरतापक्षेणेतयो रतिव्याप्तिरिति प्रकाशनिशयः पूर्वोक्तास्वरसेनैव पुद्गि शब्दो
व्याप्तिश्चेति प्रकाशोऽवतारणीय इति भावः । यथा प्रतिज्ञात्वात्पक्षेणेतयो रतिव्याप्तिरिति प्रकाशनिशयः पूर्वोक्तास्वरसेनैव पुद्गि शब्दो

30

॥

७३ नातिव्याप्तिरिति

22

[illegible]

७. शि. १

७०

मे ३

मविशिष्टद्रव्यत्वं प्रतिबंधकं तेन संयोगस्याप्यवृत्तित्वेति न हतिः। प्रतिबंधकता बहेदकं वदन् द्रव्यत्वसत्तादिसाधारणतादृशसंयोगविशिष्टत्वमेव लक्ष्यता। अतएव सत्तादिमादाय विनिगमना विरहो विप्रत्युक्तः। न च फलबलेन सत्त्वं तत्पतनांतरमेव फलपतनमित्येवमुक्तं फलहेतुसंयोगस्य तादृशवैजात्याप्रयस्य द्विष्टतया तस्य हेतुपिसत्त्वं तत्पतनस्य विप्रागसंभवादिति वाच्यं। सामान्यतः प्रतिबंधकता बहेदकत्वेनैकं जातिविशेषः। किंतु तत्र द्वैतपतनमात्रप्रतिबंधकता बहेदकास्तत्र द्वैतपतनसंयोगमिच्छाः नानैव जातयः। तथा च हेतुसंयुक्तफलसंयोगस्य फलपतनप्रतिबंधकत्वे हेतुपतनप्रतिबंधकतया तत्सत्त्वे विप्राकृतपतनोत्पत्तौ बाधकाभावात् एकलसंयोगो न क्वाप्युभयपतनप्रतिबंधकः तेन जातिसाकष्यमिति समाप्तः॥ ॥ व्याप्यसंयुक्तद्वैतमित्यर्थः। जातिविशेषपरिचायकमात्रमिति लक्षणी भूतनोदनत्वजातेरभिघातत्वादेत्याद्या वैलक्षण्यबोधकमात्रेन तु तादृशसंयोगत्वव्याप्यजातित्वेन लक्षणाद्येकत्वमित्यर्थः। तथा च नोदनत्वपक्षजातिविशेषवता दृशसंयोगत्वव्याप्यत्वाविशेषितः। सन लक्षणा मिति भाषा। व्याप्यता दृशसंयोगत्वव्याप्यजातित्वेन लक्षणाप्येकत्वे। ज्ञानादीति आदिना सुरादिमिग्रहः। अतिप्रसंगादिति नोदनत्वपक्षप्रसंगादित्यर्थः। निविडत्वादीनामपि मूर्तमात्रदृशसंयोगे त्वनिमित्तमनशरासमवाधिकारसंयोगादिति भावः। न च नोदनत्वकुलो जातिः कर्मसंयोगस्य तावद्वहेदकजातिमांसाकष्यदिति वाच्यं कर्मसंयोगजन्यता बहेदकजात्या नोदनत्वव्याप्यविरुद्धभेदेनानातोपगमात् कार्यता बहेदकनानात्वस्य दोषत्वात् नोदनत्वस्य कर्मविशेषजनकता बहेदकस्य नामात्वेन भिन्नपक्षेः। कर्मनिष्ठकार्यता बहेदकजातिवृद्धोपपत्ते

७०

राम

वानसत्तयां विद्वद्भारमकता बहेदकसंयोगानिष्टवैजात्येन साकष्यी न जातित्वसंभवः। तस्य नानात्वेन भिन्नपक्षेति वाच्यं द्रव्यारंभकता बहेदकवैजात्यस्य नोदनत्वविरुद्धत्वात् नोदनात्मकसंयोगादिविद्वद्योत्पत्तौ च मानभावादिति न कोप्यनुपपत्तिः। जातिविशेषस्येतरभेदानुमानेपक्षे तावद्वहेदकतया प्राचीननयेन निर्विशेषितस्य लक्षणात्वसंभवं श्रुतः। समुदायमेव लक्षणापरतया वाच्येन हेतुनिमित्तविरुद्धमिति विवक्षितमिति तद्विबहारादिति निमित्तमेरीदं। अभिघातवृत्तिनिविडत्वादि कर्मैरीदं। अभिघातवृत्तिनिमित्तकारणता बहेदकजातिचारायातिव्याप्यपक्षेः। केवलसमवायघटितसामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्यास्पृश्याभिघातहेतुत्वनेमर्तमात्रदृशसंयोगस्य जातिघातत्वेन शरासमवापिकारणस्य मेध्याकाशसंयोगादेरभिघातत्वाभावादभिघातत्वमादाय अभिघातेऽतिव्याप्यपक्षेति भावः। स्पर्शजन्यसंयोगवृत्तीति संयोगत्वव्याप्यपक्षे न स्पृशजन्यसंयोगवृत्तीत्यर्थकत्वादिति भावः। अभिघातत्वसत्तागुणत्वादिमादायातिव्याप्यविराणापाहस्यंतरतेनाभिघातत्वव्याप्यमेरीदं। अभिघातवृत्तिनिविडत्वादेः द्रव्यारंभकता बहेदकजात्येन व्युदासः। तेषां शरादिति निमित्तकारणवृत्तिवृत्तिका रणता च हेतुसंयोगाधारणीयाद्यातेन नोदनस्य फलत्वेन शराजन्येन विना संभवः एवमवहेदकता सर्वधानवर्द्धित्वेनापि कारणातिवेशनीयातेन नशरीरादिनिष्ठकर्मवृत्तिजनोदनोत्पत्तौ कदापु संयोगेऽपि व्याप्येनोदनत्वस्य तद्वृत्तिवृत्तिनशराकारणवृत्तिविरहादसंभवो वा आत्मनो योगादिवृत्तिवैजात्यवाराण्यवृत्त्यंतनवस्पर्शजन्यसंयोगवृत्तीत्येकात्मकं ज्ञानत्वप्रवेशोति वाच्यं शरीरात्मसंयोगवृत्तिवैजात्यमादायातिव्याप्यपक्षेः। अभिघातत्वादिना साकष्यमिमानि विद्वत्तादेर्नानात्वेनाभिघातत्वादि विरुद्धमिति विद्वत्तादिमा

७१ शिरीः त्वाशब्दलोपः यत्कृत्वा तदस्य भिद्यतवत्तादायैव निमित्तकारणभेदीदं भिद्यते पितृहृत्तासमन्वपदतिप्रमाधनेतथापीति दुस्त्या
 यत्तत्काले कोसमवायप्रत्ययसत्तेरभिद्यतत्वस्य वा विशिष्टतया अभिद्यतकंदं काशाभिद्यतस्यापीत्यर्थः असमवायिकारणत्वा
 त्तादृशप्रत्ययस्य शब्दलोपः यत्कृत्वा तदस्य भिद्यतवत्तादायैव निमित्तकारणभेदीदं भिद्यते तावद्यासि विरहद्वयार्थान्वतथापि न नि
 ७२ यामिदं विरामेयीकाशसंयोगादिति समवायिकारणतावच्छेदकजातेरभिद्यतकंदं काशाभिद्यतसाधारणतया तदस्य भिद्यतत्वस्य
 यस्य समवायिकारणतावच्छेदकजातिव्याप्यस्य निमित्तकारणभेदीदं भिद्यते तावद्भावात् अतएव भिद्यतत्वेन सहासमवायिकारण
 तावच्छेदकजातेः सांकर्यं यत्रैति वाच्यं भेयीकाशसंयोगादिति असमवायिकारणतावच्छेदकजातेरभिद्यतकंदं काशाभिद्यतसाधा
 रण्येनाभावात् इदं काशाभिद्यतस्य शब्दविभागाजन्यशब्दत्वावच्छिन्नत्रतिसामान्यतोऽसमवायिकारणतावच्छेदकमभिद्यतत्वमा
 दायेवासमवायिकारणत्वसंभवात् न च विनिगमना विरहत्वेन मयसाधारण्यमावश्यकमिति वाच्यं निश्चलमेयीकाशसंयोगस्य प्रका
 रातेरासमवायिकारणत्वसंभवे विनिगमे तदिति भावः यद्यपि निश्चलमेयीकाशसंयोगस्यासमवायिकारणत्वात्तु शेषेन मेयी
 काशसंयोगादेर्विशेषासमवायिकारणत्वसंभवे अभिद्यतत्वेन सामान्यतोऽसमवायिकारणत्वे मानाभावादेयीकाशसंयोगस्य समवायिका
 रणतावच्छेदकजातेरभिद्यतकंदं काशाभिद्यतसाधारण्यमावश्यकमन्यथा तत्र समवायिकारणत्वस्यैव दुर्धृत्वापत्तेः त
 आच निमित्तसमवायिकारणसाधारणसंयोगत्वयाप्येकजातिविरहादिति निमित्तकारणेऽप्यपि विहितं तेषामप्यस्मिन् कल्पेन वाच्यं
 दुर्धृत्वा

७१
१५

दिनैतदस्वरस्यानुपदं स्वमेव वस्तुमाणात्तादोषः न च संयोगजन्यनिश्चलमेयीकाशसंयोगे वेगाप्रयोज्याऽभिद्यताना तत्केऽ
 समवायिकारणतावच्छेदकजातिं तेषां र्थाः तादृशत्वमेव संयोगजन्यतावच्छेदकजातिं तादृशानि व्याप्तिरिति चाप्यस्य संज्ञ
 ७३ न्यत्वे सतीति विशेषणानुपदं स्वमेव वस्तुमाणात्तादोषः न च संयोगजन्यनिश्चलमेयीकाशसंयोगे वेगाप्रयोज्याऽभिद्यताना तत्केऽ
 हृत्तासंयोगमणीयेन वा भिद्यते तदप्यवेजात्वं वा शब्दासमवायिकारणत्वेन निर्वर्गमेयीकाशसंयोगस्य शब्दासमवायि
 कारणस्य वेगाप्रयोज्याऽभिद्यतत्वाभावात् कार्यकारणसमवायप्रत्ययस्य कारणत्वस्य वा समवायिकारणत्वस्यावश्य
 विवक्षणीयत्वात्तथाचासमैव्यभिचायेण शक्यते यद्यपीति न च सर्वत्रेति दुर्धृत्वापत्तेः निश्चलमेयीकाशसंयोगस्य प्रका
 संयोगस्य मेयीवेगाभावेनाभिद्यतत्वाभावादेभिद्यतत्वस्य तदप्यवेजात्वं वा शब्दासमवायिकारणत्वेन निर्वर्गमेयीकाशसंयोगस्य प्रका
 ७४ र्वामेयीकाशसंयोगस्य शब्दासमवायिकारणस्याभिद्यतत्वाभावेप्यभिद्यताना तत्केऽमेयीकाशसंयोगस्यापि क्वचिदसमवायिकारण
 त्वदभिद्यतत्वादभिद्यतत्वादेस्तद्विनिवृत्तादायैव लक्षणसंबन्धसंभवादिभ्यः समाधनेतथापीति अभिद्यतकेति दं यदं डि
 द्योयथेति वस्तुत्वे कप्रत्ययः तथा वा भिद्यताना तत्केत्यर्थः द्रव्यपदं च मेयीदिपरं असमवायिकारणत्वात् क्वचिदसमवायिकारण
 त्वात् अदोष इति असंभवाभावात्त्यर्थः न च तथापि निमित्तकारणभेदीदं भिद्यतेऽप्यपि विहितं तेषामप्यस्मिन् कल्पेन वाच्यं
 तत्कमेयीकाशसंयोगस्य अभिद्यतत्वादिभ्यः शक्यं भिद्यतेयीकाशसंयोगस्य समवायिकारणतावच्छेदकजातिव्याप्यत्वेन त

७३

गु.शि.४

७३

वेज०

नामादादिनिर्वाच्यं अस्मिन्कल्पे एतदस्वरसंस्थानुपदं तथा चेत्पादिना स्वयमेव वक्ष्यमाणत्वादित्याहुः तदसंज्ञं च सर्वत्राभिहित्यमा
 नातीत्यत्र सर्वत्राप्यसंगतेः पूर्वपक्षिणा क्वचिद्व्यवहारोऽप्युपपन्नमेव पूर्वपक्षस्यैव संभवादिनिमित्तं ननु मन्त्रमात्रं त्रिसंयोगस्यैव
 नोदनं त्वन्मन्त्रमात्रं त्रिसंयोगस्यैव अभिघातत्वात् तदसंभवाधिकारात्स्यात्कथं निश्चययोगस्य कथमभिघातत्वं व्यवहारदिप
 ठितवक्ष्यमाणसंभवाधिकारात् तत्समाजो विवक्षितत्वेयिसंभवापघटितसामानाधिकरण्याप्रत्यासत्त्याकारणत्वावश्यं विवक्ष
 रणीयत्वादिमतं आह मन्त्रवदिति नासिद्धिविति का कथा इति संयोगः अभिघातत्वा सिद्धिरित्यर्थः ननु समवायघटितसामानाधिकर
 ण्यप्रत्यासत्त्या नोदनत्वावच्छिन्नमिवाभिघातत्वावच्छिन्नप्रत्ययिष्यत्वेन हेतुत्वात् कथमाकाशः अभिघातोऽप्यत्रिणि निर्वाच्यं नोदनस्य लेकेव
 लसंभवायस्य कार्यतावच्छेदकसंघत्वेऽप्यभिघातस्य लेकत्वं तद्विशिष्टसंभवायस्यैव कार्यतावच्छेदकसंघत्वं तद्विषयमात्रवेगाभिघात
 योक्तृक्रियासंयोगयो विवेहेतुहेतुमद्भावः तेन विज्ञेयमिच्छलमन्त्रं चेत्तदेवाधीना अभिघातोऽप्यत्र विरोधः कार्यतावच्छेदकं च तस्य कर्म
 जन्माभिघातत्वं तेन विनाप्यभिघातजाभिघातोऽप्यत्रावयिन्यभिघातदनिभावः यन्तु नदीयकर्मजनिताभिघाते त्वावच्छिन्नप्रतिपत्तिरिति
 वेगत्वेन हेतुत्वं कालिकसामानाधिकरण्यात्त्रिसंयोगस्य त्रिरिति तत्र वेगजनककर्मवेगाजनककर्मजनिताभिघातेऽप्यभिघात
 रापत्तेरिति ध्यायंतदानीं निशङ्कसंभवाधिकारादृतीत्यर्थः अन्यतरकर्मजत्वमिति अन्यतरकर्मजन्मतावच्छेदकवैजात्यमित्यर्थः
 अतिप्रसंगः नोदमे अतिप्रसंगः संयोगोत्तरस्य स्वार्थजन्यतया वक्ष्यमाणस्यार्थजन्यत्वविशेषणो वकारात् तत्र चान्यतरकर्मत्वेनो हेतुतया तादाशवेजात्य

७३

राम

मेवास्ति इति निर्वाच्यं अन्यतरकर्मजन्मतावच्छेदकत्वं हि नान्यतरकर्मत्वावच्छिन्नकारणताप्रतियोगिककार्यतावच्छेदकत्वं किं नु एकतरकर्ममा
 जन्मतावच्छेदकत्वं कर्मजन्मतावच्छेदकत्वं नोदमे अतिप्रसंगः संयोगोत्तरस्य स्वार्थजन्यतया वक्ष्यमाणस्यार्थजन्यत्वविशेषणो वकारात् तत्र चान्यतरकर्मत्वेनो हेतुतया तादाशवेजात्य
 रापत्तेरिति ध्यायंतदानीं निशङ्कसंभवाधिकारादृतीत्यर्थः अन्यतरकर्मजत्वमिति अन्यतरकर्मजन्मतावच्छेदकवैजात्यमित्यर्थः
 अतिप्रसंगः नोदमे अतिप्रसंगः संयोगोत्तरस्य स्वार्थजन्यतया वक्ष्यमाणस्यार्थजन्यत्वविशेषणो वकारात् तत्र चान्यतरकर्मत्वेनो हेतुतया तादाशवेजात्य
 मेवास्ति इति निर्वाच्यं अन्यतरकर्मजन्मतावच्छेदकत्वं हि नान्यतरकर्मत्वावच्छिन्नकारणताप्रतियोगिककार्यतावच्छेदकत्वं किं नु एकतरकर्ममा
 जन्मतावच्छेदकत्वं कर्मजन्मतावच्छेदकत्वं नोदमे अतिप्रसंगः संयोगोत्तरस्य स्वार्थजन्यतया वक्ष्यमाणस्यार्थजन्यत्वविशेषणो वकारात् तत्र चान्यतरकर्मत्वेनो हेतुतया तादाशवेजात्य
 रापत्तेरिति ध्यायंतदानीं निशङ्कसंभवाधिकारादृतीत्यर्थः अन्यतरकर्मजत्वमिति अन्यतरकर्मजन्मतावच्छेदकवैजात्यमित्यर्थः
 अतिप्रसंगः नोदमे अतिप्रसंगः संयोगोत्तरस्य स्वार्थजन्यतया वक्ष्यमाणस्यार्थजन्यत्वविशेषणो वकारात् तत्र चान्यतरकर्मत्वेनो हेतुतया तादाशवेजात्य

क

ॐ

गु. शि. मित्रकारणत्वमन्यतरकर्मजत्वादिकमपिशब्दान्केन वर्तते इति प्रतिपादयितुं सामान्यतोऽभिधानं यत्तु शब्दकारणत्वे विद्यमाना स वायिकारणत्वे रित्यर्थः
 तित ननु भयकर्मजस्य मित्रात्स्य शब्दजनकत्वादिति पूर्वशेषासंगतिः शब्दसमवायिकारणत्वस्य गतनिष्ठसंयोगस्य भयकर्मजत्वात्संभवादिति तत्रैव सुखी भ
 विष्यति अन्यतरकर्मजिदित्यत्रावहेदिकाज्ञातिरेकेशब्दजनकतावहेदकवैजात्यमेव वा अन्यतरकर्मजमयकर्मजसंयोगजमेदेनानेष्टेव किन्नस्य
 ७४ २५ त्वावतापिसाकर्षणरीहारसंभवेन विनिगमकाभावादित्यत आह कारणाभावहेदकस्येति अतनुगतत्वरतिरन्यतरकर्मजमयकर्मजमेदेनानात्र
 र्म्यर्थः कारणत्वयोगादित्यर्थः न च शब्दगतमविष्यत्कारणत्वं वैजात्यमेव कर्ष्यतावहेदकं कल्पनीयमिति वाच्यं शब्दनिष्ठकत्वत्वादित्याया
 नंतवैजात्यकल्पनेतदवच्छिन्नं प्रत्यनेन कार्यकारणभावकल्पने च गौरवापत्तेरिति भावः अन्येशब्दकारणत्वेति वादित्यत्र हेतुः ननु तत्राप्यन्यतर
 कर्मजिदित्यत्रावहेदकज्वातेनानात्वे कार्यतावहेदकाननुगमइत्यत आह कार्यतावहेदकेति ननु शब्दजनकतावहेदकवैजात्यानि अन्यतरकर्म
 जत्वव्याप्यामेव संचित्यत आह भयकर्मजस्य पीतिशब्दजनकत्वात् शब्दनिमित्तकारणत्वात्तेन उभयकर्मजाभिघातस्य शब्दसमवायिकार
 णत्वात्संभवेपि नासंगतिः ननु तस्यापिशब्दसमवायिकारणत्वावहेदकवैजात्यमन्यतरकर्मजत्वव्याप्यमेवास्त्विति वाच्यं संयोगजमेव
 द्याकाशसंयोगस्यापिशब्दसमवायिकारणत्वादिति भावः असमवायित्वमविवक्षितमिति च बहुधादिघटितवृत्त्यासंभवायिकारणत्वात्
 मविवक्षितमित्यर्थः वैजात्यादिजिसमवयवघटितसामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्याकारणत्वविवक्षेयवकालत्वेन साधारणजनकताशरीरा
 दिनिष्ठकर्मण्यवच्छिन्नोदनात्संक्रमितमिव न संयोगनिष्ठसामानावहेदकत्वप्रत्यासत्तिघटितजनकतावादायाति आत्मेव शब्दसंभवे

७४

रम

न तादृशकारणतात्वं प्रवेशप्रयोजन विरहादित्यर्थः २२ पुनरुक्तं गौरवाच्चैत्यविदुष्यं न च संयोगजत्वं शब्दसमवायिकारणतावहेदकनि
 खिलमेव काशसंयोगवृत्तिवैजात्यमेवाशब्दनिष्ठलभ्यं काशसंयोगातिव्याप्तिरस्य वेगप्रयोज्यतयाऽभिघातत्वाभावादित्यत आह नि
 खिलेति स्पर्शजन्यत्ववक्तव्यमिति स्पर्शजन्यत्वज्वातिमतो विशेषणं वक्तव्यमित्यर्थः निखिलमेव काशसंयोगजनस्य स्पर्शजन्यः नादनाभिघा
 तयोरेव स्पर्शजन्यत्वात् न च तथापि निखिलमेव काशसंयोगनिष्ठसमवायिकारणतावहेदकवैजात्यमाशब्दोदनात्संभवादिती भावः वेगजन्यत्वाभिधाने अभिघातजा
 योऽतिव्याप्तिरिति वाच्यं स्पर्शस्पर्शनीदने प्रतिपादयदाश्रयनिष्ठताहेतुत्वेनाकाशेनादनासंभवादिति भावः वेगजन्यत्वाभिधाने अभिघातजा
 अत्राप्रतिपक्षं न दत्तवैयर्थ्यवतो दनस्य वेगजन्यत्वात् न सत्परिहोऽतः सत्त्ववहोरात्रोपात्तत्वं न च विशेषप्रतिपक्षे काशसंयोगमद
 सि गाकाशसंयोगादीनामपि विशेषतोऽसमवायिकारणत्वमिति हेतुतमनुहोऽप्येवं वक्तव्यं न च विशेषप्रतिपक्षे द्वाभिघातमदं गृह्यतामिघात
 रेर्निमित्तकारणत्वविशिष्टहेतुत्वावश्यकत्वादेवातिप्रसंगमसंभवेनाविशेषताऽसमवायिकारणत्वे मानाभावाकिंतुलाघातसामान्यतः शब्द
 भागजन्यशब्दप्रतिअभिघातत्वेनासमवायिकारणतासर्वदेवावश्यं यत्किंचिदेवावहेदकगणः मिघातसत्त्वावहेदकसामान्यप्रत्येव अभिघातत्वेना
 समवायिकारणत्वसंभवेपिशब्दविभागजशब्दप्रत्यभिघातस्यासमवायिकारणत्ववहोरात्रावावहेदविभागाजन्यमिश्रविशेषातथावनिष्ठ
 त्वमेव काशसंयोगसमवायिकारणत्वमिति हेतुत्वाऽतिव्याप्तिः येन तादृशसंयोगजन्यत्वं विशेषणमुपादेयं न च विनिगमकाभा
 वात्संयोगत्वेनाप्यसमवायिकारणत्वमिच्छलमेव काशसंयोगस्यासमवायिकारणत्वदुर्वीरमिति वाच्यं संयोगत्वेन कारणत्वस्य शब्दसमवा

मिघात

त

मु. शि. टी.

६५

समान

विकारणव्यवहारमुभाजनेनो गगतासंयोगेनोदनेव ब्रह्मज्ञानतयाः समवायिकारणतात्वा संभवात्संयोगात्स्यव्यापकधर्मत्वेनान्यथासिद्धत्वा
 ज्ञेयमेवैकाकाशसंयोगादावप्यसमवायिकारणत्वव्यवहारान्नस्वविशेषतोऽसमवायिकारणत्वस्यव्यवहारान्नस्वविशेषतोऽसमवायिकारणत्वमवश्य
 कृमितिमावश्यकमितिवाच्यमभिधानात्कमेवैकाकाशसंयोगोऽभिधानत्वेनसामान्यकारणतामादायैवासमवायिकारणव्यवहारसंभवात्निश्चल
 मेवैकाकाशसंयोगेवासमवायिकारणत्वव्यवहारस्योपसिद्धः नवमेवैकाकाशसंयोगोदेविशेषतोऽसमवायिकारणताभावेसमवायसंबंधेनशङ्क्य
 निर्गगताएवनाम्यत्रेयत्रकिंनियामकंअभिधानसामान्यस्यसमवायसंबंधेनएधियादावपिसत्त्वारित्तिवाच्यंशद्विविशिष्टसमवायस्यासम
 वायिकारणतावच्छेदकसंबंधत्वादेवान्यत्रसमवायसंबंधेनतदनुत्पादसंभवात्अन्यथाभेवैकाकाशसंयोगोदेविशेषतोऽसमवायिकारणत्वे
 पिसंयोगस्यद्विष्टतयाभेवैकाकाशसंयोगेनशङ्क्यतेतदुक्तंननुशङ्क्यतावच्छिन्नप्रत्याकाशत्वेतसमवायिकारणत्वसंभवात्समवायिकारण
 तात्वात्तत्रसमवायेनतदुत्पत्तिःविशिष्टस्यसंबंधत्वेपिविशेषणविशेष्यभावेविनिगमकोभावात्कार्यकारणभावद्वयस्यावश्यकत्वात्तदुक्तं
 समवायसंबंधेनशङ्क्यतावच्छिन्नोत्पत्तिप्रतिसमवायसंबंधेनशङ्क्यत्वेनापिनिमित्तकारणताअतोनाम्यत्रसमवायेनतदुत्पत्तिःसर्वदेवावश्यमुक्त
 विदेशेकाकाशसंयोगेनैवमभिधानत्वेनसामान्यत्वेसमवायिकारणत्वमिमानाभावरूपाव्यवहारप्रतिशब्दस्यासमवा
 यिकारणत्वव्यवहारभावेनतस्यासमवायिकारणतासंभवादावकार्यस्यासमवायिकारणत्वसंबंधेनतदुत्पत्तिमादित्यवतत्वे
 ननुशङ्क्यसमवायिकारणत्वसंयोगात्समवायिकारणत्वमित्येवास्तुकिंजातिचयनेत्यत आह आंतरिति आंतरात्किंत्वसंयोगविशेषणसं

३२

७५

दि ७

योगोनामभिधानानेनवनेषामभिधानत्वेशङ्क्यपदानमेवकुतश्चित्वाच्यविशेषणसमीपसहितपाएवसामान्यसामान्याः एतेपथायक
 तेनतत्रमेरीदंभिधानादाव्यवच्छेदकारणताभावादितिभावःइदंमूलसंयोगोपायकेपिनिमित्तकारणमेरीदंभिधानादावव्या
 पिकेवैकाकाशसंयोगसमवायप्रत्यासत्ताशङ्काकारणत्वरूपस्यशङ्कासमवायिकारणत्वस्योक्तमुक्तंवर्यविवरणापत्तेनतस्यतत्र
 भावात्तत्रैवहताहुवस्मात्कल्पेनत्राव्याप्यसंभवेनसर्वकल्पसाधारणतयाफलानुपपत्त्यकरव्यावृत्तिरभिहिताननुमे
 यैकाकाशसंयोगेनिसमवायिकारणतावच्छेदकवैजात्यमवश्यमभिधानकदंष्ट्राकाशाभिधानसाधारणमपिवाच्यंअन्यथा
 निश्चलमेवैकाकाशसंयोगादावविशङ्क्यसमवायिकारणत्वव्यवहारमुक्तोपेनतदुक्तंविशेषमेवैकाकाशसंयोगोदेविशेषतोऽसमवा
 यिकारणतावश्यकत्वेऽभिधानत्वेनसामान्यतोऽसमवायिकारणत्वमानाभावेनतत्रासमवायिकारणत्वस्यैवदुर्घटत्वपत्तेः
 तथावतदुत्पत्तिमिधानत्वादिव्यक्तेरपिशङ्कासमवायिकारणतावच्छेदकमेवैकाकाशसंयोगेनिसंज्ञेजात्यव्याप्यतयापिनिमित्तमेरीदं
 भिधानात्निमित्तकारणोऽव्याप्तिदुर्करस्यस्वरूपादाहपदेतिशङ्कजनकेतिरत्यंतजनकतासामान्यलक्षणापत्तयामेरीदंभिधा
 नत्वाद्युपलक्षितनिमित्तकारणतावच्छेदकवैजात्यमादयेवतत्रलक्षणासमन्वयःअसमवायिकारणेवासमवायिकारणतावच्छे
 दकवैजात्यमादयलक्षणासमन्वयःवेगस्याभिधानहेतुत्वेमानाभावात्निश्चलमेवैकाकाशसंयोगेनिसंज्ञेजात्योऽसमवायिकारणता
 वच्छेदकवैजात्यमादायनतत्रातिव्याप्तिनिवक्तव्यत्वाच्चवच्छिन्नोत्पत्तिनियामकनिमित्तपवनसंयोगेनिसंज्ञेनिमित्तकारणताव

७५

स

गु. शि. ४

७६

हे दकवैलरूपमादुषनोदनाद्यात्मक निमित्तपवनसंयोगेऽतिव्याप्तिरिति वाच्यं वायु निमित्तस्यैव दकवैलरूपस्यैवत्वकं प्रवृत्ताय
 वल्लिभोत्पत्तिनिमित्तमकतया निमित्तपवनसंयोगे निमित्तमवनसंयोगेतादृशजातिविरहात्संयोगनिष्ठवैलरूपोभुयगमेतद्व्याप्यवि
 रुद्धमेवेनोदनादिघातवत्कर्मजत्वसंयोगत्वात्तद्वैलरूपकल्पनायतेः कारणतासमानावहेदकत्वत्रत्यासत्याविलक्षणवायुसंयो
 गत्वेन विलक्षणवायुत्वेनैव न्यदेतदिति भावः अत्र शब्दजनकवृत्तिसुक्तैस्तो गुरुत्वसंयोगत्वोदनादिमादुषातिव्याप्तिः नोद
 नत्वादेव विनिमित्तपवनसंयोगत्वेनैव शब्दजनकवृत्तिसामान्यतादत्तवहेदकानुधावनंशब्दविभागादवतिव्याप्तिवारणायैव तस्यैव
 निमित्तकत्वं उक्तास्वरसंस्वयमेव प्रकृत्यतिव्याप्तिरिति तादृशतास्यैवैतत्पर्यः निमित्तनिमित्तैर्दृष्टाभिघातादिलक्षण निमित्तकारणे
 त्पर्यः असमवायिनिमित्तभिघातकदंकाकाशभिघाताच्चस्तमेव काशभिघातादिलक्षणसमवायिकारणेत्यर्थः एकजातिविरहेषी
 निमित्तभिघातत्वादिभूयसंयोगत्वव्याप्येकजातिविरहेषीत्यर्थः ननु निमित्तनिमित्तैर्दृष्टाभिघातादे निमित्तकारणेनाप्यतिव्याप्तिरिति त्पर्यः ननु
 मात्रेतिहायवात्केवलसमवायिचिदितसामानाधिकरण्याप्रत्यासत्त्येव नोदं प्रतीकभिघातेप्रत्यक्षिष्येत्तत्त्वमतामत्र मात्र
 वृत्तिसंयोग एवाभिघात इति मतेति त्पर्यः तन्मते कार्यकारणसमवायकप्रत्यासत्त्यापलोपधामकत्वरूपसमवायिकारणत्वे
 चितप्रथमलक्षणस्यभिघातमात्र एवासंभवात्तादृशसमवायिकारणस्यगगननिष्ठसंयोगस्याभिघातत्वाभावात्तत्त्वमप्यदि
 ताः मिहितसिद्धितीयलक्षणस्यसमवायिकारणतावहेदकवैलरूपमादुषसंचलाचलमेव काशसंयोगादुवतिव्याप्तेत्यादि

७६
राम

रतिभावात्सामर्थ्यादिति शङ्क्यते किं चेदप्रत्यक्षतात्पर्यादित्यर्थः तन्मात्ररतिभेदोपाकाशसंयोगस्यापि शब्दसमवायिनिमित्तमेवैव निमित्ततादृ
 षतादवस्थमतेमित्रयदपरिणतमात्राद्वर्तित्वं चतदितराद्वर्तित्वं ह्येतत्पर्यः तथा च शब्दसमवाय्येव निमित्तमत्र दृष्टी सुक्तो घटसंयोगसम्यक्तरक
 म्भजत्वादिना दायघटसंयोगादवतिव्याप्तिरत आह शब्दस्य कारणमिति सत्रागुरुत्वविभागादिमादुषातिव्याप्तिवारणाय व्याख्यातेन च न
 तमात्रवृत्तिसंयोगस्यैवाभिघातत्वेनैव निमित्तजन्यत्वविशेषात्प्रदेयेतादृशत्वलक्षणस्यैव सम्यक्त्वान् किमेतावत्कुलं चित्काव्यस्यैव
 न्यत्वविशेषात्प्रदेयेतावत्प्रकाशोक्तासमवायिप्रत्यक्ष निमित्तकत्वप्रसंगाच्चेति भावः लाघवमनुसृत्यादृशहेतिभेदोकाशसंयोगाद
 त्समवायिकारणतावहेदकवैलरूपकारणमाह त्वेन कश्चिन्नावयवद्वयविभागाद्विशब्दजनकतावहेदकवैलरूपकारणमाह त्वेन अन्य
 तरेकमज्जत्वादेनोत्पन्नतद्वारणाय नोदनादिविरुद्धादिवाशाय वाः वहेदकोत्तमवापेन तत्त्वलाभाय च ज्ञातिपरिनिमित्तभावः यथा अनेदोदरे
 स्तत्कारणस्यैव घटसमवायिकारणत्वापत्तिरित्येतावद्वैलरूपकारणत्वेनैव निमित्तकत्वं निमित्तकत्वं माश्रयतया कारणस्य प्रतिपादितया एते का
 रणानि निमित्तकत्वे कारणस्याश्रयतया कार्यस्य प्रतिपादितमित्यर्थः तदेकार्थनिमित्तसमवायिनिष्ठसमवायिघातेप्रत्यासत्त्यर्थः तथा
 च तन्निष्ठकार्यविशेषकोयोधप्रतिपत्तिसमवायिनिष्ठसमवायिप्रत्यासत्त्यापातकारणतातदश्रयत्वेन तदसमवायिकारणत्वमवतिच
 घटनिष्ठकार्यतातन्निष्ठकोयोधमी आश्रयतया घटवत्तत्त्वमवायिकृतत्वमित्यसमवायिप्रत्यासत्त्या घटकारणकपालद्वयसंयो
 गइति कपालद्वयसंयोगे घटसमवायिकारणत्वं एवं च तत्प्रतिपादितकारणतातन्निष्ठसमवायिप्रत्यासत्त्या घटवत्तत्त्वमवायिकृतत्वमिति

काव्ये

गु. शि. टी.

७०

वात्रपटकत्वादितिभावः स्वस्वतिसंयोगमात्रस्ववर्तनत्रितानियमादितिभावः कार्येतिनयावकथनानामावृतिभावः प्रागुक्तपुक्तिमेवविरोधो
 तिप्रामाणिकेतिअत्रापीत्यादिकेविदित्वेनमेकमेतानुवृत्तयाप्यनुसस्यर्थः नित्याप्रितदुक्तर्षेनाभिघातजक्रियोक्तर्षेणतस्याविक्रिया निमित्तत्वा
 दतआहृशुसस्यर्थमेतिकार्येतिअसमवाधिकारणत्वमेवेतिपूर्वोक्तसाधर्म्यकार्येकाश्रितत्वविशेषणप्रदेपेणेत्यर्थः निमित्तत्वमितिस्पर्श
 स्यनिमित्तकारणत्वमित्यर्थः अन्वयाएकाश्रितत्वविशेषणप्रदेपेणेत्यर्थः निमित्तत्वमितिस्पर्श
 त्रापितेहोदावतिव्याप्तिवारणार्थमेकाश्रितत्वविशेषणप्रदेपेणेत्यर्थः निमित्तत्वमितिस्पर्श
 क्तपुक्तानोकागमनाहेतुत्वमेवास्वः सः मन्त्रांतरमाहस्यवत्पदमितितेनस्पर्शत्वशीतत्वादित्युक्तानिप्रसंगरतिभानः सेहोहतीतिरुच्यंका
 र्थिएकाश्रितत्वविशेषणार्थेपादेयकार्यपदेचुगुणपरमेनरुध्यादिनिमित्तकारणरूपविशेषवृत्तिसत्वमादायवृत्तेनातिव्याप्तिरितिभावः पूर्वमेते
 ऽस्वः सः सः प्रकटमतिवृत्तमेतिवेहेतो नन्वेतेनप्रपूर्वोक्तनिमित्तकारणत्ववच्छेदः संगतरेत्यत आहृशुसस्यर्थमितिपरत्वापरत्वापरत्वादित्व
 दिष्टपुक्तत्वादीनामकारणत्वमितिभाष्यमितिपाठोपिप्रायेणानातिघटनोचितेवपक्षेअतमायव्यावर्तयत्वेनिसव्याधिकरणतिपरत्वादेरभिसा
 नेधंसादिजनकत्वादव्याप्तिवारणार्थानुधर्मंतरभावेनित्वव्याधिकरणेतीतिनस्वसमानाधिकरणकल्पजनकत्वमेवसम्पूक्तिनिषेधदुपगम
 तयेतिवाच्यंरुदावतिव्याप्तापनेरितिभावः नन्विदमेत्यादयविरुद्धादावतिव्याप्तेतस्यापिहातधर्मंतरभावाजनकत्वादित्वतआहृशुसस्यर्थेति
 साधर्म्यमितिशेषः अतिविशेषेतिस्वरूपयोग्योपायसाधारणफलानुपप्रायकव्यक्तिमात्रस्यलक्ष्णत्वाभिप्रायेणेत्यर्थः तथावैवाच्यविहया

७०

राम

तत्रेति ५

रिक्तमप्यत्रलक्ष्णमितिभावः तज्जातीयापेक्षत्वरतिअकारणमात्ररतिजातिमत्तत्त्वत्वात्तस्याभिधेयत्वेत्यर्थः स्वस्वयोग्यव्यक्तेरेवलस्यत्वस्याभिधेय
 त्वरतिव्यावृत्तजनकत्वेनेत्येतद्वचमप्यपाठेहेतुः विरुद्धेतिनिहित्वादेः स्वरूपयोग्यमध्यपठित्वेनपरिमानजनकत्वासेवादिमितिभावः अतएवेतिस्वरूपयोग्य
 योग्यसाधारणफलानुपप्रायकव्यक्तिमात्रस्यलक्ष्णत्वादेवेत्यर्थः इत्यत्रेतिद्व्यभाष्यरतिशेषः अत्रैवस्वरूपयोग्ययोग्यसाधारणफलानुपप्रायकव्यक्तमववप
 रिगणितारतिअकारणत्वरूपसाधर्म्यवत्त्वमभाष्यहोऽभिधेयानापादिमोउत्पादीनामधेरव्यकिरणवत्त्वोपरिगणितारत्यव्यव्यक्तिअकारणत्वव्य
 साधर्म्यवत्त्वेनस्वरूपयोग्यव्यक्तेरेवद्व्यभाष्यहोऽभिधेयत्वत्यर्थः इव्यकिरणवत्त्वमाचाधीमपरिगणितारत्यर्थः एतद्व्यव्यजनकरूपमित्यादौसर्व
 त्रसेवध्यतेअप्रत्यहत्वमतरतिअन्यथास्तीयपरममहत्वस्यविषयाविध्यासुप्रत्यहजनकत्वेनातिव्याप्तापनेरितिभावः तत्परममहत्वोपरम
 जहृत्त्वोप्यतथाचगमनादीनां परममहत्वमेवानुमित्तिभावः नन्वात्ममहत्वस्यप्रत्यहजनकत्वेपिहातधर्मंतरभावाजनकत्वमेवप्रहृतेल
 हृगतयातदभावादेवनातिव्याप्तिः स्यात्किमेतावत्कुलधर्म्यतआहृशुसस्यर्थेतिस्वरुदावव्याप्तिवारणार्थेत्यर्थः आदिपदेतिपरिमाउत्पादीत्या
 दिपदग्राह्येषुअलक्ष्येतित्यर्थः उक्तस्वव्याधिकरणत्वेनप्रत्येयात्मपरिमाणस्यप्रत्यहत्वमिपरममहत्वमितियथाप्रमेवसम्पूक्तिमितिभावः रूपा
 जनकंरूपमितिहृयाजनकरूपमात्रमित्यर्थः विषमरतिशेषः नथाचतत्राव्यावर्तयत्वरूपपदरूपाजनेकरूपमात्रपरमितिभावः तज्जातीयादीत्या
 दिपदादिसकार्यस्यवलपुण्यादेः परिग्रहः रसगोचावित्यनेतरं विषयावितिपरिणीवेदमप्रेषितवर्तनअभिघातजनकदितिपाठः अभिघातापजनक
 रत्वादिवदसमुदितपाठस्तनसाधुः अभिघातदोषैवअभिघातजक्रियप्रतिहेतुत्वेनाभिघातेजनकद्वत्वेनैवाभिघातजनकंयाजनकत्वाभावस्यापिहा
 त्रि

ग. शि. ४१

मादादिपदपरिग्रहाभावादिति ध्येयं अवयविपरिमाणमिति परमाणुत्वपरममहत्त्वयोः स्वातंत्र्येणैवोपादानादयविपदं विभागाद्यजनक इति आदि
 पदात्समानाधिकरणज्ञानादेर्दृष्टान्तज्ञानमनः संयोगस्य विभाजनं कृत्वा निधेयविशरीरात्मसंयोगस्यावयवनाशस्य विभागाजनकत्वात् संयोग
 ज्ञानसंग्रहकारणयत्नविज्ञादिपदशून्य एव पाठः ननु अवयविनिर्गमोपादानादयविपदं विभागाद्यजनक इति विशेषिक इत्येव नये कर्मणो विभा
 गाजनकत्वं भवतीत्यत आह मतमेतदेतन्निमित्तकमेव विभागाद्यजनकत्वं शब्दाजनक इति तथा च तत्र शब्दाजनकत्वात् संयोगत्वं ननु महाप्रलयाद्य
 वहितपूर्ववर्तित्वमिति भावः अहरेति प्रियावासनसंयुक्तभावनाया अहरेजनकत्वं चेतनसुखादभावनाजनकत्वाभावेन विशेषणस्य व्या
 वेर्मीप्रसिद्धिरत आह भावनायादिति चकार इति श्रुत्यः शब्दश्चरमः संस्कारोत्तानं वेति परिमाणं न च कारादित्यर्थः इहो देवो वेति कृते बवश्यं चेष्टा जनक
 त्वमिति सानोक्ता च कारेण गुरुत्वपतनाभिघाताद्यजनकत्वं गुरुत्वस्य त्रिमासवत्त्वाद्यजनकत्वं द्रवत्वस्य त्वेह संप्रहाजनकत्वं हस्त्वपरिग्रहः आवा
 य्यस्य तात्पर्यमिति द्वयकिरणवत्यामात्रात् स्यात् तात्पर्यमिति श्रुत्यः इह गुरुकिरणवत्यापरिमाणो दीनामिति आदिपदादृष्टा जनकरूपादेः परिग्रहः
 तेषां लक्ष्यत्वे प्रथमपरिपक्षितान्ताच्च विहाय वरमयाचितस्य त्रिपक्षे कृतस्योपादानेन कुर्पादिति भावः त्वयि चरमोति अमयापरत्वादीनां मुखा
 दिजनकत्वेनाव्याप्यपत्तेरिति भावः गुरुकोदरिषु धंसतात्पर्यमन्याजनकत्वादित्याश्रिकारणाय स्वयधिकरणत्वेनातद्धर्मविशेषांश
 त्वेव तत्र तादृशाहाकारजनकत्वादेव न तित्याश्रितिति भावः ताद्यथा दाहतादृशाजनकं तिननुत्त्वयधिकरणज्ञात्तद्धर्मपरिमाणजनक

८५

रम

योर्द्विवहुत्वमोप्याश्रित आह जनकत्वेति तादृशजनक इति निमित्त्यत्र जनकत्वेत्यर्थः न त्वेवं तथा विद्यसंख्यात्वादाय एकत्वेऽतिव्याप्ति
 रत आह गुरुतात्त्विका यतीति ननु तथा पिसंख्यात्वात् स्यादित्यादि निष्ठाभावाप्रतिको गित्वा तं से वा व्याप्तिरवस्थान्त आह गुरुपर्यवेति त्वत्वं
 सेति त्वपदम विवक्षितं प्रकारानुसारेण तत्तत्संख्याभिन्ने विशेषण आधुना दीति आदिपदात्परममहत्वादीनां परिग्रहः अत्र च
 त्वत्वं त्वयधिकरणत्वात् तद्धर्मोपकारकान्स्वत्व घटितत्वेनाननुगमाच्चाह आत्मैतरेति समवेतपदादेव धंसो वारितः नोदं कितः धर्मो ध
 र्मभावनामिदं ज्ञानोपनिबद्धाः ईश्वरज्ञानादेरपिलक्ष्यत्वेन तत्संप्राप्तकं लक्षणात्तद्दृष्टेः शब्दादितादृशभावनाह तिसंस्कारत्वमा
 दायवेगस्थितिस्थायकयोः निष्ठावाः रायवेगवृत्तीति प्रकाराश्रयतारमयि स्वात्माभावेतीति उत्पत्तिकालावच्छेदेन वर्तमानम
 त्वत्ताभावमादाय रूपादावतिव्यापेराह एकदेतीति तथा च स्वाधिकरणं कुराणवच्छेदेन यत्स्वात्मताभावाधिकरणं तत्समवेत
 त्वमित्यर्थः संप्रदायनपेती लयीता दिविजाती यना नात्र मवदरवैऽवयविमिद्व्याप्यवृत्तिविश्रमेवातिरिक्तं रूपेण पुनरव्याप्यवृत्ति
 नानारूपमिति न तत्रातिव्याप्तिरिति भावः तत्र वर्तते इति दिद्विरूपितविशेषणता/विशेषकालनिरूपितविशेषणता विशेषाभ्यां
 दिक्कालयोर्वर्तनस्यार्थः तथा च दिक्कालवृत्तिपरिमाणदावतिव्याप्तिरिति भावः अत्येव्याभावस्योदाहरणमुक्त्वाऽत्य
 ताभवस्य तादृशकालिने निविशेषणता विशेष इति देशिकविशेषणता विशेष इत्यर्थः दिक्कालवृत्तिपरिमाणदावतिव्याप्तिवा
 रकमतांतरमाह मित्र मित्रेति स्वाभावानवच्छेदकरेणावच्छेदेन स्वाभावाधिकारोत्तमवेतत्वमित्यर्थः अस्याप्यवृत्तित्वमिति

यशि
२२
८६
म्या

सुवृत्तमिति सप्तम्युतादाहृष्टितीत्यादिमात्रार्थकमिति तत्राच्यते संयोगोऽसमवायिकारणमात्रवृत्तीमर्थो लभ्यत इति भावः अतिप्रसक्ततादिति
जलादिरूपादावतिप्रसक्ततादित्यर्थः पार्थिवपरमाणुरूपारोचपाकजन्यतावत्त्वेऽस्मिन्मात्रायेवल्लक्षणसमवयव न च तत्रापि पार्थिववयववि
रूपादावत्यामिति वाच्यं मूलेनेमिन्निकद्वयत्वपार्थिवपरमाणुरूपादीनां पाकजन्यमिति पाठात्प्रमाणत्वात् तदिति भावः तत्र विशेषतेति शीता
तनामपि संयोगजन्यतावत्त्वे दकसुखनिष्ठवेजात्पेत्यर्थः स्वर्गात्तादीत्यादिपरास्मृततादिपरिग्रहादुपार्थित्वेति सति स्यादिति स्या
यपदार्थत्वे संप्रतयेयमाहाहृष्टतायाभिचारित्युपाभिजावृत्तीत्यर्थकमित्यर्थः ननु नेमिन्निकद्वयत्वसामान्यत्वेऽवल्लक्षणद्वयविवि
वत्त्वेऽपि तावत्तत्वे स्यात्तेजःसंयोगासमवायिकारणकमात्रवृत्तिताभावेन तत्राहृष्टतायाभावादिपत आहृष्टवयवमिति न वै वै
ले सामान्यतोनेमिन्निकद्वयत्वोपादानमसंगतमित्यत आहृष्टमिति न च काशेनापि विनष्टस्य स्थितिश्चिरीपादावत्यामिति संगतं
विनष्टदवस्थस्य स्थितिश्चिरीविशेषात्तेऽपि व्यवयविनष्टतादृशत्वेन तद्वत्त्वत्वात् तदेवास्यासंभवान्न तत्परिविशेषात्तेऽ
स्थिरीपदस्य स्थितिश्चिरीपरमाणुप्राप्तयेयथाकृतपाकजन्यत्वापि तत्र सत्तादयोपि विनष्टादित्यत आहृष्टपाकजन्यत्वेति द्वितीयादि कृता
इति च्यापि त्रिसत्रा आहृष्टासंभवत्पस्य जमो द्वितीयादि कृता विरहादिति भावः न वै वै द्वितीयादि कृता मयः प्राय विनाशाद्यवहि
तत्त्वत्वात्प्राप्ततावत्त्वावनमसंगतमत आहृष्टमिति विनष्टाद्यवहितत्वेऽहृष्टो जमो न प्रवश्यं व्यतिरेकात् स्युतेति भावः यद्यपि द्वि
तीयादि कृता लक्षणस्यासत्तेऽपि न कृतिर्यदा कदाचित्सत्राया मेवल्लक्षणनिर्वाहादयथागंभवत्तादेरपि स्थित्यादिलक्षणानुपप

८६
एव
२२

तेजःचापि द्वितीयादि कृता जसत्तेऽहनीमयं पाकजन्यत्वात् तर्भावेन व्यवहारे न स्यादिति प्रायः अवयवविरूपाया इति स्थितिश्च
इत्यस्य विशेषात्तत्रयदि परिमाणजनकतावत्त्वे दकौ वस्त्रिमेवल्लक्षणं तदा सामान्यतः संख्या परिमाणयोर्लक्ष्ये संग्रहो संगतः ए
कत्वात्तु तदा देवतायात्वात् अथ यथा तदा यथा जात्या परिमाणजनकजातीयमेवल्लक्षणं तदा संयोगसामान्यत्वेऽवल्लक्षणं तदा विशि
ष्टवयवोपादानमसंगतमत आहृष्टस्येति जन्मावृत्तद्वयत्वयोर्द्वितीयाय महत्त्वसमानाधिकारोऽति परिमाणविशेषात्पर
ममहत्त्वपरमदीर्घत्वयोर्द्वितीयाय जयपरंदीर्घत्वसंग्रहाय जयमहत्त्वेति नोक्तं एवंच परिमाणजनकतावत्त्वे दकावच्छिन्नमेवल्लक्ष
मिति भावः उभयपदयोर्विशेषपरत्वमपेक्षैकस्यैव सामान्यपरतोचितेत्यभिप्रेत्याहृष्टवयवपरिमाणजनकजातीयमेवल्लक्षणमिति भा
वः मतद्वयेन क्रमेण लक्षणमाहृष्टपरिमाणोति एतच्च परिमाणस्वरूपयोग्यस्य लक्षणमतेऽहृष्टादिवारणाया समवायि
ति एवमपि पिनचमहत्त्वतादिनेव परिमाणजनकताया परमहत्त्वादावतिद्यामिति वाच्यं मूत्रमहत्त्वमेवैव जनकतादम्य
थानित्यस्येत्यादियाप्रिवला इमणादिमहत्त्वस्यापि फलोपधायकतापत्रैः पदिवमहत्त्वतादिनेव जनकताया वाततस्य ल
क्ष्ये जयपदं नोपादेयं परममहत्त्वतादिकमपि लक्ष्यमेवेति भावः परिमाणजनकजातीयमात्रस्य लक्षणमतेऽहृष्टपरिमाणोति न
नु प्रवयवपदसंयोगसामान्यपरत्वेषां संयोगजन्यत्वात्पेत्यर्थः मत आहृष्टयाकृतेति परिमाणोतीति प्रकाशयत्यादि
ननु तथापि कर्मजन्यत्वात्पेत्यर्थः मत आहृष्टयाकृतेति परिमाणोतीति प्रकाशयत्यादि ननु तथापि कर्मजन्यत्वादिमादाय प्रव

परवेति एवंच

कर्म जलदेव - त्रिवेणी

शु-शि
८६

येन संयोगेति विना निर्दिष्टं तत्र आह परिमाणजनकता नवद्वेदकेति संख्यात्वादिपि परिमाणजनकता नवद्वेदकेति न तदसंग्रहकारणं
यसंयोगवतीति प्रति योगिको नैविशेषणं नैवेयुतात्वात् यत्तु विशेषणं वैयर्थ्यसत्तादेर्यथोक्तधर्माभ्यामावेनैव वा रूपादिति वा
चं च काश्चिदुपायपात्रं दद्यात्तमाणा कता तस्यो गतपदस्य तादृशधर्मपरत्वेनाभायना तदुपादानादिति भावः अतियोगिको
नै संयोगसामान्यप्रवेशेन लाघवादाह परिमाणोति परिमाणजननायोगेति परिमाणजनकता नवद्वेदकेति नैविशेषणं सख्यादिसंग्र
हाय संयोगेति कर्मजत्वादेवि प्रचयत्तं परिमाणजनकता नवद्वेदकेति न कर्मजनसंयोगजो भयसाधारणमेकं कर्मजत्वादिकं नुप
चपत्तया पविष्टं भेदेन नानाकार्यता नवद्वेदकेनाना तस्या दोषत्वादिति मत इत्यर्थः यथाशक्तमेवेति संयोगता नैति यथाश
क्तमेव साधित्वार्थः अथ यदिति रिति भावः किंतु शान्त्याप्यत्तं पथकविशेषणमुपादेयमिति तदर्थं अजनकयत्तावद्या मेजातिग
र्भजत्वाभाह इति अदृष्टेश्वरज्ञानादिवारणाया समवायीति अदृष्टेश्वरज्ञानादिवारणाया साधारणोति वेगसाभिधातनिमित्त
कारणतया तद्वृत्तिसंस्कारतया तद्वृत्तिस्थायकभावनयो र्वाति या मेहसंस्कारज्ञानेति द्वात्मकालेकाश्रिता समवायिकारण
स्यापि संयोगतेन लक्षणादुपापदवैयर्थ्यमाशंक्या ह समवायेनेति तदलाभेत्ता देवपिकालिक विशेषणतादिना मेकाश्रितत्वादिति वा
प्रापत्रेति भावः किंतु हिष्टकत्वात् तद्वृत्तिचा मेहसंस्कारज्ञानादिवारणाया साधारणोति वेगसाभिधातनिमित्त
इति भावः ननु दिक्कालोभयसंयोगा समवायिकारणत्वं न कापि परत्वा परत्वा योऽपि संभवः न च पथकेकमसाधर्म्यद्वयमिति वाच्येति

८६

राम

रादलेनव
न४

कसंयोगवृत्तित्वकालिकपरत्वापरत्वायोः कजसंयोगवृत्तित्वस्य देशिकपरत्वापरत्वायोः कालिकपरत्वापरत्वायोः कालिकपरत्वापरत्वायोः
षयुगेति विशेषणं नैविशेषणं नैवेयुतात्वात् यत्तु विशेषणं वैयर्थ्यसत्तादेर्यथोक्तधर्माभ्यामावेनैव वा रूपादिति वा
चं च काश्चिदुपायपात्रं दद्यात्तमाणा कता तस्यो गतपदस्य तादृशधर्मपरत्वेनाभायना तदुपादानादिति भावः अतियोगिको
नै संयोगसामान्यप्रवेशेन लाघवादाह परिमाणोति परिमाणजननायोगेति परिमाणजनकता नवद्वेदकेति नैविशेषणं सख्यादिसंग्र
हाय संयोगेति कर्मजत्वादेवि प्रचयत्तं परिमाणजनकता नवद्वेदकेति न कर्मजनसंयोगजो भयसाधारणमेकं कर्मजत्वादिकं नुप
चपत्तया पविष्टं भेदेन नानाकार्यता नवद्वेदकेनाना तस्या दोषत्वादिति मत इत्यर्थः यथाशक्तमेवेति संयोगता नैति यथाश
क्तमेव साधित्वार्थः अथ यदिति रिति भावः किंतु शान्त्याप्यत्तं पथकविशेषणमुपादेयमिति तदर्थं अजनकयत्तावद्या मेजातिग
र्भजत्वाभाह इति अदृष्टेश्वरज्ञानादिवारणाया समवायीति अदृष्टेश्वरज्ञानादिवारणाया साधारणोति वेगसाभिधातनिमित्त
कारणतया तद्वृत्तिसंस्कारतया तद्वृत्तिस्थायकभावनयो र्वाति या मेहसंस्कारज्ञानेति द्वात्मकालेकाश्रिता समवायिकारण
स्यापि संयोगतेन लक्षणादुपापदवैयर्थ्यमाशंक्या ह समवायेनेति तदलाभेत्ता देवपिकालिक विशेषणतादिना मेकाश्रितत्वादिति वा
प्रापत्रेति भावः किंतु हिष्टकत्वात् तद्वृत्तिचा मेहसंस्कारज्ञानादिवारणाया साधारणोति वेगसाभिधातनिमित्त
इति भावः ननु दिक्कालोभयसंयोगा समवायिकारणत्वं न कापि परत्वा परत्वा योऽपि संभवः न च पथकेकमसाधर्म्यद्वयमिति वाच्येति

८६

अतियोगिता

८६

१५

तस्य कस्वप्रतिपोगिज्ञान्यत्वसंबंधनशब्दानां शब्देभ्यः कारणात्तं आद्यशब्दोऽपि विचारणावकाशार्थतावत्त्वे दृक्शब्दविरतिशब्द-
 द्विविशेषां आद्यशब्दजन्यतासंबंधेन शब्दानां स्वरूपयोग्यतास्य कस्वप्रतिपोगिज्ञान्यत्वस्य कारणात्तावत्त्वे दृक्शब्दसंबंधेऽप्यमशब्द-
 स्थापित्वायादिशब्दप्रतिसरूपयोग्यतायात्राशब्दतीयादिशब्दकृतिकृतापत्तिरतः कारणात्तावत्त्वे दृक्शब्दसंबंधेऽप्यपक्षान-
 त्मकेति जन्यताविशेषां फलोपधानात्मकस्वप्रतिपोगिज्ञान्यत्वस्वप्रतिपोगिसहवर्तिशब्दत्वेन नृतीयादिशब्दप्रतिद्विती-
 यादिशब्दवत् सर्ववर्तिताविशेषेण प्रथमादिशब्दस्य फलोपधायकत्वेऽपि तत्राशब्दतीयादिशब्दानां कृतिकृतापत्तिरिति भावः
 ध्यामानां त्वतिशब्दजन्यत्वेऽपि तत्राशब्दजनकानामित्यर्थः प्रत्येकावधत्तेति शब्दोपधायकशब्दत्वशब्दजन्यशब्दत्वप्रत्येकधर्मा-
 बुद्धिप्रतिपत्तिरतीतकारणात्काष्ठाभित्यर्थः उभाभ्यामिति न कार्यकारणनाशाभ्यामित्यर्थः प्रथमशब्दानामुभयोरित्यप्यत्राव-
 द्भेदकाज्ञात्वाविति भावः संप्रसारणेनेन वक्तुमाणा मतापेक्षया तस्यास्य कृत्यं रचितं तदीजन्तुपादमेव स्फुरी न विष्यति मता-
 तस्मात्कारणनाशादेवेति अत्रकारणपदं कारणसामान्यपरंतु शब्दसुपादेयंगौरवात् आद्यशब्दानां विचारश्च स-
 र्वेषामिति शब्दानामिति शेषः त्रयाचसामान्यताः शब्दानां शब्दमेव कार्यतावत्त्वे दृक्कारणनाशत्वमेव कारणात्तावत्त्वे दृक्क-
 रकारणस्यानुगतस्याभावादननुगमः शब्दोऽत्रिसमर्थः वक्ष्यं कस्यचिद्वक्तृकारणनाशप्रत्यक्षमात्रमेव कृतिकृताप-
 त्तिश्चेति वाच्यं न हि कारणनाशत्वं कारणात्तावत्त्वे दृक्मपि तत्राशब्दमेव कारणात्तावत्त्वे दृक्फलोपधानात्मकस्वप्रतिपोगि-

एन

सुप्रनियमित ज्ञानार्थं

नन्ना शास्त्रिनः

५३

जस्यत्वं च नाशकतावच्छेदकं संवधः यत्र प्रतियोगितासंबन्धे नशब्दनाशस्य तत्रादृशसंबन्धे ननाश इति सामानाधिकरण्यात्प्रत्यक्षमिति
सर्वेषामेवोपर्यादिसंयोगादीनां स्वप्रयोगतया तत्राशस्य च सर्वकाले विद्यमानतया सर्वशब्दस्यैव कृत्वा पत्रिभूतः फलो
पधानात्मकसंबन्धश्च कं फलोपधानात्मकस्य प्रतियोगिजन्यत्वं च स्वप्रतियोगिसद्वर्तित्वे सति स्वप्रतियोगिजन्यत्वं ते
नद्वितीयादिशब्दप्रतिद्वितीयादिशब्दत्वं सर्ववर्तित्वाविशेषेण प्रथमादिशब्दस्यापि फलोपधायकत्वेऽपि न तत्राशाज्जती
यादिशब्दानां ह्यसिकत्वं अथैवं कारणीभूतपवनसंयोगनाशकालोत्पन्नशब्दस्य भेदोऽयं संयोगादिविलंबेन प्रागुत्पन्नप
त्रस्य यावत्त्रैरीदं संयोगादिकालमवस्थाना पत्रिः कारणीभूतपवनसंयोगस्य सद्वर्तित्वाभावेन तत्राशस्य तत्राश
कत्वासंभवात् तत्राशकाले कृत्वा कत्वा पत्रेऽन्यत्र च त्रयस्य विरकालस्यापि तायां प्रथमा पत्रिणाद्यशब्दस्याप्रत्यक्षतया
कालांतरतत्प्रत्यक्षापादनस्याशकत्वात् रीतवाच्यं कारणीभूतपवनसंयोगनाशकालोत्पन्नस्य कालस्य कुलीविरा
वच्छिन्नाद्यशब्दस्य कालस्य कुलीविराभिधानात् विलंबेन प्रागुत्पन्नपत्रस्य विरकालमवस्थानायां प्रथमा पत्रेऽसंभवात् तत्रादृ
शाद्यशब्दोऽप्योदासिद्धेः पवनसंयोगस्यापि प्रकृतया विरकालमवस्थाने कालांतरोपपत्तत्प्रत्यक्षापत्तौ रीते च कारणीभूतपव
नसंयोगनाशकाले वा होत्यादासिद्धेः पवनसंयोगस्यांतरि यतया फलवत्कृत्यत्वेन भेदोऽयं संयोगादिसर्ववर्तित्वं पंचमा
दिकृत्वा कारणीभूतपवनसंयोगोत्पन्नो मानाभावात् अतएव भेदोऽयं दिसंयोगेनाशकालेऽपि नाद्यशब्दोऽप्योदाः पवनसंयो

उ-३-१

३५

गस्यातीद्वियतयानि हि जंवेन मेरी दंड संयोगादिसत्वे कविलं वसवकुमशकात्तातत्राशकालेशोतादेपि कृतिविहासुवायोः स
रागतितावावसुसंयोगनाशादेवपेनमङ्गोतत्राशसंभवेतशदस्य कालान्तरुपयावस्थायितायाएवरेचिनाश्रुपगमादितिभावाः के
विमुकाणानाशादेवेत्यकाणा प्रतपवनसंयोगनाशादेवेत्यर्थः कारणपदेतफलोपधानात्मकस्वप्रतियोगिजन्यसवतासत्रि
तासाभायतेनाद्यादिशृजनुकपवनसंयोगनाशकालोपन्नस्यवर्थादिशदस्यनरुणिकतंफलोपधानात्मकस्यप्रतियोगि
जन्यतंराद्यवहितपूर्ववर्तिस्यप्रतियोगिकत्वेसतिस्वप्रतियोगिजन्यतंपूर्ववर्तिस्यप्रतियोगिसद्वर्तितेप्रतिस्यप्रतियोगिजन्य
त्वंवाअद्यवहितपूर्वताप्रवेशेनलघुतातसोपधायकपवनसंयोगनाशकालेवनशदोतादातेननोक्तदोषानचैदयनसं
योगपुवेशप्रयोजनविरहो गोरवंचेतिवाच्यापवनसंयोगप्रवेशेभेय्यादिसंयोगशद्वारिनिरूपितजन्यतायाअपिसंबंधदुष्टक
तयागोरवापत्रेतितादः तदसत्तत्रेअद्यस्यपवनसंयोगनाशकालेदेवनाशदस्यनरुणिकसंयोगनाशापत्रेतितायेस
हैकामेवशद्वानपवनसंयोगनाशादेवनाशातनवेवनाशातमपेय्यशद्वत्स्यनद्युतयायशोक्तसंबंधमपेय्यसपूर्ववर्तितस्यलघु
तयाचशद्वनाशात्वावच्छिन्नप्रतिपूर्ववर्तितसंबंधेनशद्वत्तेनैवजनकताकृत्यशद्वत्स्यपिदेक्षातसर्तिनासोत्रेत्येनशद्वेननाश
संभवादित्यतआहअंत्यस्येतिशब्दानकशद्वत्त्यर्थः न्यासस्येतिप्रवृत्तौकालंकापिदेक्षोशोततिस्तद्वत्स्येत्यर्थः सचमदस्यल
यपूर्ववर्तीशद्वेतिभावाः ननुकारणनाशत्वेननाशकत्वेदितीयशद्वत्कारणपूताद्यशद्वदिनाशादेवनाशसंभवेप्याद्यशद्वत्स्य

३५

राम

कीदृशकारणनाशात्ताशद्वत्तआहअद्यस्येतिआदिपदाद्रेरीदंडसंयोगादिवरिग्रहानचवायुसंयोगेनशद्वत्कारणमभितृता
द्यवातसंयोगसंबंधेनवायुवेकारणमितिवाच्यं तथापिसतिवायुनाशादेवतत्राशस्यलुक्त्वत्वात्तापोर्विसत्त्वात्तथाचिका
जानवस्थानात्तत्राद्यपिआद्यशद्वत्प्रतिवायुसंयोगासंयोगसंबंधेनवायोर्वहितत्वेमानाभावाः अवच्छेदकनिष्पन्नान्यावुपप
त्ताशद्वत्तावच्छिन्नानुपपत्त्याचशद्वजशद्वत्प्रत्येवतस्येतत्तातआद्यशद्वत्तावच्छिन्नप्रतिवायुसंयोगादेवेवतादस्यसंबंधेनोत्पादनिष्पन्नक
त्वात्तनचसामान्यताशद्वत्तावच्छिन्नप्रतिवायुसंयोगादेहेतुतादाद्यशद्वेपितसहेतुत्वभावश्चकमितिवाच्यं ककारादिना
शद्वत्स्येपिकस्यचित्कर्तृककारोत्पत्तिकस्यचित्कर्तृककारोत्पत्तिकमितिनिष्पन्नान्यानुपपत्त्याककारादिकंतत्र
निविशेवंचप्रतिपत्त्याविजातीयवायुनातसंयोगानांहेतुतावच्छिन्नप्रतिवायुसंयोगादेहेतुतादस्यसामान्यकार्यकारणभावेमाभावात्त
चमाकृतादृशादिकिसामान्यकार्यकारणभावस्तथापिसामान्यतः कत्वात्ताद्यवच्छिन्नप्रतिवायुसंयोगादेहेतुतादस्यसामान्यकार्यकारणभा
विचपास्याविजातीयवायुसंयोगानांहेतुतादाद्यककारादपिप्राहेतुत्वमावश्यकमितिवाच्यं तत्रककारादिजन्यतावच्छेदकत्वा
त्तवच्छिन्नप्रतिवायुसंयोगादेहेतुतादस्यसामान्यकार्यकारणभावेपिमाभावादिहेतुतावच्छेदकतत्राविशिष्टजन्यतावच्छेदकत्वेनास्यवद्विनिगमकाभावेनत्वात्तत्तत्त
निविशेवतादेसामान्यमर्थस्यसामान्यतयापिप्राविजातीयवायुसंयोगादेहेतुतादस्यसामान्यकार्यकारणभावेनत्वात्तत्तत्त

तत्त

पुनः संशोधनात्

ବି.ସି.

२०१५

सोमयज्ञतुल्यत्वात्सामान्यधर्मस्फकार्यतावच्छेदकत्वे बाधकसत्त्वविशेषधर्मस्फकार्यतावच्छेदकत्वं कल्प्यते प्रकृतेश्च बाधकाध्याया
तत्कत्ववत्तादिसामान्यधर्मस्फकार्यतावच्छेदकत्वं कल्पनाच्चेति भावः ननु तथापि लाघवात्सहवर्तिप्रतियोगिकनाशत्वेनैव नाश
कतास्तकिंकारणात्प्रवेशेन कारणान्न वत्सहवर्तिनमपि प्रत्यासन्निवेवातेनैव गमारीत्यत आहृत्य चेति कारणानाशत्वेनैव नाश
र्थशब्दोपनीति युक्तम् अतोऽस्य नैव युगपत्प्रवृत्तिपवनक्रियानाशवितर्था शब्दोऽस्ति आद्यशब्दस्यैवार्थः अन्यथा द्वितीया
दिशब्दस्यैवैकमेवाचतुष्टयावस्थायितासंभवाकारणी भूतपवनसंयोगसत्त्वे आद्यशब्दनाशादेव तृतीयरूपोऽत्राशात्तनवा
द्यशब्दापि नैवैकमेवाकाचतुष्टयावस्थायितासंभवा निमित्तपवनसंयोगसत्त्वे पिच्छादिद्रूपसाधारणनाशादेव तृतीयरूपो
त्तनाशादिति बाध्यं देशिकसामान्यधिकरणघटितकारणात्तद्रूपस्य साधारणकारणात्स्यनाशकतावच्छेदकव्यक्तिकत्वा
त्तदिति धेयं कतादीतिकत्वादितानां विहकान्तोत्पत्तिरिति यादिकका एतन्नुभवं सिद्धं विशेषण्यो बोधोऽपि कथं प्रकृतमकं कत्वादि
विशिष्टज्ञानकत्वादि विशिष्टज्ञानसंस्पृष्टमित्यर्थः आद्यशब्दस्यैवैकमेवाचतुष्टयावस्थायित्वे द्वितीयककास्यापि लाघवात्तद्व्या
वस्थायितया अर्थस्त्वसिद्धत्वात् द्वितीयककारणस्वजनकपवनसंयोगाद्यशब्दान्यतानाशनाशपत्तातयोऽतस्तत्रैवैकमेवाकाचतुष्टया
नाशात्तन्वृत्त्याद्यशब्दजनकपवनसंयोगेनैवाद्यशब्दोऽपि द्वितीयरूपो द्वितीयशब्दोऽपि तद्वत्तत्राद्यशब्दस्यैवैकमेवाकाचतुष्टयावस्थायि
यित्वेऽपि द्वितीयशब्दस्यैवैकमेवाकाचतुष्टयावस्थायित्वं किं तद्वाच्यं तद्व्यावस्थायित्वमेव चतुर्थं कारणं तृतीयरूपोऽत्राद्यशब्दजन

नाशकृत्येऽ

क. राय

29

2

कृपवनसंयोगनाशादेवतत्राशादिति वाचं कृपावस्थापितेपि कत्वादि विशिष्टप्रत्यक्षस्य सत्पदत्वात्पण्डितं योगस्य स्वा
रब्धेदकारब्धेदेनैव शब्देन कल्पनियमाद्यशब्देन कपवनसंयोगस्य द्वितीयशब्देन कत्वा संभवाच्च समानावरब्धेदकत्वात्
सत्त्वाशब्दस्य शब्दप्रतिबंधकत्वात् न तथापि यत्राद्यशब्दोत्पत्तिशायुतन्मस्य द्वितीयशब्देन कपवनसंयोगस्य विनस्पदवस्थाताका
ले आद्यशब्देन द्वितीयशब्देन युजेतत्राद्यशब्दस्य कृपावस्थापितेपि द्वितीयाशब्दस्य कृपावस्थापितेपि द्वितीयाशब्दस्य कृपावस्थापितेपि किंतु
एतद्व्यवस्थापित्वं प्रवृत्तौ तत्र निमित्तपवनसंयोगनाशोत्पत्तिरुत्पत्तिनाशात् तत्राद्यशब्दस्य कृपावस्थापितेपि द्वितीयाशब्दस्य कृपावस्थापितेपि
एतेन कपवनसंयोगस्य विनस्पदवस्थाताका ले भौदेउसंयोगादिना आद्यशब्दोत्पत्तिरुत्पत्तिनाशात् तत्राद्यशब्दस्य कृपावस्थापितेपि द्वितीयाशब्दस्य कृपावस्थापितेपि
तत्राद्यशब्दस्य कृपावस्थापितेपि द्वितीयाशब्दस्य कृपावस्थापितेपि तत्राद्यशब्दस्य कृपावस्थापितेपि द्वितीयाशब्दस्य कृपावस्थापितेपि तत्राद्यशब्दस्य कृपावस्थापितेपि
नाशस्तत्तत्तदधीन आद्यशब्दनाशस्तत्तत्तदधीन आद्यशब्दनाशस्तत्तत्तदधीन आद्यशब्दनाशस्तत्तत्तदधीन आद्यशब्दनाशस्तत्तत्तदधीन आद्यशब्दनाशस्तत्तत्तदधीन
कृपावस्थापितेपि द्वितीयाशब्दस्य कृपावस्थापितेपि द्वितीयाशब्दस्य कृपावस्थापितेपि द्वितीयाशब्दस्य कृपावस्थापितेपि द्वितीयाशब्दस्य कृपावस्थापितेपि
लेमानाभावेन सर्वत्रैवाद्यशब्दस्य कृपावस्थापितेपि द्वितीयाशब्दस्य कृपावस्थापितेपि द्वितीयाशब्दस्य कृपावस्थापितेपि द्वितीयाशब्दस्य कृपावस्थापितेपि
वत्तिप्रतियोगिकनाशत्वं प्रतिकूलोक्तं विहितश्रुतीति नियमाच्चरमात्रसंवरूपाद्व्यवस्थापिते तथा च द्वितीयाशब्दोत्पत्तिरुत्पत्तिनाशात् तत्राद्यशब्दस्य कृपावस्थापितेपि
त्वादिविर्विकल्पकतः कत्वादि विशिष्टप्रत्यक्षस्य सत्पदत्वात्पण्डितं योगस्य स्वा

नमो भगवते २

[illegible]

यु. शिरी
३४
१६२
लम

शकतातयाचसामान्यसामग्रीसत्तेविशेषसामग्रीविरहादेवापेक्षातुहेनततीयकुरोतिवाक्येवंप्रशवर्षवलिजसर्वाकामफल
प्रतिवस्तितवापिदशवर्षदिवापुकावाहिकनानासर्गएवफलप्रत्यर्थी।कंवातनतस्वर्गवर्तिप्रतिदशवर्षदिसमापक
वामरुणोत्पन्नयुक्तीनामपिविशेषतोनाशकत्वेवस्तुतस्तुसंस्तमपेक्षगुणतसजातितेनचधुतयाशहतज्ञानसत्त्वतायु
वलिप्रतिविपुसमवेतपोपगुणतावलिप्रतीतवास्तुपूर्वोत्पन्नसंवेधेनगुणतेनेवनाशकत्वेवमर्षवशहोनाशुत्पादनते
गुणोत्पन्नोमानाभावप्रतिवाच्यशहजशहजज्ञानसत्त्वतायुवलिप्रतिविपुसमवेतपोपगुणतावलिप्रतीतवास्तुपूर्वोत्पन्न
संवेधेनगुणतेनेवनाशकत्वेनचसर्वशहजानाधुतयासनेतांगुणोत्पन्नोमानाभावप्रतिवाच्यशहजशहजप्रत्यक्षादिरूपस्य
नकिंचिदुपासमर्षवशपुत्पादात्अनयाशहजानाधुतयावेवमानाभावात्शहजानादिरूपिकगुणानाशुत्पन्ना
प्रत्ययाकेतुसकलक्षणाकगुणानाशोत्रोत्पन्नोत्पन्नानाशहजप्रत्यक्षप्रत्ययनेनचरतिव्यभिचारनृवेवसुत्रमारायविनिगम
नाविरहप्रतिवाच्यतसमापकसमीक्षेतानयासिद्धतातनचतथापिद्वयतमारायविनिगमनाविरहप्रतिवाच्यप्रतिरुणादयो
ज्ञोमानाभावात्अतएवकर्मजादिसारायापिनविनिगमकाभावाप्रतिरुणाकर्मप्रत्यक्षोमानाभावात्कृपाव्यवहारस्यज
न्यांतरमारायापिसंभवादितिसमासा।तर्जपदस्यसंभवात्परजायाप्रयोजनमाहपुत्रापात्तेमात्रज्ञानायाप्रितितेवंचाने
यथाकृतेपरजापरतमात्रयोदेवप्रतिहतिनानियमादद्याति।समादितावस्तुतात्कायेजातिपदस्यगुणविभाजकोपाधिपरतया

६२
एम
३४

वत्

प्रयोजनमाहकालिकपारतापत्ययोर्द्विकालिकपारतापत्ययो।सर्षवद्विज्ञानियमेनतद्विज्ञाचिकपूजिताफलतनजलो
।सर्षवद्विज्ञानिमात्रज्ञानात्तत्तदलाभावेनयथाकृतेव्याप्रितितिस्यात्विचिन्तेतुल्यद्विज्ञानियात्तत्तदविभाजकोपा
धो।सर्षवद्विज्ञानिमात्रज्ञानाभावात्तदशविभाजकोपाधिसूत्रतमस्यवेतिनायाप्रितितिभाव।देशिकपरतत्वापत्ययो
नोद्यतिज्ञानेनसर्षवद्विज्ञानिमात्रज्ञानाभावाद्यथाकृतेपितराप्रयदेशिकपारतापत्येनायाप्रितितिकापितिकेतुकेत्यादि
कृपाया।प्रयोजनान्तरमप्याहनेतिमूर्तपदस्ययथाकृतार्थकत्वेगुणविभाजकोपाधिसंयोगतत्समूर्तद्विज्ञानितरप
मूर्तद्विज्ञानिमात्रज्ञानियासत्तदलाभावेनेववसंयोगगारासंभवात्संयोगान्यपदयथेसात्सुशेवतपत्येतसंयोगतसम
नोगगनसंयोगेपिहमांसनेनवातासंभवात्तदसार्थकतेतिभाव।यथाकृतमेवयथाकृतार्थकमेवतुविभाजकोपाधि
तिभावाविशेषगुणतप्रवेशोत्पत्तेवात्रास।स।साप्रयुक्तशेकेतिपदमात्रार्थकंउभयनाशनास्यावावर्तकंजजाती
यतोक्तमितिनिमित्तनाशनास्याहतिगुणतवायवाप्यजातिप्रतीकविमर्शःसजागुणतवागुणायगुणतव्याप्यपदेकलेक
प्रयकतेनितनिमित्तनाशनास्याहतिद्विष्टयकतादिहतितादृशजाते।संख्यातप्रयकतस्येवमत्तादितिभाव।ननुनिमि
तनाशनास्याहतिगुणतवायवाप्यजातिप्रतीकविमर्शःसजागुणतवागुणायगुणतव्याप्यपदेकलेक
रत्वेवसत्तादितिभाव।विपेक्षीतश्चवस्तुतानातिरिक्तज्ञानवागुणप्रयमसत्यंतस्वभिन्नगुणानाशपत्येतदर्थः।स्वभिन्नगुण

आप्यर

६२

दानावसुखापि प्रतियोगिविधपास्तनाशकतादसंभवः॥ भगवन् ज्ञानादावतिव्याप्तिवाराण्यदितीयं सत्तन्निवृत्तनाशेति निमित्त
 नाशनाशेत्यर्थः सत्त्वात्तद्व्यक्तत्वात्तदायैकत्वेकद्वयकृत्योदतिव्याप्तिवाराण्यदितीयं व्याप्यपदं जातिवचनात्साध्ययना
 शोकनष्टपाताद्येति वाराणां येति भावः विवक्षिततादिति विशेषदत्तेन विवक्षिततादिभ्यस्तु पणो होता दृशजात्यभा
 वोदव्याप्तिवृत्त आह पातादाविति तत्र तात्त्विके विवक्षादादृश्याविभाजकेति तथा च कालिकपातत्वादिकमादायैव तत्र कृपा
 समवयव इति भावः ननु तथापि वृत्तमशारीकत्वं निमित्तादृशनाशनाशपातत्वात्तदापेक्षतातिव्याप्तिवृत्त आह च मेभिरेक
 तादीनां चैतदपि तात्त्विकपातादौ कएकत्वं योः परिग्रहः ज्ञानात्तमवयवसंयोगो नाशविशेषात्तत्र अवयवविनाशोऽस्ति आ
 श्रयनाशादेवैवम्भार्वनायागमिरेवेत्यर्थः कार्यकारणभावात्तत्त्वेन गौरवादिभावाः ननु पथोक्तं कृपास्य च भूभावनाया
 मपि सत्त्वेनातिव्याप्तिरित्यत्र आह भावनाया इति ज्ञानपटुमिति लक्ष्यज्ञानपदमित्यर्थः तथा च सापेक्ष इति भावः चाम्
 पहादेव स्मृतिनाशपसंस्कारस्य लक्ष्यस्य स्यात् न चैवं कस्यचिददृष्टस्यापि तत्त्वात्ते तत्रातिव्याप्तिरिति ज्ञानसाधारणं लक्ष्यता
 वल्लेदकमाह ज्ञानात्मेति केचित्तु न वेदं जीवनयोनित्यस्य निर्विषयकत्वमेतत्तन्मन्त्रस्ति मन्त्रे तत्त्वात् तत्त्वात् त्रिमित्त
 नाशनाशस्य च भूजीवनयोनित्यस्य त्रिव्याप्तिरिति आह ज्ञानेतीत्याहुः ननु च भूभावनाया एव कृतादिसंकीर्णालोकादिना
 स्य भावनायामतिव्याप्तिवृत्त आह च मन्त्रेति तथा च सापेक्ष इति भावः विशेषित्यादीत्यादिना आश्रयनाशपरिहृतेन

52

25

उत्कलशा

दुरादिनाशनाशपदयुगमसंयोगादेर्दीक्षां कृचिच्चादिपदस्वरूपपाठः । तच्चादिपदं प्ररणीपंशुणां नारायणं तत्त्वभिन्नगुणानाशपतं
 तच्चत्वाद्यनाशपेनित्यचंशुणो वा प्रमत्तप्रकाशेशुणां नारायणं तं पाश्चात्तिकं लक्ष्यं संकौतदेवतस्वाभिवारणसं
 भवादिसमिधायेताह मूलशेमेकाहोति न्यायतयोरलक्ष्यतद्विनाद्याभिवितिभावः । अत्रकारणापदे निमित्तसमवायुभय
 साक्षात्काराकारासाधन्यपरेण पंचमस्तु कवाणा यकार्यपदस्पष्टाप्रानासिक्कपेनशुणाविशेषात्तेनैवैतज न्य
 एसावितरुतादद्यामिः स्यादत्र अहंकार्यहंति ननु तधाप्याश्रयेनाश्रयगुह्यद्वित्रिशुणोद्यामितः शरण्यनिश्चाय
 नित्यावतादृशशुणोपिनलक्ष्यते भवतवैक्यत्र किंचिदाश्रयनक्षानाश्रयस्याश्रयान्तरसमानकालीतधंस प्रतिधोपिन
 योगद्विन्वादेन लक्ष्यतातजातिव्याप्तिश्चाश्रयनाशे प्रमदसमसंयोगात्तिकनाशप्रतियोगिनोपि संगृहीतत्वात्तत्राप्यामि
 ताप्रीतातसमुदायस्येवायं प्राह स्वसमानकालीनेति स्वसमानकालीनोयोधंसतत्त्वप्रतिधोपि निवर्तते ये शुणातेवाश्रय
 स्तलक्ष्यत्वेनाभिमतद्वयकर्महोतिव्याभिवारणाय लक्ष्यो गतापसूयति आश्रयेनिसमुदितप्रद्योत्यमाहृपाधिबो
 नित्यपत्ताद्व्याप्यं तं नित्याश्रयगुह्यनिस्थितिस्थापकपर्यंतं परमाणोपाधिबलाविशेषापाधिपक्षारमुमुनस्य
 निस्थापकयोर्भेदलक्ष्यतातनित्यत्वकार्यतरपलक्षणातिव्याप्तिस्थादिनिभावपाधिबलाभावादिति तथाचतत्पर्यं
 तंप्रमाणोपाधिबलविशेषात्तेन व्यावर्तकतापत्तिरीतभावात्तत्र निस्थितिस्थापकपर्यंति आश्रयतत्त्वस्यैः अत्र

नारायण

५६

नेव स्फुटी करिष्यामः। वस्तुतस्त आधुनिक संकेतशालिनीय आधुनिकी चास्ते संकेतशालिनीचेति कर्मधा
 रमसमासादाधुनिकत्वे सति संकेताधिकरणसंज्ञात्परिभाषिकत्वमित्यर्थः। आधुनिकत्वं च प्रवृत्तिनिमित्त
 भूत्वा तदुक्तं प्रवृत्तिनिमित्तकत्वमिति पाठे संकेतशालिने वतदुक्तं वाच्यं न विज्ञेयं संकेताधिकरण
 त्वेतेषां च तदुक्तं प्रवृत्तिनिमित्तकत्वे सति तदुक्तं वाच्यं न विज्ञेयं संकेताधिकरणसंज्ञात् तदुक्तं वाच्यं
 नस्यपरिभाषिकसंज्ञात्त्वमिति फलितं। पुरुषार्थमपि तदुक्तं सर्वनाम प्रवृत्तिनिमित्तः तेन केवुं गीरा
 वे तदुक्तं पुरुषार्थमपि वाच्यं न परिभाषिकसंज्ञात् तदुक्तं प्रवृत्तिनिमित्तकत्वात् सिद्धांतायां प्रतिः एवं
 चैत्रलोदिकमपि गवादि संज्ञायां गोत्वे तदुक्तं वाच्यं न परिभाषिकसंज्ञात् तदुक्तं प्रवृत्तिनिमित्तकत्वात्
 निमित्तकत्वात्। प्रातिपदिकत्वरूपसंज्ञात्त्वमिति वेश्या आधुनिकसंकेतशालिनीयं नुप्रसयमिति
 प्रसंगः। संकेतत्वे च संकेतपदवाच्यता वच्छेदकधर्मविज्ञेयत्वं वाच्यता वच्छेदकता पदार्थाधिकरण
 त्वसंबन्धेन संकेतपदविज्ञेयत्वं वाच्यं न विज्ञेयं संकेताधिकरणसंज्ञात् तदुक्तं प्रवृत्तिनिमित्तकत्वात्
 तो नाम ननु गतत्वे च न प्रवृत्तिः। न वातीरादिना साक्षात्कृत्य गंगादिपदस्य वक्तुं भागवतोत्तरात् सपर्यया
 दायतीरादिपरिभाषिकत्वं। नापि वक्तुं भगवतो वक्तव्यता सपर्ययादाय सत्त्वज्ञानाच्छेदो
 पाठकपाचकापीना चाग्नेपादिपरिभाषिकत्वं नापरिगृहीतानां परिभाषिकसंज्ञात् त्वेपाठशया

रम.

५६

वा.

वी.

६ शवित्रे ^{या} संकेतसंबन्धेन तद्विषयपदवत्तात्वात् संज्ञाद्वयोपानु कूलतद्विषयार्थस्य लुप्यधाय केताद्वयविज्ञेय
 छ। त्वेव्यतीनामेव संकेतपदवाच्यता वच्छेदकत्वमिति वाच्यं प्रतीतीकात् त्वमात्रस्य संकेतपदवाच्यता वच्छेदक
 ताभावात् अग्रेपि प्रवृत्तिनिमित्तकत्वसंबन्धेन तद्विषयस्य मन्थनीया ध्यः अतो ना संगतिरिति वतत्वात् उपा
 धीति। जातिभिन्नप्रवृत्तिनिमित्तकत्वमित्यर्थः। प्रवृत्तिनिमित्तत्वं च प्रवृत्तिनिमित्तकत्वमिति वाच्यं
 प्रवृत्तिनिमित्तता पदार्थाधिकरणत्वं विवक्षायां भावादिपदप्रतीतिप्रवृत्तिपदसमवायानुपपत्त्येव
 ए संभवेष्वाकाशरिपदे व्याप्यते। तत्र जातिवृत्तिपदस्यैव तत्त्वार्थाधिकरणत्वात्। परिचलोम
 त्वसंस्थानगतत्वे लक्षणोदिकमवपरपरसंबन्धेन पदपरिपदप्रवृत्तिनिमित्तकत्वमिति वतत्वात् जातिप
 द्वाहितसंवायसंबन्धा वच्छेदकत्वमिति वतत्वात् प्रवृत्तिनिमित्तकत्वमिति वतत्वात् प्रवृत्तिनिमित्तकत्व
 कत्वात्वाच्चेतेन तत्रावाप्तिः। भूतादीति। आदिपदाद्वरीरादिपरिगृहः एतच्च स्यात्तत्त्वसंबन्धेन
 गुणवत्त्वस्य जातिवत्त्वस्य वा भूतपदशक्यता वच्छेदकत्वमिति वतत्वात् प्रवृत्तिनिमित्तकत्वमिति वतत्वात्
 आदिपदवाच्यता वच्छेदकत्वमिति वतत्वात् प्रवृत्तिनिमित्तकत्वमिति वतत्वात् प्रवृत्तिनिमित्तकत्वमिति वतत्वात्
 कत्वात् आकाशभूतव्यवहारस्तथा भूतः तदा भूतसंज्ञाने भित्तिके वलातिप्रवृत्तिनिमित्तकत्वात्।
 परिभाषिकत्वं च वलाद्ये वा जातिविशेषस्य भूतत्वस्य वा शक्यता वच्छेदकत्वमिति वतत्वात् प्रवृत्तिनिमित्तकत्वमिति वतत्वात्
 शक्यता वच्छेदकत्वमिति वतत्वात् प्रवृत्तिनिमित्तकत्वमिति वतत्वात् प्रवृत्तिनिमित्तकत्वमिति वतत्वात् प्रवृत्तिनिमित्तकत्वमिति वतत्वात्

ता०

यु.शि.टी. शेषत्वानिरूपितप्रकारतानाप्रत्यक्षप्रकारत्वमर्थः अतएवमूर्तिरिपरजन्यमूर्तिवादप्रकारकोपस्थितोपरिप्राप्तोशेषो
 धकांतरवशात्प्रत्यक्षविशेषाशेषरसमहत्वंदसहवेतत्वरूपावच्छिन्नत्वादेः पश्चादिपदजन्यपशुत्वादप्रकारकोपस्थितोत्तां
 १५ गूलांशोद्धोधकांतवशात्प्रत्यक्षविशेषाशेषलोमादिप्रकारतयातपोहृत्प्रवृत्तिनिमित्तत्वापत्तिरितिपितिरांतमुख्यविशेषता
 निरूपितप्रकारतामात्राप्रत्यक्षाभावात्तत्वात्ताशक्तिभ्रमाजन्यत्वेनमूर्तिविशेषणीयातेनलक्षणायाशक्तिभ्रमावास्था
 रिपरजन्यदध्यादिमनस्यतोदध्यादेः प्रकारत्वेपिनातिव्याप्तितादवच्छेदप्रवृत्तपदशक्तिविशेषनिष्ठपदंतराशक्तिज्ञानान्न
 न्यत्वेनापिविशेषणीयातेनष्टयिवीत्वप्रकारकदं दुविष्टष्टयिवीपरशक्तिज्ञानतुष्टवत्त्वप्रकारककपालानिष्ठयदशक्ति
 ३५ ज्ञानाभाजनितेष्टयिवीत्वप्रकारकदं दुविष्टष्टयिवीपरशक्तिज्ञानतुष्टवत्त्वप्रकारककपालानिष्ठयदशक्ति
 वनरूपेणमवायेनप्रकारीभूतस्यघटस्यष्टयिवीपरद्वयनिमित्तत्वापत्तिः नवावक्तृत्वप्रकारकघटनिष्ठघटवत्त्वप्रकार
 क्तिज्ञानतुष्टवत्त्वप्रकारकघटनिष्ठघटपदशक्तिज्ञानाभाजनितेवक्तृत्वघटत्वप्रकारकघटमुख्यविशेषकस्मरणोप्रकारीभूत
 स्यघटत्वस्यवक्तृत्वप्रवृत्तिनिमित्तत्वापत्तिः चप्रकारकशब्दबोधजनकत्वेनापिविशेषणीयात्प्रवृत्तिनिमित्तत्वेनाभिमत
 परतेवयत्रयष्टयिवीत्वप्रकारककपालादिनिष्ठष्टयिवीपरशक्तिज्ञानजनितेष्टयिवीत्वप्रकारककपालादिस्मरणीतुद्धो

१५

रामः

उद्देशकांतरवशात्

कांतरवशात्कपालाद्यंशोममवायेनघटयष्टिप्रकारकप्रत्यक्षविशेषतामात्रांशोघटादेः प्रकारत्वेपिनतस्यष्टयिवीपरशक्तिप्र
 वृत्तिनिमित्तत्वेनवापशुलावच्छिन्नशक्तिसेवधेतकेवलशक्तिसेवधेतवालोमविशेषणशुभ्रपदवत्ताज्ञानेनजनितेलोमप्रकारक
 पशुलाप्रकारीभूतस्यलोमः पशुपरप्रवृत्तिनिमित्तत्वेनवच्छिन्नविष्टवच्छेदकतातिरिक्तशक्तिविशेषावगाहितार्तजन्यत्वेनापिना
 विशेषणीयात्प्रवृत्तिनिमित्तत्वेनाभिमतपरंन्यथावर्तमानत्ववेदशेषांशोउद्देशकांतरमममहिनेनकृतिवर्तमानत्वोभयति
 १५ ष्टपदशक्तिज्ञानेनजनितेकृतिवर्तमानत्ववर्तमानाकृतिश्चैतिसमूहालंबनस्मरणोप्रकारीभूतस्यवर्तमानत्वस्यपदप्रवृत्तिनिमि
 त्तत्वापत्तेः नचैवंवक्तृत्वपदप्रवृत्तिनिमित्तज्ञानवत्त्वेऽप्यपिः वक्तृपरजन्यतत्त्वप्रकारकस्मरणेवक्तृमात्रनिष्ठशक्तिज्ञानजन्यतुनियमादि
 निवाच्यं वक्तृत्वरूपेणाघटमात्रवक्तृपरशक्तिज्ञानकानुसंख्यवक्तृत्वरूपेणाघटमात्रेवक्तृपरशक्तिज्ञानकानुसंख्यवक्तृत्वप्र
 कारकघटस्मरणसिद्धयष्टिशक्तिज्ञानजन्यत्वाभावात्तत्तदधिष्ठितपरंतदधिष्ठितपदोभयज्ञानेनजनितेदधिरधिष्ठितवित्तमहालं
 वनस्मरणोदधोशेषमवायेनप्रकारीभूतस्यदधोदधिपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वापत्तिरितिभावेऽप्येविलाकृतजनकांतमजयात्रयंयस्यतो
 विशेषणोपादेयं किं तु मज्जतपदजन्यस्मृतौनियमतोमुख्यविशेषत्वानिरूपितप्रकारत्वेविवक्षणीयंतेनसमूहालंबनस्मरणामारा
 यष्टवक्तिष्टाणानावाकाशः नवावत्त्वादिः पदजन्यवक्तृत्वादप्रकारकस्मृतौज्ञानात्तावेर्नियमतः प्रकारत्वेपितस्यतत्प्रवृत्ति

त्य

उ
दधिमलर

रामः

21

५५५

वर्तित्वा ५

के ४
दत्त व्यासिन

शिवपूर्ववदित्याहुस्तत्सतमहियासिवाकविज्ञोपाधये एकोत्पन्निप्रालेखेत्पादीपतइति४

[illegible][illegible]

यौलि शोना देवा का शत्यादिप्रकारकस्वरणं ननु विचि कृत्य

वर्षिक
काल

गुशिंरी

१०८

शान्ति विषय
यत्वं ५

काशत्वादेवाकाशादिपदशक्तिज्ञानेअलङ्कारीभ्युपकारतयाभावेवाधकाभावादकाशत्वादियप्रकारकंशक्तिज्ञानत्वेनच
शक्तिज्ञानस्यतद्वर्त्मविषयकत्वेनशक्तिमवगाधिवानुयोगिनितद्वर्त्मवैशिष्ट्यविषयकत्वेतद्वर्त्मप्रकारकपदार्थस्मृतिजनक
त्वेनेतिनियमादाकाशत्वादेवशक्त्यत्वेनतत्प्रकारेणशक्तिज्ञानपदार्थस्मृत्योरसंभवइतिवाच्यं गोत्वादिस्यलेतादृशानियम
सत्वेयाकाशत्वादिस्यलेतादृशानियमेमाताभावात्तथाहशक्तिग्रहेतिआकाशादिपदशक्तिग्रहइत्यर्थःपदार्थोपस्थित
वित्तजनन्याकाशाद्युपस्थितावित्यर्थःप्रकारस्येतिआकाशत्वादेवितिशेषःअशक्यत्वेआकाशादिपदशक्त्यत्वेनयात्र
प्रसंगइतिगवादिपदशक्त्यत्वेप्रसंगइत्यर्थःतत्रापितादृशानियमेमाताभास्यशक्तौतीत्यादिविषयःकृतभ्रमस्यवात
यवत्वादितिभावःननुगवादिपदेनंतव्यक्तेरनुपेक्षितानुगतार्थगोत्वादेःशक्तिविषयस्यानुपेक्षितावच्छेदकस्यएकस्याभा
वेऽनुपेक्षिभेदेनानुपेक्षिताभेदेनियमादाकाशादिपदेचैकव्यक्तेरेवशक्त्यनुपेक्षितयाशक्तिविषयस्यानुपेक्षितावच्छेदस्यैक
स्याभावेऽनुपेक्षेकादेवानुपेक्षितैक्यसंभवेनताकाशत्वादेःशक्तिविषयत्वमित्यतआहअशक्येनापीतिअनुपेक्षितावच्छे
देकनेतिशेषःशक्त्यानुगमेतिशक्त्यानुपेक्षितानुगतेत्यर्थःअनुपेक्षितावच्छेदकमेवानुपेक्षितैक्येनचननुतस्यशक्ति
विषयत्वमपिमाताभावादित्यस्यास्त्ववत्त्वादितिभावःननुगवादिपदस्यगोत्वादिविशिष्टशक्तिग्राहकप्रमाणोतविशेष

१०५
क३

गानः

Q12.

शक्तिग्रह वैचित्र्याद्य

गीमूते गोत्वादावपितक्षतिः सिद्धाति लघुधर्मांतरसंभवादि रूपवोधकं विशिष्टशक्तिग्राहकं जनकप्रमाणास्यति
 शेषगीमूतधर्मेऽपि शक्तिग्राहकत्वादित्यत्र आह विशिष्टत्विति इहापि आकाशादिपदेऽपि न च आकाशपराहृदाश्र
 यत्वरूपेणानियतोपस्थितिर्विरहस्पृशक इत्यभिप्रायेणाशङ्कतेति धत्तेति आकाशपराहृदाश्रयत्वप्रकारेणानिय
 तोपस्थितिर्विरहादित्यर्थः न च तथात्वेनाकाशपराशक्यतावच्छेदकत्वं नियतोपस्थितिर्विरहमेवोपपादयन्निकराचि
 दिति युतयन्नैवेव्यातेनयावनियतोपस्थितिर्विरहस्य सर्वत्र विशिष्टन्यासस्य बाधकत्वमेव नास्तीति भावः न चैव
 मपिशब्दाश्रयत्वस्य न शक्यतावच्छेदकत्वसंभवः तस्य शब्दसमवायत्वं तोयाशब्दसमूहमपेक्षयितुं शक्यं तस्य
 वायस्य शक्यतावच्छेदकत्वेऽपि शब्दसमूहांतर्भावस्यावश्यकत्वादित्यत्र आह गोत्वादिवदि नित्याधवारि ति शेषः शब्द
 स्वशब्दत्वविशिष्टशब्दसमूह एव न तु तदाश्रयत्वमित्यर्थः न चैवं तस्य कथमवगम इत्यत्र आह न इति तत्त्वमिति तत्त्वम
 वायत्वित्यर्थः न चैवं तावदातककारादिपक्षे किंचिद्वाप्यवशक्यतावच्छेदकोक्तं किं शब्दत्वविशिष्टशब्दसमूहस्या
 यवच्छेदकत्वेनेत्याह विनिगमनेति तेषामनुगमकं शब्दत्वमिति तावदतिशक्यतावच्छेदकं शब्दत्वमपि स्वीक्री

इति वच्छेदः

ता वष्टेद्वर

तावच्छेदक

१ गुणिः यत इत्यर्थः जात्यतिरिक्तपदार्थस्य किंचिद्व्यतिरेकेणैव शक्यतावच्छेदकता नियमादिति भावः न चैवं कत्वस्य तादृशमे
कमेव कुतो न शक्यतावच्छेदकं भूयेत इत्यत आह अन्यथेति कत्वस्य तादृशः प्रत्येकं शक्यतावच्छेदकत्व इत्यर्थः शक्यतां
त्येति शक्यतावच्छेदकता न त्वेत्यर्थः शक्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वं सनातनत्वे शक्यतावच्छेदकताया अप्रतिज्ञातात्वनिय
मादिति भावः एतच्चापाततः शब्दविशिष्टस्याशक्यतावच्छेदकत्वे प्रत्येकवत्प्रमादाय विनिगमनाविहेतुकत्वस्य ता
दृश्येण ककारखकारादिः प्रत्येकं शक्यतावच्छेदकत्वस्यावश्यकतया शक्यतावच्छेदकान्त्यस्य दुर्वात्वात् खार शिकप्र
त्ययस्य संदिग्धत्वात् न च विनिगमनाविहेता सर्वेषां प्रवृत्तिनिमित्तत्वे सिद्धे पञ्चातन्निष्ठ प्रवृत्तिनिमित्तताया अक
च्छेदकत्वे कल्प्यमाने शब्दत्वे वतः कल्प्यते अन्यथा कत्वादीनामन्ततर्पणं शक्यतावच्छेदकान्त्यप्रसंग इति वा
च्यं प्रवृत्तिनिमित्तता कल्प्यतो मर्यादितरुच्छेदकत्वं कल्प्येत तदेवं समाधानं संभवेति शब्दविशिष्टशब्दत्वं सत्त्वं
भवेति शब्दविशिष्टशब्दत्वं प्रवृत्तिनिमित्तता सिद्धिदशायां विनिगमनाविहेता कत्वादि विशिष्टस्यापि प्रत्येकं प्रवृत्ति
निमित्तता सिद्धिरित्यभिधाने तादृशमाधानासंभवात् न चैवं कत्वस्य तादृश्येण ककारखकारादीनां प्रत्येकं श

कृतावच्छेदकत्वशब्दत्वरूपेणामिति लिखावा एतेषां अक्षेदकत्वमित्यत्र विनिगमना विहाय ककाराखकारादेशमयैव शब्द
कृतावच्छेदकत्वापत्तिरिति वाच्यं। स्वरसिकप्रत्ययस्य विशिष्टत्वे दृष्टत्वादिति मन्नासः। व्याख्यादी जंस्फुटपत्तिनेति नित्यमिति
प्राप्तिरर्थः। संख्यापत्तित्रये पदार्थांतरत्वादिति भावः। अत्रैव काशस्यापि स्वरसंदर्शयति सत एवेति ननु तत्तु ये यदि संख्यानमु
ताः तदा संख्यादीत्यादिपदेन क्रियाद्युपात्तिर्नैव तसरेषु कर्मणोपि पुरा मातवासायतेषां तिरं तरगति संतर्नेनादि भागपृथ
कत्वपस्वापरत्वानामपिते वापत्तिरिक्तत्वाभावादित्यत आह तनेति अप्रार्थमाह अभावस्येति क्वचिच्चापे रर्षे इत्येव पा
ठः। अभावस्यानभुपपत्तिगुरुनयेतर्हि द्विवक्तव्येति भट्टनये भट्टेनाभावस्यानुपलब्धिरिति क्तप्रमाणागम्यत्वात्पुप
मातर्हिभावः। वरुणा नवहिरिदियया घृतं वरुनि नवहिरिदियया घृते सति या घृतं न च युवित्तितीया च घृते सति या
घृतमिति एतद्वत्त्वे ह द्रवत्वयोरिति व्याप्तिवारणापरीक्षायावति व्याप्तिवारणावच्छेदः पदे। उभयत्रैव यही लोकि कोया घृ
तेन नाप्रसिद्धिः। अतिव्याप्तिः पूर्वोक्तानीलपीतादीनामेकैकत्वात्तानीलादेश्च वरुणा घृत्तुसंभवः इति नैव्याप्तिरि
ति भावः। न च आपि अतरेण स्वेह द्रवत्वयोरिति व्याप्तिर्योत्वगग्रा घृत्वा दित्यत आह तस्येति ननु स्वेह द्रवत्व
योर्द्वयग्रहाणोपतांतर्ह्यतपोपताकात्वेन तयोपत्यक्तत्वं संभविदित्यत आह स्वेह द्रवत्वान्येति विवक्षितं समुदा

पु. शि. टी. सिद्धातिद्विधा घातात् ननु घातादेः पृथिवीत्वादिकारणस्य शक्तिरिति मेयवित्यत आह यत्वेति पृथिवीत्वादित्यादिपदाद्
 ११६ सनचाहुर्योपरस्य शीतुमापकजलत्वातेजत्वपरिग्रहः नवनलत्वावच्छिन्नप्रतिपृथिवीत्वेन समवायिकारणा तथा घाता
 दिषु लीलायुतमती किंवाधकमिति वाच्यं। समवायिकारणास्तेपि पाकविशेषोदपवनीलादिलक्षणा समवायिकारणा विहादेव
 तन्मूलतः ननु तदा संभवात् अन्यथा तवापि घरादिवत्तत्राप्युद्धतं नूनो लोभुत्पत्तेरुर्वारत्वादिति भावः साधकाभावमुक्त्वा
 वाधकमप्याह अतएवेति मेह तिघातादावतीद्विरूपविहादेवैत्यर्थः प्रतीतिरिति लौकिकप्रात्यक्षिकप्रतीतिरित्यर्थः अत्यथेति
 वायुपदि महत्वेति रूपवान्स्यात्ते रूपवत्तया उपलभ्येते सापरातस्य घातादौ मन्त्रिचारेणा संभवाद्योपानुपलब्धभावेन तथा
 प्रत्यक्षं न स्यादिति भावः ननु वायोतादृशाप्यसंभवेपि फलवता तत्तातां तादृशप्रत्यक्षे हेतुनेत्वापत्तिभावबोधहेतुः अपि न
 अधिकारो तथा अभावलोकि कप्रत्यक्षविषयपरिचायिके परिचायका प्रमेयान्नवस्तसिद्धौ वाधकः तस्यापि परिचायकत्वेनैत
 ११६ योऽन्यतमत्वादेव परिचायकसंभवादित्येत्त्वरसाद्वाधकोतरमाह तावदेति प्रत्यक्षतापत्तिश्चेत्यंतमेकीयं यः लाघवेन उ
 ५ भूतत्वेनोभूतस्य शीत्वापेक्षया समत्वस्य लोकावस्थायां तत्परीत्व पीत्वा घवेन रूपस्य शोयोः रूपस्य शोमात्पयोः प्रत्यक्षं
 त्वप्रयोजकत्वादिति दयलो कि कप्रत्यक्षतनकत्वादित्यर्थः एतच्च प्रत्यक्षत्वापत्तौ हेतुः महत्सिद्धि एतच्च महत्ताभावात् प्रत्यक्षं

भावस्तत्रेति वारणापो जेतयोः रूपस्य शोयोः तेषां चरुादितदवयवानीतयोः तत्तत्समवेतरूपस्य शोयोः प्रत्यक्षतमवेतरूपस्य शो
 योः प्रत्यक्षतमनिपुमादिति भावः ननु तेषु रूपस्य शोमहत्वात् तस्तेपि गुरुत्वादिव द्विषयमाहात्म्यादेवन प्रत्यक्षत्वमित्यस्त्वसाद्वा
 धकोतरमाह उपस्थितेति अतएवेति हेतुनेति विशेषणं ज्ञानस्योपनयसन्निकर्षस्य च संपादनाय उपस्थितत्वाभिधानं अभावेन
 लौकिकसन्निकर्षसंपादनाय त्वकुसुमनिष्ठपुडतिगोपानुपलब्धिकसंपादनाय मुहूर्ततितथाविध इति उपास्थिते त्वकुसुमनि
 ५ ११६ ष्टे महतीत्यर्थः निवायैव यथायैव उभयस्य शोमात्पयोः भावबुद्धिरिति चरुादितदवयवानीतयोः तत्तत्समवेतरूपस्य शोयोः प्रत्यक्षतमनि
 सापीति अभावबुद्धिर्निवायैव यथायैव उभयस्य शोमात्पयोः भावबुद्धिरिति चरुादितदवयवानीतयोः तत्तत्समवेतरूपस्य शोयोः प्रत्यक्षतमनि
 रत्यथाविषये च स्वैव कापितस्यादिति भावः इह उपलक्षणाचरुः सन्निकर्षे शुक्लरूपसोमाभावावबुद्धिः रूपसोमाभावा
 भावबुद्धिरपि यथायैव उभयस्य शोमात्पयोः भावबुद्धिरिति चरुादितदवयवानीतयोः तत्तत्समवेतरूपस्य शोयोः प्रत्यक्षतमनि
 रित्यत आह उपस्थित इति तथा च सापत्तिरिति भावः एवं चातएवेत्यस्यानुपलब्धित्वेति रित्याहुः ननु दयवेन दयार्भकत्वे
 नित्यस्येतादिव्याप्तिवत्तादाकाशदेरपि द्वयोपधायकत्वाप्यस्य वत्वेनैव दयार्भकतया चरुाचैवैव वश्यं शोमिचमात्रा
 वत्तादेव चरुावपितसिद्धिवित्यत आह अतएव नानामिति आरंभकतावच्छेदकानामित्यर्थः तदप्रत्यक्षत्वप्रयोजकानामिति अत्रोभूत

गु.प्रि.टी.

۶۶

विज्ञाप

रूपनिष्ठलोकिकप्रत्यक्षविषयत्वाभावप्रयोजकमित्यर्थः ह्यसमवेतत्वात्प्रतिष्ठाश्रयसमवेतत्वसंबंधेनानुभूत
त्वाभाववत्त्वस्य हेतुतयाऽनुभूतत्वस्यानुभूतरूपनिष्ठप्रत्यक्षत्वाभावप्रयोजकत्वमिति भावः तच्चापीति स्पर्शवत्त्वेने
व्यासकतावरित्वापीत्यर्थः न कथमिति श्रुत्या वयविनोद्व्यारेभकतापत्तिरिशेषः शंकां जेतदन्यत्वेनेति श्रुत्या वय
विभिन्नत्वेनेत्यर्थः सामानाधिकार्यरूपवैशिष्ट्यं नतीत्यर्थः तच्चात्वात् स्पर्शवत्त्वस्यासंभकतावच्छेदकत्वात् श्रुत्या वयविनि
त्रत्वेन तावदेव्यासमापि विभिन्नत्वात् तत्रैव सम्यक्त्वेन स्पर्शवत्त्वोपपत्त्यर्थत्वप्रसंगोऽपि तु ह्यसमवाय्यवृत्तिजातिरिति
परिहृत्य तावतोऽत्रावयविनस्तद्व्यतिरिक्तत्वात् न च यथा चेद्वाहता हितवमिति द्व्यासं कर्तव्यमिति तत्वादिमत्यमेवेत्यर्थः तादृश
जातिमिदं स्पर्शयोर्विशेषणाविशेष्यभावे विनिगमकाभावेन कार्यकारणभावद्वयस्यावश्यकता तदप्येतादृशजातिमिदं
स्पष्टयत्कारणत्वं कल्पनाया एव लघीयत्वात् न च श्रुत्या वयविभेदस्पर्शयोरेकत्र ह्यमिति नायेन व्यासमवृत्तिजनकतावच्छेदक
त्वेन तु परस्परविशेषणविशेष्यभावः येन विशेष्यभावे विनिगमकाभावात्तमापि कार्यकारणभावद्वयस्यादिति वाच्ये तत्राद्यं
अवयविशेष्यभावे विनिगमकाभावात्तमापि न तस्य स्पर्शयोर्विशेष्यमवृत्तिजनकतावच्छेदकत्वं कल्पनामपेक्षायां तावयविभेदस्तदनुष्ठयति
जातिविशेषणीत्यस्य अवृत्तिजनकतावच्छेदकत्वकल्पनाया एव लघीयत्वादिति भावः द्वितीयेत्याह अपि चेति एकोकान्तत्व

۷۷۲

[illegible]

सु.हि.टी

सु. शि. टी. रहरेव न इत्योत्पाद इत्यर्थः न चैवं नित्यस्येत्यादिव्याप्तिमंग इति वाच्यं तादृशव्याप्तौ मानाभावात्पर्यायिवादिपरमस्थिति रिक्रमनस्येत
भुषाभावाच्च न च इत्यत्र सत्तामादाय विनिगमना विरह इति वाच्यं तपोर्मापकधर्मत्वेनाप्यथा हि द्वित्वान्नित्यस्येत्यादिव्याप्ति
सत्वे गगनादेरपि क्लृप्तोपधानप्रसंगाच्चेति भावं एतच्चाभुपगोमवादे तोक्तैव क्लृप्तत्वात् ह्यगुणकर्मनित्यसाधारणा जल्पत्वावच्छि
न्ने प्रत्येव आ वरपक्त्वाच्चाधवाच्च सामात्यतो इत्यत्वेन सप्तवायिकाराणां तया इत्यं प्रतिष्ठय क्लृप्तत्वादिना सप्तवायिकाराणां त्वेमा
नाभाव इति व्येयं मिश्राणां सप्तवायुचित्तिपार्थिवेति पार्थिवपरमाणुषु ज्ञान्यद्वयेषु च वर्तमाने त्वर्थः जलादिपरमाणुनां त्वस्य
नित्यस्य तया पार्थिवे तु क्लृप्तत्वात् प्रसंगेनेति जल्पते जल्पत्वात् त्वेन सप्तसत्त्वात् प्रसंगेनेत्यर्थः जलापरमाणुत्वे हीत्यादिपुद्गेते ज
परमाणुवायुपरमाणुपरिग्रहः न चैवं जलादिपरमाणुनां त्वेन नित्यस्य हीत्वरूपयोग्यतया तत्र कथं न स्येति त्वेति त्वेति त्वेति त्वेति
हस्त रूपपीठपीठेति त्वेति नित्यस्य हीनसप्तवायिकाराणां त्वेति ज्ञातीयते जः सप्तवायुवदस्य हीनसप्तवायिकाराणां त्वेति
रहाच्चेत्यर्थः नित्यस्येत्यादिव्याप्तिरप्रयोजकत्वादिति भावः तद्वित्पमिति चिन्तावी जं च नित्यस्य हीत्वं सप्तवायिकाराणां त्वेति क्लृप्तत्वाभा
वजल्पत्वात् परमाणुसकलसाधारणा जल्पगुणात्वावच्छिन्नं प्रतिद्वयत्वेनेव सप्तवायिकाराणां त्वेति नित्यस्य हीत्वं सप्तवायिकाराणां त्वेति क्लृप्तत्वाभा
वच्छिन्नकलपाः नैतज्जातिकल्पनागौरवाय नैः अस्तत्वा जल्पस्य हीत्वावच्छिन्नं प्रतिद्वयत्वेनेव सप्तवायिकाराणां त्वेति नित्यस्य हीत्वं सप्तवायिकाराणां त्वेति क्लृप्तत्वाभा

[illegible]

गु.शि.टी.

११८

भावः प्रमादरेषितलितारिपरमाणातिष्ठुमादेरुपितथात्तमिद्वयेनित्यवतसिद्धयेतनु कार्यद्वयेधित्यस्यकार्यमिद्वयं पुंस्त्वया
 अपोयस्येतिव्युत्पत्त्याकार्यवृत्तिरूपादिधित्यर्थः सिद्धयेतिवशेषः तथाचकार्यवृत्तिरूपादिषु सिद्धयाविचित्रतया व्याप्तिरिति
 मुदितार्थः सचासंगतः यथैवपरमाणातरूपादिविचित्रतायाः सिद्धिसंभवेन कार्यवृत्तिरूपादिकार्यतानुधावनस्यवर्थत्वा
 दित्यतः आह प्रत्यक्षि क्वेति कार्यत्वाभावादिसाधकमात्रमेवयोगारूढं दर्शयितितथावेतिपुंस्त्वपिपरमाणातरूपवृत्ति
 त्वविशिष्टकार्यतयात्रैवविचित्रताव्याचयताविचित्रत्वाभावेनविशिष्टकार्यत्वाभावएवसाधयितुमुचितमिदमपिदि
 शिष्टकार्यत्वाभावसाधनेकार्यत्वसाप्तान्याभावसिद्धयर्थमित्युक्तानांतराप्येहस्यादितिगोखभीत्याकेवलविशेष्यभा
 वएवसाधितानवेवंमूलेविशिष्टव्यापकताप्रदर्शनमफलमितिवाच्यंविशिष्टव्यापकताज्ञातस्यविशेषणवत्समतिविशि
 ष्टव्यापकाभाववत्तेनहेतुताकेवलविशेष्यभावासाधनेत्यनुक्तानर्कतयातन्माफल्यादितिभ्येयंअत्रपक्षतावच्छेदका
 वच्छेदेतसाध्यसिद्धेरुद्देश्यताशतीवाधवारणाप्रमुपाधिचपरमाणातपदेनत्वावयविह्वेयमिचारवाणाएहेतौसत्यतेवि
 श्वित्रत्वचप्रकाशहेतवेवैक्यमितिभावः सुखभरतिपृथिवीरूपादेरंधिदेव्यतयात्पसंभवादितिभावः अविशिष्टचेतिअ
 याधिचपरमाणातरूपमितिपक्षीः नुपयनेप्रागभावेमिचारवाणाहेतौसत्यमितिभावः अकाशमवतारयतिद्वयत्वेतीतिभे

११८

रामः

नाशि २

हेतुमिद्वयथागुणात्वरूपत्वशुक्लत्वादिसादायततपरमाणातरूपादावतिव्याप्यपक्षैः गुणात्वरूपत्वशुक्लत्वादेरापिद्वयत्व
 व्याप्यपक्षव्यवस्थेद्वयव्याप्यतावच्छेदकत्वादनवास्पकतत्पत्वव्यापकधर्मतयाजलपरमाणातरूपादावतिप्रसंगीतरोषये
 तिवाच्यंअस्यजलपरमाणातरूपादिसाधारणिएतदभावेनजलपरमाणातरूपादौपाकजलाभावेसाधनस्यैवव्यवस्थेतेउद्देश्यत्वादिति
 तिभावः नचेवमपिरूपत्वादिकमादायजलपरमाणातरूपादावतिव्याप्तितादवस्थेनस्यद्वयत्वेतरद्वयत्वव्याप्यतामितिप्रमाताधि
 कारणागुणमात्रवृत्तित्वातलीलत्वपीतत्वादिनाताजातिव्यापकत्वाच्चैत्यतोव्यावृद्धद्वयत्वव्याप्येतिअवच्छेदिकांतोष्ठतयंनस्या
 र्थः इत्यव्याप्यतामिद्वयतावच्छेदकत्वतुल्याप्रसमानाधिकारणाव्याप्यभावप्रतियोगितावच्छेदकद्वयत्वव्याप्यतामिति
 कत्वरूपत्वादिवन्नतथेतिभावगुणावृत्तित्वातिवितिपाठः तेनैवगुणपदयोर्वैकल्पिकमुपादानमितिप्रसंगोहेतुहत्वादिव्या
 राणापेतिद्वयत्वव्याप्यपृथिवीत्वव्याप्यतावच्छेदकमात्रत्वयत्नसत्त्वादितानाजातिव्यापकं च हत्वादि कमादायासुहाव
 तिव्याप्तिवारणाधेत्यर्थः आदिपदाहोत्वब्रह्मगात्वादियदिगृहः चक्रादिवाराण्येतिपाठः साधुगुणपदयोर्वितिगुणाहती
 त्पत्रैकगुणपदमेकचतस्रगात्वमित्यनेतिभावः पूर्वगुणावृत्तित्वातिवितिपाठाभावेयथाअनप्रकाशाभिप्रायेणैवमिति
 मंतव्यमितिप्रतिज्ञानत्वादिसादायतानावतिव्याप्तिद्वयोर्वाच्येवैकविचित्रतायाः पाकजलव्यापकत्वाव्यापकावैतिप्रसंगो

गु. शि. टी. न होषापेति वाच्यं तर्हि हि व्यापकसंगत्याप्यशेषतया गुणपदद्वयमेव व्यर्थं तत्राह संतुपादानमिति गुणपदयोर्विति संवध्यते
 १२० अहोषत्वारिति व्यापकव्यभिचारः सापेक्षत्वारित्यर्थः न चैवं जातिमत्त्वमात्रमेव सत्यमिति वाच्यं सा च सन्नित्वादिपरमाणां रूपा
 चरिणा तस्य कार्यता सामान्याप्यपकत्वं न संभवतीति भावः यद्यप्येवमिति तद्वै विविचत्वस्य पाकजत्वव्यापकत्वे पाकजत्वव्याप
 कताया एव वक्ष्यमाणानां पातदभावेन पाकजत्वसामान्याभावस्यापि न सिद्धिर्भवति वाच्यं विशिष्टाभावस्य विशेषाविशेष्या
 भावो न परस्परपारुष्ये विशिष्टपाकजत्वाभावः सिद्धिरूपत्वाभावश्च न परस्परपारुष्यसामान्याभावस्यैव सिद्धिरिति भावः न
 कार्यत्वव्यापकसिद्धिर्न तदभावेन कार्यत्वसामान्याभावसिद्धिरित्यर्थः तदभावेन तत्तावयविहारादौ कार्यत्वसामान्याभा
 वव्यभिचारित्वात् न च पाकजत्वाभावः सिद्धयन्तस्य सवधिकार्यांतरावधत्तकारणकार्यवत्त्वसामान्याभावोपि सिध्यतीति
 वाच्यं इतरावधत्तकारणव्यापकतां प्रत्यक्षेण भावोपगमात् न हि प्रागभावप्रतियोगितु रूपकार्यत्वसामान्याभावो रूप
 त्वविशिष्टपाकजत्वाभावतामकस्य व्यापकतावच्छेदकस्याश्रयः कारणाविशेषतः सापेक्षभावप्रतियोगित्वयोरसंभेद इति

यच्छेदका

१२०

गमः

विशिष्टरूपाभावेन पाकजत्वाभावः सिद्धयति तदनेन तदभावेन हेतुना परमाणां रूपत्वा

भावव्यपिकार्यत्वसामान्याभावादिद्वयविप्रकृतं न हतिष्ठोपकाशकस्यैव विशिष्टविनाशित्वाभावः सिध्यन्त
 धर्मतावत्तादित्वाभावव्यपिकार्यत्वसामान्याभावस्यैव सिध्यतीत्येवमस्त्यर्थ इत्यथा तत्र ये यथा श्रुते मूलान्तेन तथापि प्रकाशकारणोपेयि
 या श्रुत एव मूलार्थ इत्यभिप्रायेण सांकायिका पाकजत्वाभावेन परधर्मतावत्तादित्वाभावसिद्धावपि व्यापकानु
 रूपत्वं न बाधवारणाप्यकार्यत्वसामान्याभावसिद्धिः श्रुतेति तदी धिते कृतो निगर्हः तथापीत्यादिभूतं व्यभिचार
 णापभावस्य तु तत्राच जलपरमाणां रूपादौ परधर्मतावत्तावत्पाकजत्वाभावसिद्धेर्न तत्समवायिकाणांतराभा
 वत्वमपि पाकजत्वाभाववत्त्वे न हेतुना कार्यत्वसामान्याभावः सती यदिति भावः वदुनिरुक्तविचित्रत्वस्य पाकजत्वव्यापकत्वे
 सामान्याभावः सती यदिति भावः ननु निरुक्तविचित्रत्वस्य पाकजत्वव्यापकत्वमपि न संभवति पाकजत्वस्यैव तः संयोगजन्य
 त्वरूपतया जलावयवितेजः संयोगजन्ये जलावयवितेजः संयोगव्यभिचारित्यत आह रूपविरतिरूपत्वादि विशिष्टपाक
 जत्वव्यापिकेत्यर्थः विवक्षावीजं त्वमेव स्फुटयति तेनेति विशेषगुणोक्तिस्तस्मादि सकलसाधारणतया पाकजत्वपरस्य
 विशिष्टगुणापाकाजत्वपरत्वेति पर्थः द्रव्याविभाजकेति द्रव्यत्वव्याप्यतातिपदेन द्रव्यविभाजकोपाविर्बुद्धे इत्यर्थः आह
 सेतितेजसधराकाशसंयोगजन्यस्याशब्दस्येत्यर्थः न हतिवित्तिन व्यभिचार इत्यर्थः व्यभिचाराभावमेवोपपादयति तत्रा

न २

गु.शि.टी. पीतिशब्देपीत्यर्थः गगानोत्पत्त्याप्यतेति गगानोत्पत्त्यविभाजकोपाधिव्याप्यतावच्छेदकस्येत्यर्थः तन्नुनिखिलजलीयशुक्ल
 रूपमात्रद्वारेकाजातिरिति या माहापावायैयविशेषगुणालङ्कारांतवसंगमयति सवउद्दिष्टादिनाः नाजातिव्यापिकपि निति
 १२९ ज्ञा माहायजलरूपेऽतिव्याप्तिरेवमाह स्वमाहायतेनो रूपेण नित्यापिः भावरूपस्याप्युद्दिष्टादिना जातिव्यापकत्वादिपक्षे
 आह ताजातिश्चेति उद्दिष्टादीति आदिपदादनुद्भावेन कर्षणपरिग्रहः पृथिवीरूपादी तु अनुद्भवोक्तव्यकष्याप्यथा
 क ज्ञान्यतावच्छेदकवैजात्याप्येव तथा विधनाना जातपुल्लव्यापकनीलत्वादिकमाहायैवलङ्कारासमर्थपुतिभावः उ
 क्तविवक्षावीजस्वयमेव सुष्ठुयतिनेति सत्तितादिरूपादिविति चिखित्तलीयशुक्लरूपमात्रवृत्तितातोमाना
 मावादीपदीपादाततेन च तेनो निष्ठभावरूपपरिग्रहः नरुतिः तातिव्यापिः यद्यपि अनुद्भवमेव दाप्रवेशोऽनुद्भवत
 ज्ञान्यतावच्छेदकवैजात्यात्मकताजातिव्यापकभावरूपमाहायमावरूपैः तिव्यापिर्दुर्विरेतितरे दप्रवेशावश्यकत्वेपि
 उद्भवमेव दाप्रवेशोऽप्यर्थः चाक्षुषमाहात्कारजनकतावच्छेदकपक्षे नानुद्भवत्वस्यः जातितावश्यकत्वेतदभा ववदपत्ति
 तैवोद्भवत्ववहारसंभावेऽनुद्भवस्यातिव्याप्यताभावात् अथाव्युपविनिष्ठानुद्भवेतरशुक्लाद्यसमवापि कारणातावच्छेद
 ज्ञान्या उद्भवत्वमपिशुक्लत्वादिव्याप्यजातिरावश्यकपक्षे नानुद्भवत्वस्यातिव्याप्यताभावात् अथाव्युपविनिष्ठानुद्भवेतरशुक्लाद्यसमवापि कारणातावच्छेद

१२९

लेख

रामः

कीलेपितदुत्पत्त्यापते नवानुद्भूतेतशुक्लत्वं कार्यतावच्छेदकस्येत्यर्थः तन्नुनिखिलजलीयशुक्ल
 क्षमिति वाच्यं शुक्लत्वादेः पाकजशुक्लारिमाधारान्तपानित्यसाधारणतया चाव्यविगतानुद्भूतेतरशुक्लनिर्णय
 वशुक्लजान्यतावच्छेदकत्वात्संभवेन पादजशुक्लव्यावृत्त्यानुद्भूतेतरशुक्लमात्रनिष्ठस्य जातिविशेषस्य तत्रिष्टवयव
 शुक्लजान्यतावच्छेदकत्ववश्यकत्वात्तत्र च पाकजशुक्लव्यावृत्त्यानुद्भूतशुक्लत्वानुद्भूतशुक्लसाधारणजातिविशे
 षएव तत्रिष्टजान्यतावच्छेदकस्यैवाच्यं अनुद्भवत्वमाहायतां कार्यपेतेविति चेन्न अनुद्भूतरूपस्योक्तकर्षापकर्ष
 योमीनाभावेन उक्तवैपिकर्षयोरेवाव्यतिष्ठानुद्भूतेतरशुक्लाद्यसमवाधिकारणातावच्छेदकत्वसंभवात् उद्दिष्टाया
 कषु रूपमेवेन कार्यकारणभावप्रेदसावश्यकत्वात् उक्तवैपिकर्षशून्यानुद्भूतेतररूपस्य चाप्रसिद्धत्वादिति तयापि
 यमते उद्भवएव जातिमाहायतावच्छेदकत्वेन तदनुद्भवमेव दाप्रवेशोऽनुद्भवत एव दाप्रवेशोऽनुद्भवत एव दाप्रवेशोऽनुद्भवत
 १३३ शाभावादीऽनुद्भवत्वेन तदनुद्भवमेव दाप्रवेशोऽनुद्भवत एव दाप्रवेशोऽनुद्भवत एव दाप्रवेशोऽनुद्भवत एव दाप्रवेशोऽनुद्भवत
 उद्भवपदशुक्लवैपिकर्षजान्यतावच्छेदकवैजात्यपरंतपदी दाप्रवेशोऽनुद्भवत एव दाप्रवेशोऽनुद्भवत एव दाप्रवेशोऽनुद्भवत
 तावच्छेदकभावरूपव्याप्यवैजात्यस्यापि नाकात्वात्तत्मापकतामाहायैवातिव्यापितादव्याप्यतनचैकवैपिकर्ष
 ज्ञान्यतावच्छेदकवैजात्यस्याप्युक्तवैपिकर्षात्मकतया तद्विज्ञेयतामेव दाप्रवेशोऽनुद्भवत एव दाप्रवेशोऽनुद्भवत

गु. शि. गी.

१२२

पकर्षापकर्षात्मकत्वेमानाभावात्तन्वेवमनुद्भवजन्यतावच्छेदकवैजात्यभेदप्रवेशोपिउचितस्तस्याप्यनुद्भवात्मकत्वे
 मानाभावादितिवाच्यंअनुद्भवजन्यतावच्छेदकवैजात्यस्यैकस्यैवमास्वस्वमाप्यातयातन्मात्रंमादायातिव्यापिविरहा
 दित्येकतत्वे तनुष्टथिवीश्रुत्तरूपेऽव्याप्तिः श्रुत्तत्त्वस्यैवव्यत्यव्याप्यतातिव्यापकतातिविरहादित्यत आहसलिलादिति
 नानाज्ञातिव्यापक इतिअनुद्भवोःकर्षापकर्षव्याप्यपाकजन्यतावच्छेदकताताज्ञातिव्यापक इत्यर्थः ननुतादृशजातोमा
 नाभाचइत्यत आहतदन्तुपामरतिपकजातीयेतिपकजातीयोश्रुतोमंधरिक्तद्विजिनानाज्ञातयः स्वरभित्तादयस्तद
 वक्षित्रव्याप्यतानिरूपितव्यापकताअप्यद्वयविभाजकोभाधिः पृथिवीत्वंतत्समाताधिकरणावशथिवीवृत्तिश्रुत्तादिरि
 तितत्रलक्षणासंमत्ययः जलत्वादिकनुनतादृशानाज्ञातिव्यापकताअप्येः नानाज्ञातिपदेनात्राप्युद्वादिमित्रव्याप्य
 जातिप्रहाणदिललादिरूपादौतातिव्यापिरितिभावः अत्रलेहत्वशीतत्वसांमिहकद्रवत्वादितानाज्ञातयवक्षित्रव्यापक
 ताअपत्वंजलतादेरपीतितक्षमामानाधिकरणमारायजलादिरूपादावतिव्यापिवाराण्यवत्तनानाज्ञातिविशेषाणां
 नवतथापिमांमिहिकद्रवत्वतदवक्षिचनुन्यतावच्छेदकवैजात्यावच्छेदकजातिद्वयमापकतामादायातिव्यापिद्वयो
 र्मेतिवाच्येउत्कर्षापकर्षादिजन्यतावच्छेदकवैजात्यातिरिक्तसंमिहिकद्रवत्वादिजन्यतावच्छेदकस्यापिभावादुद्भवा
 मित्रवत्तेविशेषाणेनैवतद्वाराण्यतनपतथापिपुस्तकमास्वस्वतद्वाप्यनुद्भवजन्यतावच्छेदकवैजात्यात्मकताविद्वयव्याप

१२२

रामः अ

य
कल

कतामादायातिव्यापिरितिवाच्यंअनुद्भवजन्यतावच्छेदकवैजात्यमित्रत्वेनापिनाज्ञातिविशेषाणांमानाज्ञातिपदेवैवैत
 रननिपरंतवतथापिश्रुत्तमास्वस्वतद्वाप्यनुद्भवजन्यतावच्छेदकवैजात्यमादायातिव्यापिद्वयवैरितिवा
 च्येअनुद्भवमित्रत्वविशेषाणेनैवतद्वाराण्यतदृशानामास्यवक्षित्रसामानाधिकरणमात्रेऽनौजलत्वादेरपिनाहवास
 सजायुतात्वरूपतायात्मकनानाज्ञातयवक्षित्रसामानाधिकरणत्वमिदौषतदवस्थमतेआपकतानुधास्यतादृशाना
 नानाज्यवक्षित्रव्याप्यतानिरूपितव्यापकत्वमुतादृशानाज्ञातीनांअप्येकावक्षित्रसामानाधिकरणमोन्माभावप्रतिषे
 णितावच्छेदकत्वश्रुताधरापाइवत्यव्याप्यतातीत्यनुक्ताद्वयविभाजकोभाधीत्युक्तं अतोन्माभावस्याव्याप्यवृत्तितानयेद
 व्यविभाजकोपाधिरकाशत्वस्यश्रुत्तपतयानुस्वत्वादितानाज्ञातयवक्षित्रसामानाधिकरणमोन्माभावप्रतिषेणितानव
 छेदकत्वद्रव्यापकत्वसंभवाप्रतिषेणपट्टित्वेनात्योन्माभावविशेषाणिवमहज्जैवमित्यस्यसंशकारंतरमाहद्वयवि
 भाजकेतिअत्रद्वयविभाजकमपुपाधिरुसामानाधिकरणपृक्तजातीयगुणवृत्तिनानाज्ञातिव्यापकमित्युक्तीजलतादि
 सामानाधिकरणस्यापिप्रमेयत्वादितानीजलत्वादिनानाज्ञातिव्यापकतामुक्तादिरूपादावतिव्यापिप्रसामानाधिक
 रापेवेनेत्युक्तं तथाचद्वयविभाजकमपुपाधिसामानाधिकरणत्वमेकजातीयगुणवृत्तिनानाज्ञातेः प्रत्येकाधिकरणानि
 ध्यामावप्रतिषेणितानवच्छेदकंतदुपाधिसामानाधिकरणंविचित्रत्वमितिप्रलितंआकाशत्वस्याव्याप्यवृत्तिवैपितसामा

७. शि. ति.

१२५

नुरोधेनाहरसनेतवेतिसजातीयेति सजातीयोचरपरमित्यर्थः तेनेति सर्वज्ञानसाधारणेपिविशेषासिद्धिरूपानुतिनंतरसजातीयेविवक्षो नरसत्यर
 सतव्यं जकत्वेपिरसव्यं जकत्वा सिद्धिरूपानुतिनंतरसजातीयेविवक्षो नरसत्यर सतव्यं जकत्वेपिरसव्यं जकत्वा सिद्धिरूपानुतिनंतरसजातीयेविवक्षो नरसत्यर
 मिचारइतिभावः यमिचारस्यानंतरमाह नवेति तादृशेति मिन्नसजातीयसाक्षात्कारोत्तरार्थः सामान्याकारेणाविशेषमादायायात्रिः साध्यसिद्धि
 स्तेत्याशयेनाह अत्रवेति सिद्धसाधनमिति अर्थोत्तरमित्यर्थः सामान्यरूपे धियवयोवे कहे ताविति सजातीयव्यं जकयजनयवनस्य र्जातापीयं वे
 नमभिचारादितिभावः अदासइति तेनार्थोत्तरमित्यर्थः एतच्छेदस्तस्य ग्राह्यांतकार्याने हेतावपरमाह स्नेहादेविति सस्येति हेतोर्भेदगर्भस्यवेय
 योताविवक्षणादितिभावः सिद्धसाधनं सनस्यापिपुरुषैः तस्मिन् सजातीयत्वेन ज्ञातरे अर्थोत्तरपरिमाणोसेति तादृशरूपादिग्राह्योयोगुराः परिमा
 णानुपादिततजातीयमिति हेतासिद्धादिवारणायेत्यर्थः महत्स्येति माध्यम्यमिन्नसजातीयसाक्षात्कारकारणमुक्तवान् तादृशदीर्घव्यं जकमहत्त्व
 वत्वेनैव हेतादिवितिभावः इत्येति यन्त्रे तादृशग्राह्यकयहजन्तजातीयत्वमिन्नसाक्षात्कारेणादिसाधुकोतादृशग्रहेद्यारिमातः कयालादेस्मा
 दृशसाध्याहवायोवेति अत्रग्राह्यकं प्रकाशोक्तकारणोत्तरार्थः मिन्नसजातीयेति बोध्यं वायोः स्पर्शस्यैव विशेषगुरावादिदियातानुपादानं ग्राह्ये
 तित्वगिरियस्पर्शस्य व्यंजकत्वाभ्युपगमेतज्जातीयेन सिद्धसाधनवारणायेतदनुपपगमेन स्वरूपकथनं विशेषयदातस्यो गमाशयतो क्रुरे
 मंजलपक्केतुरूपेणासिद्धसाधनवारणायेतज्जवृथोऽत्र अत्रथाचमिन्नसजातीयग्राहकत्वसमानतातोदियग्राह्येजातीयवदिसेवसा
 ध्येववैवसायोरुपपक्केदितिभावः तथावेति धियवदंतं मंसिचमिचारावारणायेहेतुत्वेति आदिचतुष्टयमिन्नसाध्यास्यसर्गोदियग्राह्यसंज्ञादि
 प्रत्येकपक्ष्यवसानाद्यभिचारः साजात्यनिर्पकत्वेन हेतुस्य गुरास्यापिविशेषवत्तादितादृशस्य सति हेतुस्य गुरास्येति नीरसेत्यर्थः ग्राह्यजातीयसा

१२५

राम

३२

ध्येयमावस्यादायतादित्येयां यमिचारेति वायुयुक्ते साध्यमभिचाराप्रसंगेन तादृशतासाय अथवा उपमत्वा घभावग्राहकत्वेनार्थोत्तरापनेः जलादि
 पक्केतुयमिचारावारणायातिभावः स्वयं निरूप्यमानमाह रसइति ज्ञायागतिलाघवादि तेतिभावः वातिविमिश्रगर्भत्वादिवातिचित्यर्थः प्रकाशोक्त
 विशेषमुद्धरति निष्प्रमोक्तवोति क्वचित्संज्ञायाप्यवृत्तिरवस्थापयति अस्पृहमानातिरूपस्याप्यवृत्तिरवस्थापयति श्रामेति रूपते
 नेति जतहपेपुक्तयापकयवतावोऽत्र कचिन्नवाभ्युपगमेतदनुपपगमेतुयार्थवत्पत्तेनेति विजातायेत्यादिकेचिदित्यंतं विजमात्रजससाधार
 रापार्थमाह चित्रादिरेकैतितद्वि विशेषणतादृशविशिष्टमिन्नातातिष्ठित्वं ताघयेक्यापीतत्वादिवेतिभावः तत्समवायानिनीलरूपसमवायि
 निकपाले समवेतं रंघटादितत्समवायिनिकपालांतरं योतिरूपसमवायेरसादिनिसंर्थः चित्यमिति तत्र दयदितत्वेनानुगमः स्फुटइतिभाव
 : प्रकाशोक्तयुक्तं रंघटयति एकमिति अत्ररूपसमूहेन नुतत्रतकपालनिष्ठेनेकेकेननोलेनपोतितवहवारइतिप्रसंगोऽत्र आह अत्रववेति त
 र्हेसदीवच्छेदेन ननयेयुनत आह अतिवक्षान्तिविजातीयसंवलनं कर्तृपाकजोत्पत्तिपाकज्ञानामुपनीत्यर्थं रूपादीनामित्यननयात्पाक
 जत्वेन रूपेणोतिमूलोपेद्वालद्युमर्थमाह याकजायाइति तदेयस्य तदानीमिति व्याख्यानंत घटं मके छितिभावेतदिति शब्दस्येतन्मात्रबोधना
 योनचतत्तमार्मकेचित्सस्यघटाघटं मके छित्तेति मलेव्याख्यानात्समस्तत्तद्वत्त्वेति वाच्यं तथा सति घटादे निविष्टत्वं स्यान्नयात्तनाचतस्या
 यमिच्छादिनाऽवयः घटाद्यभिधातादेव नुपु कर्मानुपपत्तेः तथा घटादेनित्यस्यार्मकेचित्सनेनोच्यः एतदभिधायोर्वादिपदेनावयवपरियहः उक्त
 : तदेतस्य चाप्रमिच्छातोतेदनात्तेस्ययातामिहयंसाहृदि तिष्ठेकावेक्या अवयवविनामवृत्तुभावतयाभावपक्षे पार्थिवमिच्छादिसकलेसावाय
 व्याख्यानसारेणातद्याख्यायाघटादेविति वक्ष्यन्नुयानुमाहमध्यतामित्यनेत्यादिपदेन सकलवाच्यं वपरियहात् कुतो घटैकपक्ष्यं तेति व्याख्यामि

गु. शि. टी.

१२६

सत आहयोपताकरादितितदेतेह्येनइयकायाकृष्टायेमिस्त्रयममथाः आख्यातेकमोतरनिरासाय प्रयतेधनेवनाशानुगुणानितिकस्मादिति
 तथाचतेभ्यदतिवदुववनेनयुक्तमिमाशः॥ कार्यइयतेनजातिवतआह अनुगतइतिनास्पृयेतिपष्टीतत्युक्तः सइयेतिविशेषार्थपादातेवातास्य
 संयोगेतिहेतुमस्तिरसचयः क्रियायाइयाभिः पष्टीतेः पंचानां तज्जुयानामुपन्यासः क्रियाद्वयकनाशानुगुणक्रियाअर्थक्रियानाशततिकर्मवति
 कर्मोत्पत्तेः अर्थः पूर्वक्रियानाशोक्तः स्थितिपरमागस्योत्पत्त्यर्थः क्रियांतरस्यनेमितिस्वभावदुस्तरकेतिपरमागवक्त्रेसर्थः पूर्वतद्वक्तृजनकानध
 ताततदजाकालेनचैवपूर्वयोरादकोनाशकसुमवेततथाचरुगिकत्वमत आह अस्त्वितिप्रकाशोक्तयुक्तिं हूययतिकाव्येतितादृशेतिताचकाव्या
 रवेपियरमागोपाकरतिभावः क्वचित्काव्यावष्टरकापाकदर्शनदस्यवापितयेतिप्रकाशोक्तद्वययतिप्रवेतिभाष्योक्तमाशंका निनस्पतिनचेतितनुवोधे
 नताह अस्त्विति विनाशादिस्मादपदेनवक्तृदिपरिश्रमः ननुवंप्रवक्तृस्यरुगिकत्वमिसममानतंप्रत्याः अस्त्विति द्वितीयादेरितियद्यप्याद्यशह
 स्पापिप्रदे शातरद्वितीयापूर्वशदानोनाशकत्वं संभवति तथापिशब्दस्येवशब्दस्यशब्दनाशकत्वमितिमतेनेदं प्राद्वीतरागामितितथाचस्वस्त्वान
 यत्वेपिनस्त्वनाशकत्वमितिभावः असथास्तद्वत्तादिशेषागानुवृत्तामाकायाकाराभावाकल्पनेत आह अधिकमिति सर्ववकारानाशयवना
 शक इत्यभिहितमिसर्थः क्वचिद्यस्यचैत्यादि पाठः यइयस्येति काव्येस्येनेनादितेनचकाव्येइयपरत्वमपरत्वेतिव्येयं द्याराकादीति आदिपू
 र्हेनमप्रवधिकारगाद्यदिपरिश्रमः इददयनाशद्योजकताशचित्यो गिनिकाव्येतिमसंतेतुतीतेनुसंयोगादिवागतयानुनेरौवदंशदेनापि
 पुरासः तंतुमाज्जुतिद्वितीयादिवागतयचमरद नुतत्रपदादिषामावधारणायमवेतेतितेनपटवागत्रायसंतीषिष्टकारास्यनाशास
 कातस्त्वस्मात्पटस्पृष्टीयइयोनाशान्मत्तअसमवायिनाशयदेनवास्तस्यनाशयोक्तोवाहकारातंवैतिद्यदादेरितिदरेकस्यप्राग्भावनश

१२५

राम

स्पावंचभ्युपगमेपिवोध्यः अमथाततगवतहोषधसंगतएवंजगमाचम्यकाव्योपावितानस्पृगमेतद्यावृत्तकाराताप्रवेशोपरवोध्यं अमथातंतुमात्रसप्र
 रेतस्यकमोदेपिकात्सोपाधितयापटकारास्यनाशाश्रयताशायवेः मवेतकारातोक्तादप्यातिस्मारादितिधेयं प्रकाशसतिसप्रमीधूममिति तथाचस्
 लेतेवापरमारतामिति व्याख्याने भाष्यस्थानुचितिसप्रम्यर्थविवरणा मितितास्यंप्रकाशस्यास्यानेवतुर्थेपंचमेवेतिद्याराकारंभकसंयोगानाशा
 नंतररुगोविभागाजिदभागा नंतररुगोविभागाजिदभागाइतिमतेचनुकनाशाचतेथरुगाद्यनेकाशानंतररुगोसतापीतिमतेचनुकनाशातयरमं
 रोतादृशक्रियानाशायथाक्रमेपंचमेवष्टेतिवोध्यएवंस्तोत्रभाविनमित्यस्यरकारंभकसंयोगानाशयवनाशंवेत्यर्थोक्तमेरादशकादशइति
 बोध्यंमितिस्तोत्रभाविनेकिंचित्यदार्थमित्यर्थः अनेगीकर्तृमतेइतिकाराराभाविभागाकालआकाशादिदेशविभागागीकर्तृमतइत्यर्थः एवंचका
 राराभाविभागादिनेकदापूर्वदेशविज्ञेयेतसरमारोक्तर्मनिनूयादिकमष्टमादिरुद्रास्त्रेधरावुकारंभकयोगिद्यत्तेकस्यामादिनाशसमकालं
 इयोद्वयपरकाव्यंतामयनमारोक्तमोनभवतिचनुकनृपाद्यंपंचमादिनवजातेगतिमात्रमेदेनचक्रियासंयहः पवमानुदहनयोगोत्पत्तिप्रभृतिरु
 गोः मपरमारोक्रिययादिकिंचतः रुगादृक्क्रियमागसंभृतं तत्रप्रतिबंधकाभावदृष्यद्यस्तुकनाशस्यकृदाद्यराकांतरजन्मासंभ
 वाह्यरुगावक्रियामुपेक्षत्रियुतरुगा मुखादयतिद्यराकेतिविनस्पेद्वस्थमनेनकारातावच्छेदकस्यापिपूर्ववर्तिनंदंशितोतत्रद्य
 नुकादेइयादेरितिउत्पादइमनुपपत्तेसेयंत्रिरुगावतुः रुगाभाहृत्पाद्यंतरेतिवतुर्थेइतिवतुर्थेरुगाद्यनेकेरुयादेरुयादइत्यर्थः
 रुगाद्वयमितिस्थाभादिनिवृत्तिरुगाद्युसत्रिरुगायोदिसर्थः नद्यास्त्रहानुकनषाः ततः श्पाभादिनिवृत्तिः परमारवंतरसंयोगोततः
 परमारानुक्तचनुकोसजीततोद्यराकगुणमतिदिनिवतुः रुगायामुसत्रिरुगाभावेद्यराकेनारूपादिकंकारणाता ॥ ॥

गु. शि. १२८

भावः स्वमत इति वैशिकमते हि तादो गुणो देतो विपर्ययसापर्ववसातदित्यर्थः आपरो वैशिकानुसारेण यतो तत्रापीत्यायत्रो देयमाहमवतिमा मान
मनुगतेधर्मः सामान्यरूपते प्रकाशे क्वाधकमुदरति नित्यस्येति वासयेति उभयानिरूपितत्वरथः यथा अनेतु संयोगादेः प्रत्येकपयो प्रतादिति ध्येयं अये
कावुद्वि विशेषां यत्वे मलादिस्थ बाधकमुदरति मिनेति हि तादेः सतादिभिन्नते प्रकाशा घुक्तं बाधकमुदरति तुल्येति अनातेति मा मां सके स्थानं गा का
गदेगा काररुक्तं अयो गति विरुद्ध मी उमनुपपत्ति अपि नाता ह यय्या प्रवृत्तिक त्वं समुच्चयते स्वमत माह पररति अति स्पृति हि तादे विस त्वं बाध
कमाह प्राति सिद्धेति एकतमेति भाववृ पित हि त्वं न प्रमिति प्रमा दित्यर्थः आश्रयेति युगाय दुत्पन्न विशिष्टा वत स्वाश्रयस्य हि तादे यो वत आश्रयोत् प
दादे गोत्यादादि क्रमोत्तने स्वाश्रये चरमा ल्पता अयो त्यादेवो त्यादः प्रथमोत्तमा वे हि ताद्य प्रत्यय त्कम नये तु स्वाश्रये प्रथमं न प्रत्युत्ताश्रयस्य त्कम नये
नाशः यन्ति च त्वाश्रयना शादि वृत्तादिनाश प्रत्ययात् एवं निराश्रयक त्वेपि यथाय थो भेदं नु हि ताय कृतो एक तस्या समवायिकाराण्यो सा दातदादि
तादि तादा संभो न्त आह असमवायति आश्रयस्येति हि ताश्रयो घादित दाश्रयस्य क पा तादे रित्यर्थः एक तस्या गुणा त्वे विरहा दाहपरिमाणा त्वेति
तस्य या किं वृत्तिक त्वं हि तादे नी नापु प्याये कावु द्धे मे दादि त्वमिति मिश्रं तं ह ययि तु माह एक वृत्तिक मिति मा मयी सत्वे क थं ना तथ्य त्र आह तुल्य व्य
क्तिवृत्ति के त्वं वृत्ति त्वं न्यप्रतिबंधक तात एक का लो त त्वादासा मप्रमेदादिति पाक जन्मं यमादि प्राग भाव भेदादेः दोः त आह प्राग भावेति अत्र फल
मेदासिद्धि स्मृता कल्पन विरहादिति भावः तर्हि नृणां दिवत संवे हि तादि के गृह्यति यत आह वृत्ति अये हेति यथा च त्रस्य ता नाना जन्मो घादिसंज्ञा
नादिभू त्वं मे जादि नापि गृह्यते तथा प्रसाः स्यादिति भावः प्रमेा भवेकः स्वभावी विशेषा अत आह तदायेति गृह्यत इत्यने नापे कावुद्वि जन्म सुखादि स
धरणा विषय सुभाव उक्तः नवपे कावुद्वि जन्म संयोगादे तादा ह सा स्वभाव निव्य त आह स्वायेति यदा उभयो रये कावुद्वि भां जनिता स कं हि त्वं गुणा यो सगृह्यत इत्य

१२८

राम

पुण्यामेतसाधारणमाह स्वायेति महेति हि तादि यः क्रमेदं गौरवाधिकत्वा रं ह नं क महेति हि तादे निर्विकल्प के नापे कावुद्वि र्थ के नापि हि ताद्य नंतं जन्मे तस्य
पूर्व हि तादि ने वता ह श वृधु प पत्रो तत्र प्रमाणा भाव रति भावः ना नापु र्वा येति प्रपं ता थ्युक्तं प्रति नित द जं क थं गता भावा पत्ति दृश्यति हि त्वं जि तादी
नामिति म् लाधिके स ने ने का वळे देन समान दे शतस्य हेतु विशेष्य स्वाभा वो दा शी तः न च त दधिक दे शाप य्यो प्रवृत्तिक त्वं समान दे श त्वं व्याख्या हेतु स्वेयं
सं प्रति न त्ति वा र्थं तस्याप्य प्रयोजक त्वे ता स्यो त् आचा र्यै वृत्तमासा हि ता हि त्थय क्त्वा दा ना योजक निय मा भावापि त्रि मिश्रा पत्रित या हृद्यति
हि त्थय क्त्वा दा वितित त्रय ध पि तादि नास्व यं वृत्त मानि सं गत्य नु शया दा ह वृत्त रति अपि ना त्थय क्त्वा यं ये वृत्त माणाः त्थय क्त्वा ज्ञे माना भा
व सचितः न च त्वा भाव नू पे त्थय क्त्वा वृत्त माणा पियं जक निय मा भावापि त्रि मिश्रा पत्रित या हृद्यति
वः नित्यमात्र निष्ठ हि तादेः स्वाश्रयो गा त या दा सं भवा दा ह नित्ये छिति निसे पु स वे वुद्वि त्वं मे कं ए वं हि तादित था च न मिथो व्यभि चर इति भावः प्र
तीति वे ल द्वा पा ज्ञाने व हि तादिक मित्या प्रये ना ह नाने तितार्हि स मा विष्टयोः कथं मिथो व्यभि चारोः त आह अ नित्य यो रिति य दनिष्ठ वे च
दशक र प्रतियोगिक यो विति शेषः विरोधा भावादि निष्ठ र प र ता भाव योः शक टा दो स मा विष्टयो मिथो र्थ नि चरा त रै जा त्वा वत था विरो
धो य दि प्रमाणा प्रसव रति भावः त द्वा देति अत्र नित्य वृत्त्ये क तादिक मे वा समवायिकाराणा मिति मंतं यं इतरं येति सत्त्वमात्र स्य तथा ते र्थ
ः अत्र हि ताद्य धिकराणां या अयस्य यदे क तादित दे वा समवायिकाराणा मिति मंतं यं गुणा दा व ता तित था च ए को गुणा इत्यादि रव्य वत सम
थित इति भावः अने हि तादिः आह वित्तः क्वचित पावः तत्र जति ल कृतो स संते हि तादि वारणा यत स्य हि ता त्वे दिस मवा यादिति बोध्यं अत ए
व अत्र ए वृत्ता सव्य वळे हा दे व अये त्थय क्त्वा यं ये वृत्ति आचा येन नु तं जात रो क मे क रं यं परिमाणा मे व य दि स व किं घने तर्हि र्वा घे क

शुनति

१३०

नितंस्वरूपोऽसन्नसमवायितासमंवातः स्ववर्तितत्त्वैरुक्तं न च प्रतिष्ठां कस्मिन्नाशात् कथमीदृशे विनियमः
 इति स्वरूपं दृष्ट्वा प्रतिनियामकस्यार्थः अथर्वहितेपविदिते वैचित्र्यादिति घटविषयत्वं इत्यसामास्य विषयत्वादिभूयादिसर्थः अथ प्रतिनियमः
 चायेहा बुद्धौ तादृश्यावद्विषया या एव हेतुत्वं ननु विचित्राया इति भावः इत्यन्तापेक्षया घटत्वादेर्ननु विनियमः इत्यत्र तादृश्यादिवद्वा
 स्तादृश्यादिवद्वा विषया अपि हेतुत्वाभ्युपगमे तादृश्यादिति लक्षणाद्वयमित्येतेषां तत्राच स्वस्वपूर्ववर्तितावद्वयविषयापेक्षा बुद्धि
 जस्य परादं तादृश्यापेक्षं तज्जातीयत्वं सर्वस्य परादं स्यति भावः तथेति तादृश्यापेक्षं तत्र विनियमः विनियमः कश्चिदपि मिति यत्तु शेषानुग्रहप्रतिपत्तौ
 त्वं वस्तुतो द्वितीयादिपरादं तस्य व्यापकत्वेन निष्पत्तिरिति वाक्यादेकत्वं दृष्ट्वा तत्रातः चतुस्र्यादित्यादिभूमेरापेक्षं हेतुत्वं तेन प्रतिनियमः इत्येतेषां
 भावित एव तादृश्यापेक्षं पुरुषाद्वयपर्यवसानं तस्माच्च सामान्यतया द्वितीयादिपरादं तत्रातः चतुस्र्यादित्यादिभूमेरापेक्षं हेतुत्वं तेन प्रतिनियमः इत्येतेषां
 गाद्वयं घटत्रयं चेति तास्यार्थमिदं ह कस्मिन्नावाचकमेकं शिष्यापूर्वत्वं मानसबोधार्थं इति दिक् क्वापि तिसाधर्म्यद्वयसमवायिकारणा
 त्वेति नूतनदेववस्मरणाद्यं कारणात्वेन तस्य नकारणात् तस्मिन्नेना नुयः आत्मा मेसाधर्म्यत्वात् तस्मिन्नावायिकारणात् तिसाधर्म्यत्वात् तस्मिन्नेति नूतनदेव
 र्णायेतेन तादृशकारणात्वेन व्याख्यातं दृष्ट्वा तत्रातः चतुस्र्यादित्यादिभूमेरापेक्षं हेतुत्वं तेन प्रतिनियमः इत्येतेषां त्रिसाधर्म्यद्वयसमवायिकारणा
 त्वेति नूतनदेववस्मरणाद्यं कारणात्वेन तस्य नकारणात् तस्मिन्नेना नुयः आत्मा मेसाधर्म्यत्वात् तस्मिन्नावायिकारणात् तिसाधर्म्यत्वात् तस्मिन्नेति नूतनदेव
 मात्रद्वयिकत्वात् तत्रातः चतुस्र्यादित्यादिभूमेरापेक्षं हेतुत्वं तेन प्रतिनियमः इत्येतेषां त्रिसाधर्म्यद्वयसमवायिकारणात् त्वेति नूतनदेववस्मरणाद्यं
 दासावेकपदेश इति हि तादृश्यादिवद्वयमनादेयमिति भावः अतः तत्रातः चतुस्र्यादित्यादिभूमेरापेक्षं हेतुत्वं तेन प्रतिनियमः इत्येतेषां त्रिसाधर्म्यद्वयसमवायिकारणा
 त्वेति नूतनदेववस्मरणाद्यं कारणात्वेन तस्य नकारणात् तस्मिन्नेना नुयः आत्मा मेसाधर्म्यत्वात् तस्मिन्नावायिकारणात् तिसाधर्म्यत्वात् तस्मिन्नेति नूतनदेव

१३०

राम

व्यतिभावः अथ स्यात्तः असहमानः कारणात्तेन परमाणात्तेन कार्यः इति चेत्तु स्यात्तु यत्परमाणात्तु द्वित्वेन न पितव्यं इत्यनुषंगः त्वाप्रयोऽपेक्षत
 इत्यनुषंगः सत्येव ननु सैवेति नास्तीत्यत आह द्वित्व इति सूत्रोक्तमदिना संप्रसंगं मुहुरतिर्नोदनाशादिति घटविशेषवेति विशेष्यदं नोति प्रक
 रभयेन मुखायासाधारणा घटत्वाभावस्तत्रातः चतुस्र्यादित्यादिभूमेरापेक्षं हेतुत्वं तेन प्रतिनियमः इत्येतेषां त्रिसाधर्म्यद्वयसमवायिकारणा
 त्वेति नूतनदेववस्मरणाद्यं कारणात्वेन तस्य नकारणात् तस्मिन्नेना नुयः आत्मा मेसाधर्म्यत्वात् तस्मिन्नावायिकारणात् तिसाधर्म्यत्वात् तस्मिन्नेति नूतनदेव
 दुर्लभं भावोदशीयते गुणात्वेन तत्रातः चतुस्र्यादित्यादिभूमेरापेक्षं हेतुत्वं तेन प्रतिनियमः इत्येतेषां त्रिसाधर्म्यद्वयसमवायिकारणात् त्वेति नूतनदेववस्मरणाद्यं
 यत्तानियमेनाह द्वितीयकत्वादेः प्रतिनियतं ननु कथं गत्यन्तास्येव वृत्तं त्रिष्वेधं आपाद्यतस्यां शक्यं निषेधतियद्यप्यपि तादृश्यादिवद्वा
 द्यकत्वं द्वयेत्यर्थः तस्य एकद्वयकत्वं द्वयज्ञानस्य तादृश्यादिवद्वा द्वयज्ञाने द्वितीयकत्वं ज्ञाने च कारणात् तिसाधर्म्यत्वात् तस्मिन्नेति नूतनदेववस्मरणाद्यं
 न कथं गत्यन्तास्येव वृत्तं त्रिष्वेधं आपाद्यतस्यां शक्यं निषेधतियद्यप्यपि तादृश्यादिवद्वा द्वयज्ञाने द्वितीयकत्वं ज्ञाने च कारणात् तिसाधर्म्यत्वात् तस्मिन्नेति नूतनदेववस्मरणाद्यं
 वितं भावपदेन दोषाभावात् तस्मिन्नेति नूतनदेववस्मरणाद्यं कारणात् त्वेति नूतनदेववस्मरणाद्यं कारणात् त्वेति नूतनदेववस्मरणाद्यं कारणात् त्वेति नूतनदेववस्मरणाद्यं
 गादिद्विषयं इति भावः लघुपेक्षा ह्येति लघुपेक्षा परंपरं तिसमानदोषपदवाच्यं माह लघुधिकरणोति प्रकाशेदेनेत्यस्य देश
 कालसाधारणात्वाद्यथा यथा तत्रावर्तते तस्मात्तस्मिन्नेति नूतनदेववस्मरणाद्यं कारणात् त्वेति नूतनदेववस्मरणाद्यं कारणात् त्वेति नूतनदेववस्मरणाद्यं कारणात् त्वेति नूतनदेववस्मरणाद्यं
 वानुद्धारणात् तादृश्यादिवद्वयमनादेयमिति भावः अतः तत्रातः चतुस्र्यादित्यादिभूमेरापेक्षं हेतुत्वं तेन प्रतिनियमः इत्येतेषां त्रिसाधर्म्यद्वयसमवायिकारणा
 त्वेति नूतनदेववस्मरणाद्यं कारणात्वेन तस्य नकारणात् तस्मिन्नेना नुयः आत्मा मेसाधर्म्यत्वात् तस्मिन्नावायिकारणात् तिसाधर्म्यत्वात् तस्मिन्नेति नूतनदेव

सु. शि. श.

१३२

वः तत्तु ककारानवच्छेदके तस्य ककारावच्छेदक भिन्नेत्यर्थः । स च प्रतिमो गप्रसिद्धा दुर्लभ इति हि शिष्ट हेत्वप्रसिद्धि
तत्तु आह तदनवच्छेदकत्वं वेति । स्वयम्भुवच्छेदकत्वाभिमतदेशोपरतत्पदककारादिपदं तथा च त्वानवच्छेदककारक
देशानवच्छेदकत्वं गकारस्येति क्रमेणा बोध्यं ननु तर्हि हेतुत्वप्रसिद्धेः वस्तुतो मिथो नवच्छेदकावच्छेदं यत्तसंयोगादिद
यंतद्विन्नत्वं वर्णानां प्रसिद्धमित्यपि बोध्यं समेति समनिपतकालोपस्य भिन्ने देशकत्वं तद्वदप्यदिहोः हेतुत्वमिथो नव
च्छेदकानवच्छेदके च भिचारवारणापरत्ययेः ननु घटत्वपाषाणत्वद्वयोर्भेदः भिचारः तत्र निरुक्तहेतुसत्त्वात् घटत्व
संस्थानविशेषस्येति मया पाषाणत्वस्य च रूपपरिशेषस्येति पाषाणत्वस्य च यजकाग्रदृशायां स्वस्वयं जकग्रदृशा
प्रतिनिपतयं जकयं गत्वेन साध्या सत्त्वाच्च इत्यत आह परिचेति तस्य यं गप्रस्यतद्वद्वत्तु यं जकाग्रदृशेन ननु यं जकस्य
संस्थानविशेषस्य रूपविशेषस्य च रोषादग्रहः तत्र च असति प्रतिबंधक इति विशेषणो स्यात्कृत्वा रेव न च भिचार इत्य
त उक्तं विनापि दोषमिति यत्र भूयो वपवावच्छेदेनालोकसंयोगात्मककारणाभावात् संस्थानाग्रहेऽपि स्वत्वावपवाव
च्छेदेनालोकसंयोगादप्यग्रहः स्वमवतमसेतादृशा लोकाभावात् पाग्रहेऽपि संस्थानग्रहस्तत्रोपे विनापि तथाभा
वादिति भावः यत्कालिस्वत्वेत्यर्थः समनिपतदेशकालकयो रूपरसाद्यौ वीरणापतसमाने दिवाग्राह्यत्वेन यस्या

राय.

१३२

सु. शि. श.

१३३

तमेवेति पुनर्नोक्तमित्यर्थे मंननु व्याप्यतुः भिन्नस्यापि रेषिकापरत्वत्वस्यापरत्वत्वस्यानिरुक्तेकावच्छेदे
तिसत्त्वात् । कालिकसंबन्धेन समनिपतव्यक्तिकत्वाविरुक्तसमाने दिव्याग्राह्यत्वाच्च हेतुसत्त्वेपि निरुक्तसा
ध्यासत्त्वाद्यभिचारोऽत आह सर्वं येतं रमिति निरुक्तमेकावच्छेदेनेत्यादिसर्वसमवायेनोपपद्येति मारा
यवाद्यमित्यर्थः एकतरस्य समवायाभावेन विदुमपोरेवावच्छेदकवाच्यमित्याह एकस्मिन्नितिलक्ष्य
पौरोवावच्छेदपरार्थमाह अथ वेति रणोपतकमेतदेतमुक्तवतो मनेकारस्येति यापकत्वादिति भावः तयोर्
धाद्योः तेन समनिपतव्यक्तिकत्वेन न च भिचार इत्यन्वयः प्रमेति तरुणाप्रभासंयोगो रित्यर्थः अथेति न
असमाने दिव्याग्राह्यत्वेपि पत्रपेनुद्धोऽसुक्ते आतएवाहस्यर्शेनेति तथा च दर्शनग्राह्यत्वेपि व्यासजहति
प्रतियोगिताकाभास्यघटकत्वाद्यभिचारस्य वारणापेति भावः अथेति न विनहायाः फलमाह ह्येत्यादि
रने दिव्याग्राह्यत्वेन रूपरसाद्यौ वीरणां रेषिपरं ॥ ॥ सुभमस्तु ॥ ॥ सिद्धिरस्तु ॥ ॥

राय.

१३३

